

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

XVI-4
4° Alt. 2259

Atc

R. 64

IUSTI LIPSI
ADMIRANDA,

sive,

DE MAGNITUDINE
ROMANA

LIBRI QUATTUOR.

AD SERENISSIMUM PRINCIPEM
ALBERTUM AVSTRIVM.

Secunda editio correctior, auctiorque.

*Soc
Inscrip
Coll.*

*Lesu
Cap.
Pep.*

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCIX.

Cum Privilegiis Casareo & Regio.

V

Bayerische
Staatsbibliothek
München

BSB
MÜNCHEN

07/90/101

SER.^{mo} PRINCIPI
ALBERTO AVSTRIO
IMPERATORIS FILIO,
NEPOTI, FRATRI,
S.R.E. CARDINALI,
BELGICÆ SUPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat consecrâtque*.

INTER Historiarum fructus, SER.^{ms} PRINCEPS, ego illum eximium habeo, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionem ducit. Quis enim paullò altior & attentior eas legit, qui non diuina illa opera obseruet, magna imperia stabilita, aut diruta: & in iis imaginem quamdam Prouidentiae simul & Potentiae diuinæ? Ita profectò se res habet. sicut vnus in superis Deus est, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: sic in terris velut Curatores & Vicarios quosdam suos constituit, qui in partibus eam tueantur & administrent. Atque horum quosdam crescere voluit in magnas opes, copias, opera:

A 2 quid

4
quid nisi in imagine offendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis qui iterum loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtæ verbo,

Diuósque mortalesq; turmas

Imperio regit unus aquo.

Quod magis sentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potentiâ & magnitudine, infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluerunt. vbi cælo certantia opera? non appārent. Heu res mortalium vel maximorum paruæ! heu validissimorū instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assidue vel nubes aliqua subducit, vel nox denique condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogita-

3
 gitatio SER^{MS} PRINCEPS, iamdiu me impu-
 lit Imperiorum magna & ADMIRANDA
 colligere: atq. vt decuit, orsum à ROMANO.
 Nam fallor, aut non alia maior magisq. fun-
 data, addo & laudata MAGNITUDO; quam
 quattuor his libellis in parte expressi, & ad
 SER^{TM} TVAM multis de caussis misi. Omitto
 beneficia in patriam publica, in me priuata:
 ipse titulus & argumentum palàm ad te du-
 cebant. ROMANI imperij descriptio cui po-
 tiùs aut iustius debebatur, quàm Principi è
 tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res cer-
 ta & inter ADMIRANDAS est, ex vnâ AVSTRIA,
 verè aureâ, stirpe vestrà, decem Imperatores,
 intra hos trecentos circiter annos, orbi Chri-
 stiano affulisse: atque id sanguinis & nata-
 lium serie, sine vllò fulcro adoptionis. Quid
 in omni retrò Principum classe simile? duo,
 tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ
 ipsâ Iulij, nec vltra sextum etiâ adoptio pro-
 rogauit. Iterùm dico, mirabile. & quid nisi à
 Deo tacita vox & testimonium, datam hanc
 familiam & demissam è cælo in terras esse, ad
 imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM
 ille titulus, an non ad te traheret in variâ vir-
 tute sic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vi-
 tam si video: Pietas & Religio occurrit, quæ
 vel sacerdotem deceat; Castitas, quæ Vesta-
 lem; probitas, & vitæ totius Ordo ac compo-
 sitio,

6
sitio, quæ ipsum cælum. Nec enim sidera illa profectò magis ordinato & certo cursu incedunt, quàm tuæ actiones. Quid prudentia in ciuili aut militari administratione? quid altitudo consiliorum incredibilis? quid tranquillitas animi & vultus (proprium bonum Austriacę gentis) in omni euentu aut fortunâ? ADMIRANDA sunt. & quæ Regi nostro, sapientissimo rerum hominumque arbitro, causam dederunt tui inter alios eligendi, quem ad maxima imperia & Præfecturas admoueret. Ecce Lusitania adiecta Hispaniæ suæ fuit, & multa in concusso eo corpore adhuc ægra: te elegit qui lapsa erigeres, dilapsa colligeres, exanimata recreares. Et sanè ita fecisti, & præfuiisti, ut pænè optandum fuerit illi regno tam validè concuti, ut te pacatorem fundatoremque æterni deinceps otij haberet. Quis in discessu tuo non ingemuit? nobilitas patronum, plebs parentem, leges custodem, pietas vindicem visa est sibi amisisse. At noster Rex recepisse: & expertus quàm benè humeris tuis imperium federet, porro te misit in Belgicam nostram, id est in ipsum mare & Oceanum (ignosce patria sic loquenti) diffusionum & turbarum. Heu qui hinc fluctus? adeò ut alibi ciuilia atque externa bella fuisset & transisse dixerim, hinc sedisse & habitasse. Opportunitas scilicet locorum fecit, & simul

simul conspiratio eorum qui magnitudin⁷
 Regiæ sunt infensi, vt consilia & arma verte-
 rentur in has partes; & in nostrâ istâ patriâ
 certamen certaretur, pænè dicam, de Europâ,
 Ergo missus es & venisti in medium discrim-
 men: quid autem fecisti? quod nec hostes su-
 spicari, nec nos sperare, imò vix nunc credere
 possumus cùm est factum. Aggressus es vr-
 bem naturâ, opere, milite munitâ, & op-
 portunitate inter Galliæ primas. Urbem di-
 co, quam * Eduardus ille felix & animosus * Anno
 Anglorum Rex, vndecim mēsum spatio vix 1347.
 expugnauit; quam * Philippus bonus tuus * Anno
 proauus, cum quadraginta millium exercitu, 1436.
 nec expugnauit: tu, inquam, aggressus cum
 modicis copiis, in paucis diebus claudis, op-
 pugnâs, capis. Quæ hæc vis animi, vel beni-
 gnitas fortunæ? vtræque enim adfuit: & illa
 vt auderes dedit, hæc vt posses. Scipio Afri-
 canus olim (nec alium iustiùs tecum confe-
 ram) cùm in Hispaniam missus esset, vel fero-
 ciâ Poenorum ereptam, vel infortunio Ro-
 manorum alienatam, vidit rem longi & infi-
 niti operis, bellum circumferre per singulas
 & minutas partes. Quid facit diuinus iuue-
 nis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmea-
 tus, opes hostiles erant, situ & moenibus (ita
 putabatur) inexpugnabilem, subito & igna-
 ris omnibus exercitum rapit. Venit, aggredi-

A 4 tur,

8
tur, ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos
suis fociisque reddidit, hostibus ademit. O fa-
ctum Scipione dignum! & quid nisi prolu-
dium frangendæ magnæ illius Carthaginis, &
stabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te
similia exspectamus, ô noster Princeps: & ab
hoc initio vince aut paca hostes, iunge diuul-
sos aut rebelles. Hos ipsos quàm terres statim
facto nouo pariter, & inopinato? Abducis ab
iis locis copias, & alia agens ac præferens,
Hulstum adducis. Quod istud Hulstum? non
opidum, sed insulam; nec insulam modò, sed
propugnaculis variis magnisque, id est verâ
æstimatione, totidem opidis infessam. Quid
facis ô consideratissime Princeps? quis ardor
te abducit? non Mars solùm ea loca, sed Ne-
ptunus tuetur & vindicat: & magnus ille
Oceanus, ruptis aggerum claustris immissus,
vnâ cum suis filiis latè dominatur & regnat.
Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus
transuoles? defunt: at non tentandi tibi ani-
mus, & patrandi item fortuna. O quàm nunc
denique didici, angustè vires vestras expen-
di, si quis ea tantùm quæ fieri possunt à vobis
exspectat! Audetis non audenda, facitis non
faciendâ, humano quidem iudicio: sed Deum
adhibetis in consilio, & vos magni cum ma-
gno illo Numine participantes, legitis (si fas
dicere) in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut
dis-

dissuadentibus omnibus, inuadis, peruadis,
 vincis. Hæc tua sunt sub initium opera, cum
 alij vix operum solent ponere fundamenta.
 Et quæ non maiora magisque ADMIRANDA
 à te, vel in te, expectemus? Memini legere
 ALBERTVM II. inter maiores tuos Austrios,
 vno tempore atque adeò vno anno, factum
 Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM.
 O quæ ista felicitas! sed quàm brevis
 felicitas! biennio enim non toto imperauit,
 & optimum Principem Deus cælo inue-
 xit, quia terra virtutum illarum parum capax
 erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO omi-
 namur & vouemus similia, sed firmiora: & an
 non iam nunc clara signa Deus & Rex dede-
 runt? sed parco dicere, etsi non optare. O dies
 ille exorere, nō latus solū sed salutaris Bel-
 gi; nec Belgi tantū, sed vicinis; nec vicinis,
 sed dissitis, & quicunq; sunt in religione aut
 orbe Christiano. Plura vellem: sed vt ij qui
 apud Deum verba faciunt, corpore, gestu, ser-
 mone modici sunt ac reuerentes: sic nos de-
 cet apud vos Principes, & colere atque AD-
 MIRARI magis, quàm laudare. Facio in ani-
 mo, & illo dico atque impleo, siquid ore aut
 stilo omisi. Louanij, Kal. Martiis. ∞ .15. XCVIII.

B

AD

AD LECTOREM.

AD MIRANDA in Imperiis, Lector, qua olim colligere coepimus, nunc disponere, ut vides, & vulgare. Orsi sumus à ROMANO, quod quatuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ possint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantum & verè MAGNA colligere, atq; ea ipsa dumtaxat ostendere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad Opera, quis finis fuisset? Sed architectonica etiam hac cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.

* nec fuit
vnquam
Omnibus
in rebus
gnarū vni
esse atque
scientem.

* ——— ἔδ' ἀρα πως ἦν

Εν πάντεσ' ἔργοισι δαήμονα φῶτα ἔμεναι.

Et verè fateor, nimia iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrum, qui omnia hac antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo panè dicam arenas. Ah, quis fructus est? Vita & mores præcant, tum prudentia, sed & elegantia quadam accedat: tamen ultima hac cum modo. Peccauiimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. Timonis illud sæpè mihi in mente:

* Multifici-
tiâ, vt haud
quidquam
vel vanius
existat!

* πλεοναθημοσύνης ὥς & κενώτερον ἄλλο.

Sed siquid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, ut fiat illud Homericum

* melius
multorum
opus.

——— * πλεόνων δέ τοι ἔργον ἀμεινον.

Et si

Et si quadam tamen seposita mihi, non omissa, & in alterâ ADMIRANDORVM parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certe nota, deprecanda est, in attollendo nimium fortasse alibi fuisse. Si ita est, excusetur: & quis nescit, ubi animus & stilus incaluit, trahere hoc secum has * πανυγεις? Et tamen non ar- * laudatio-
nes.
cem è cloacâ feci, ut ait ille, nec lapidem è sepulchro veneratus sum pro Deo; sed res laudatissimas laudavi & extuli: si nimis, tu moderare & deprime, quisquis frigore & sedatiore affectu hac legis. Denique in clausulâ, magnum etiam imperium miratus sum, & approbavi: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortasse & usum? Nam divisiones ista facta iam dudum, & inueterauerunt, & moveri sine motu Christiani orbis vix possunt. Non temerè igitur suadeo, nec sanè innouo: si tamen Fatis & Deo visum, hodiernam aliquam & nouam MAGNITUDINEM dare, cur culpa sit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmissimè ista. quòd etiam nunc, quidquid tranquilli & pacati est in re Christianâ, id manat ab unico illo capite, quod auctoritate sacrâ nobis praeest. Romanus ille Dictator, ut sic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum est, quod sustinet, quod ligat, labentes aut dissidentes in malè compacto hoc edificio partes. Abite non impij solum, sed imperiti, qui aliter. nobis constat hanc ipsam Romam, & sacrum in eâ imperium, fuisse & esse velut anchoram fluctuantî diu Europæ. Mira Dei benignitas in hanc urbem! cùm legionum vim eripuit, legum attribuit;

cum armis imperare noluit, sacris indulgit: & sic quoque fecit eam decus, tutelam, columnen rerum. Atqui Senatus ille vetus non est, inquiunt. Non ille, sed alius: & vide mihi in istâ purpurâ ex omni nostro orbe selectos procures, moribus, prudentiâ, annis spectandos. Si vetus ille Cynæas redeat, & hunc concessum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterum, vel cum Heroibus comparare. Quid tributa? non tam multa, sed magis innoxia & ultionea sunt. Quid Legationes gentium? nec ea desunt, & ex noto ignotoque orbe (tanta diffusio maiestatis huius est) concurritur, & iura ac leges sacrorum hinc petunt. Ipsi Reges & Principes adveniunt & inclinantur, & obnoxia capita uni huic capiti submitunt. Quid Principes aut homines loquor? ipsi aërei, terreni, inferi spiritus siue Genij verentur ac trepidant, & caelestem illam in terris potestatem vel inuiti ac reluctantes agnoscunt. Gaude igitur non maior, sed melior iam ROMA; non cultior, sed sanctior; & diu sedes & habitaculum sacri huius imperij (ex animo vouemus) esto.

IVSTI

13

I. L I P S I A D M I R A N D A, siue, D E M A G N I T V D I N E R O M A N A L I B E R I.

C A P. I.

Occasio & ingressio sermonis.

DIES æstuosus erat, & quales Iulio mense per Caniculam solent. Venit ad me **A V D I T O R**, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Oriari te cum tempus, tum & mos iubet, qui publicas Férias nunc indixit. **L I P S.** Oriamur. non ob causas à te dictas solum, sed ob quam minimè vellem. Ea valetudo est, semper molesta, nunc magis in isto æstu. O si Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! **A V D.** Omitte Spadam, illam cursus tui palæstram. Satis nobis, semel sic pro te timuisse. Nam quid propius factum, quàm ut nobis eripereris, ad alios translatus? **L I P S.** Factum. nec vnquam ego propior periculo fui, nec manifestiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus est, & reddidit vobis. Utinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui sic abiuncti! O quàm suavis vita sit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! **A V D.** Ne despera.

* Οὐκ ἔστιν ἡμῶν ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ ἡ σωτηρία, οὐδ' ἐν αὐτῷ.

Dies, inquam, ista componet & dabit; aut denique Deus. **L I P S.** Certè Dei hoc opus: quem toto pectore inuoco venerorque, uti velit, Respiciat. afflictam Belgicam tot iam lustris, & satis sit accisam eam, non excisam. Sed quid tu volebas? **A V D.** Fabu-

*Non dum
as her mem-
ses, nec vol-
uere desit
annos.
Theocr.*

B 3   lari.

lari. LIPS. Publica habes? AVD. Curiosè ea non curo: sed tamen & publica tangit, quod volebam. LIPS. Dic autem. AVD. Sponde autem. LIPS. Quid istud est? captas me? AVD. Non nego. utinam ceperim! Iam diu est quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, siue scribere. Si hoc nondum potes, illud fac quod potes. LIPS. Hòccine agebas, & cò ibas? & hoc illud otium, quod suadebas? AVD. Agebam, ibam, suadebam. Et quid tibi hìc magni negotij? scio iamdiu talia & obseruata tibi, & prompta. LIPS. Prorsus. ecce, os aperiam? sponte se effundent. O te bellum! scilicet memoriâ, dispositione, ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego. sed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio semper assumpsisti. In scriptis tuis hoc me delectat, ordinem & seriem rerum videre: interdum earum, quarum nec ordo videbatur. LIPS. Malus es. AVD. Quid ita? LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, sed ut in retia tua compellas. — * γέγονε δ' αλώπηξ (ait verbum) ἐχ' αἰσινεται. AVD. Imo patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adolescentiâ nostrâ soles. LIPS. Non nego, adamo: sed & argumentum inuitet, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel sedem? Nam Potentia quidem & Militia ADMIRANDA sunt, & magni illius imperij Opes: Virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbra quasi & imagine repræsentari Formam faciemque illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS. Ego verò sic subitò nec vmbra tibi ausim polliceri: fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, ut sic loquar. AVD. Quidlibet, iunabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANÆ vmbra.

* Vulpe-
cu' a hand
capitur se-
nex.

CAPVT II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGO inter Imperia & MAGNITVDINES, quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc

ROMA-

ROMANAM. Hoc è *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere posse arbitror: quibus rebus singulis, aut & iunctis quibusdam, aliæ fuisse gentes se ostenderunt, nulla sic omnibus, ut nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: ut eâ videre, adire, sed & rescire possim, thesauros Antiquitatis & Memoriarum; quos in Æui diffuso implexoque sinu, reponis & seruas. Priusquam igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari, & quàm istam, vnâ mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi capus: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium*: magna sunt, & à magnis: sed compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumque Roma,

CUI PAR est nihil, & nihil SECUNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum*. Sed vereor ut allitum adscriptumve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poetarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

*Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS æther,
Cuius nec SPATIVM visus, nec corda DECOREM,
Nec LAVDEM vox vlla capit. quæ luce metalli
Æmula vicinis fastigia conserit astris.*

*ARMORVM LEGVMQUE PARENS, quæ fundit in omnes
Imperium, primique dedit cunabula iuris.*

Hæc est exiguis quæ finibus orta, tetendit

IN GEMINOS AXES, paruaq; à sede profecta

Dispersit CVM SOLE manus. hæc obuia fati,

Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,

Et Gallum terris prosterneret, æquore Pænum,

Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, & territa nullo

Vulnere

Vulnere, post Cannas MAIOR Trebiamq; fremebat.

Habes pleraque versibus iis ab alto & animoso poetâ (talis fuit) inserta, quæ ordine meo imus laudatû. Sed Erinna etiam poetria audienda est: quam vixisse oportuit, ut hoc carmen est, sub Pompeij, aut circiter, æuum. Nam alioqui plures eo nomine fuisse, non debes nescire. Ea igitur, ad ipsam Romam:

Χαῖρε μοι Ρῶμα θυγατὴρ ἄρρητον,

Χρυσόμυξα, δατρεῖσι ἀνασσα,

Σεισὼν δ' ἐναίεις ἐπὶ γᾶς ὀλυμπόν

Ἀπὸν ἀδραστον.

Σοὶ μόνῃ παρῆλθισα δέδωκε μοῖρα

Κῦδ' ἄρρηκτα βασιλῆιον ἀρχαῖς,

Ὅφρα κορανήιον ἔχουσιν κάρηι

Αἰγυμνίδης.

Σὴ δ' ὑπὸ ζυγῶν κρατερῶν λεπιδόνων

Στέρνα γαίας καὶ πολιᾶς θαλάσσης

Σφίγγεται, σὺ δ' ἀσφαλῆος κωφεῖται

Ἄστια λαῶν.

Πάντα δ' ἐσφάλλει δ' ἄλκις αἰὼν,

Καὶ μεταπλάσσει βίον ἄλλοτ' ἄλλως,

Σοὶ μόνῃ πλησίον ἔρον ἀρχαῖς

Οὐ μεταβάλλει.

Ἡ δ' ἐκ παῖπτον σὺ μόνῃ κρατίστους

Ἄνδρας αἰχμητὰς μεγάλως λοχδεῖς,

Εὐσταχίῳ δ' ἀμαξίῳ ὅπως αὐεῖσαι

Καρπὸν ἀπ' ἀνδρῶν.

Filia ô Martis, mibi Roma salve,

Aureo Regina decora cultu,

Quæ vel in terrâ stabiles Olympi

Incolis arces.

Nam dedit solitibi cana Parca

Regium sceptrum, minimè atterendum,

Vi potens rerum domineris vna,

Imperitesq;.

Ad tuum currum, retinente freno,

Colla telluris tumidiq; ponti

Illigas, & tu populos gubernas

Firma

Firma per auum.

*Ipsa, quæ gaudet variare cuncta,
Resque transformans hominum Vetusitas,
Spirat hæc vni tibi semper auram à*

Puppe secundam.

*Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis sobolem. vsque lata
Surgit è terra seges, ipsa abundas*

Fruge virorum.

Atque heus tu, virile & plenum spiritus muliebri hoc carmen est; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poëtarum hæc laudatio est: audi Historicum. *Nulla vnquam Respublica nec MAIOR nec* Liu. I.

SANCTIOR, nec bonis exemplis ditior fuit. Laudat à duplici illo capite quod nos attigimus, & in sermone persequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipsum vtrumque Ammianus: cùm *Romam*

IMPERII VIRTVTVMQUE omnium Larem appellat. Et plura se offerunt, quæ differo, in suis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus, æuo iam inclinante: *Urbs POTENS, vrbs* Lib. II. adu. Iovin.

Domina, vrbs Apostoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum. *Roma aut FORTITVDINIS nomen apud Græcos est, aut SVBLIMITATIS apud Hebræos.* Duplicem interpretationem nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam dederit lingua nostra: quia ** Roma, Gloria & fama* nomen est Germanis. Quid, quòd apud ** Romæ*

Orientales Indos Rumes appellantur (Osorio ita traditum) milites boni & fortes: an quasi Romani, & admiratio vetus apud eos mansit? an vox indigena id quoque notat? Sed ad rem partesque nostras eamus, aliquid tamen à te præstipulati. **AVD.**

Quid illud est? **LIPS.** Assensum & fidem. **AVD.** Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me ducas, quò velis. **LIPS.** Memento.

nam erunt quædam inopinata, & verè **ADMIRANDA.** Poëta iure cecinit:

*Omnia Romana cedant MIRACVLA terre,
Natura hæc posuit, quidquid VBIQUE fuit.*

Propert.

C

CAP.

Fines imperij Romani, quando maximi, & Prouincie breuiter adnumeratae.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longissimum esse*. At serio viam ingredior, & quidem per eos limites siue terminos, quos antè obiter posui, *Potentia ac Virtutis*. In potentiâ considero, *Fines, Copias, Opes, Opera*: & in hanc quadrigam, nisi fallor, subiungam & vecham, quidquid ea secum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm amplissimi fuerunt, & spatia terrarum ac maris, vno velut sinu & iunctim inclusa, quanta in villo priorum aut posteriorum imperiorum nego fuisse. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, vt vix exstet; aut ita domita, vt quiescat; aut ita pacata, vt victoriâ nostrâ imperioque letetur*. Et passim illi sermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere*: & talia, animosè magis, quàm superbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,

Quà mare, quàm terra, quàm sidus currit vtrumque.

Dionysius Halicarnassæus planè cum ipso, etsi ante ipsum: ἡ δὲ Ῥωμαίων πόλις ἀπ' αὐτῆς μὲν ἀρχῇ γῆς, ὅση μὴ αἰεματότος ἔστι, ἀλλ' ὅσα ἀνδράπων κατοικεῖται. πόλις δὲ κατεῖ θαλάσσης, ἢ μόνον τῆς ἐντὸς ἡγευλαίων τηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίδος, ὅση πλείδαι μὴ ἀδιωάτος ἔστι, πρῶτη καὶ μόνη τῆς ἐν τῷ παντός αἰῶνος ἰσημερινῶν, ἀνατολῆς καὶ δύσεως ὅρας πορισμένη τῆς διωασιῆς. *Romana urbs imperat toti terræ, quàm quidem inaccessa non sit, habitaturque ab hominibus; sed & toti mari imperat, non solum huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est navigabilis; PRIMAQUE ET SOLA ab omni cui memoriâ terminos sibi potentia fecit, Orientem & Occasum*. Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonæ fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, si propiùs inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules: & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere, multa libera, aut sub regibus, ad Septentrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum aut

aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiæ, Africæ, Europæ in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod ut clariùs tibi liqueat, in triplici hac mundi plaga quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id, cùm imperium maximum & in culmine suo fuit, ut ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesque imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarracta*, & *Deserta Africa*, & *mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septentrione, *Danubius* & *Rhenus*. Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clausum mari, aut amnisbus longinquis imperium*. Atque idem scribit, Augustum libello, quo Rationes imperij conscripserat, *consilium addidisse, coercendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiam*. Nolebat, inquam, posteros Augustus proferre terminos: siue quia satis iam partum videbatur, & metuendæ bellorum ac fortunæ vices, siue per inuidiam, & ne gloriam suam vincerent, ut Tacitus suspicatur. Sanè posteri cōsiliū hoc neglexerunt, nec solū regna aliquot, defunctis aut euerſis sociis Regibus, imperio adiecerunt; sed etiam, vltra terminos, noua quæſuerunt. ut Claudius, qui *Britannias* in ipso Oceano deuicit; ut Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam*, *Armeniam*, *Mesopotamiam*; à Septentrione, *Daciam* subegit. Ita moti prolatique tunc termini trans Euphratem, ad *Tigrum*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*; & trans *Danubium* ipsum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc est, quod Tacitus noster in suo illo Principe laudat: *Ventum inde Elephantinen ac Sienen, claustra OLIM Romani imperij*, 11. Ann. quod NVNC *Rubrum ad mare pateſcit*. Sed, inquires, quæ hæc dictio est, quasi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc esse: nonne & antea fuit? Ipsa illa *Siene* & *Elephantine* ad *Nili catarractas*, ostendunt quidquid *Ægypti* interiaceret *Nilum* & *Sinum Arabicum*, iam olim Romanorum fuisse. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Respondeo, latiùs olim *Rubrum mare* patuisse, & paullo aliter, quàm ut vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vastum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Ara-

bico, siue ab Africâ câ, in *Auream* Ptolomæi *Chersonesum* se pro-
tendit. Itaque Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro ag-
noscit, *Arabicum* & *Persicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim* in mare
Rubrum exonerat atque immittit: Curtius *Indum* & *Gangem*:
quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico,
euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare
Rubrum siue *Indicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græ-
ci scriptoris in Suidâ: qui *terminos imperij ad Orientem* facit *Indos*
& *mare Rubrum*; & *Nili Catarractas*, & *lacum Maotin*. Sicut &
Appianus ita capiendus, cùm in Præfatione operis sui, distin-
ctè Romanum imperium limitat: *Tendit*, inquit, *ab Occasu* &
illo *Oceano occiduo*, *ad Caucasum montem*, & *flumen Euphratem*, &
ad Æthiopas superiores, *per Ægyptios* & *Arabas*, *ad Orientalem*
Oceanum. Hic Oceanus *Orientalis*, non aliud quàm *Mare Indicum*
siue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani ter-
minis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit?
Hoc ideo, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit) sta-
tim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: *Inui-*
dens, inquit, *Traiani glorie*, *sponte Armeniam*, *ac Mesopotamiam*, &
Affryriam reddidit, *ac medium inter Persas & Romanos Euphratem*
esse voluit. AVD. Sed & alia dubitationcula, de *Mesopotamiâ*.
quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis,
at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo
hoc dixit, nec potest. AVD. Imò verba Victoris sunt: *Retenti fi-*
nes, *seu dati*, *imperio Romano*, *per Orientem Mesopotamia*, *Rhenus Da-*
nubiusque ad Septentrionem; & *à meridie Mauri accessere prouinciis*.
LIPS. Hoc eo sensu, vt ipsa *Mesopotamia* finis esset, non vt in
finibus contineretur. Eousque, inquam, productum imperium,
non & vltra ipsam. Ea mens Victoris, aut si alia, est error. Et ha-
bes ecce in istis finibus, quid? per *Indicem*, si placet, videamus,
& per singulas orbis partes.

IN ASIA:

<i>Colchidem,</i>	<i>Armeniam,</i>
<i>Iberiam,</i>	<i>Syriam,</i>
<i>Albaniam,</i>	<i>Arabiam,</i>
<i>Pontum,</i>	<i>Palæstinam,</i>

IN AFRICA:

<i>Ægyptum,</i>
<i>Cyrenaicam,</i>
<i>Marmaricam,</i>
<i>Gatuliam,</i>

Bospho-

Bosphorum,
Cappadociam,
Galatiam,
Bithyniam,

Ciliciam,
Pamphiliam,
Lydiam, &
Asiam totam
minorem.

Africam propriam,
Numidiam,
Mauretaniam,
Aliasque minores
aut ignotiores.

IN EVROPA.

<i>Italiam,</i>	<i>Macedoniam,</i>
<i>Hispanias,</i>	<i>Epirum,</i>
<i>Gallias,</i>	<i>Graciam,</i>
<i>Inalpinos,</i>	<i>Thraciam,</i>
<i>Rhatiam,</i>	<i>Masiam,</i>
<i>Noricum,</i>	<i>Daciam,</i>
<i>Illyricum,</i>	<i>Pannoniam.</i>

Habes hîc, dico, optima terrarum, latissima terrarum: & magnam tamen partem consultò omisi, quidquid *Insularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vsque? profectò, quæ vel decimam partem pænè prouinciarum terrestrium æquent, si *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem ista facies, & non nisi à Prouidentia sic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrimque ad hoc mare mediterraneum Prouinciæ se porrigunt & extendunt, ipsum in medio, tot partibus & insulis distinctum, quasi via & limes est, per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiusque videtur in hoc imperio, quàm iste velut in medio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & diuidit simul, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. AV D. Imò Lipsi, *Turcicum*, & Regis quoque nostri *Hispanicum* imperium, haud longè absunt. LIPS. De Turcico, fatendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissimâ Europâ nostrâ quid habet, aut non habet? Certè vel sola Italia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut superent illum hostem. O si Deus daret! adeò nec prouinciæ illæ Orientales, pro opibus & frequentia priscâ, sunt, & nostræ istæ, florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis,

copiisque excultra est, & abundat? Avd. Mirificè. & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. LIPS. Non sic, vt opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque, *Retias, Noricum, Carnos, Pannonos* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios, Rauracos, Argentoratenses, Nemetes, Vangionas, Treuiros, Vbios, Menapios, Batauos*, ad Oceanum ipsum. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam, habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris spoliata relinquant. Certum autem, hæc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse olim accensa. Sed de *Hispanico* imperio quod aiebas, id sanè, spatia terrarum si consideras, præfertim in Nouo illo orbe & insulis, Romanum longè vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquant? Nunc quidem. nam postea quid futurum sit, nescio: florebunt, crescent fortasse. & sensum meum tibi dicam? Nescio quo Prouidentia decreto, res & vigor ab Oriente (considera, si voles) in Occasum eunt.

CAP. IIII.

De copiis & præsidis sparsim circa limites, itemque in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani & quidem mari, amnibus, montibus clausi ac muniti, sed Milite & *Copiis* multo magis. Nam Romanus mos & institutio, duplici viâ prouincias munire, *Copias* & *Colonias*: de quibus vtrisque breuiter dicendam. *Copias* intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex instituto Augusti, fuit. Triplices eas reperio, *Prouinciales, Urbanas, Classicas*: illas maximas, alteras satis validas, & tertias viles atque opportunas. Omnia hæc ab Augusto, qui sapienter pleraque in nouo imperio aut instituit, aut restituit, vt res visæ postulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Augusti iam moreui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, classes, cuncta inter se connexa*. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciatim distributa*. Sed benè Tacitus, *cuncta connexa*: nam ita ordo & dispositio fuit, vt limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & essent, vt in magnâ vrbe, circa mœnia dispositi & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideoque & legiones, per cohortes suas & alas sparsæ, & inter

3. Annal.

inter se vicinæ. AVD. Sed non igitur Arces in locis intēioribus saltem erant, si non legiones? LIPS. Apagē à Romano hoc: mōre- nusquam in iis præsidium aut spes posita Martiali huic popu- lo, sed in milite tantum & armis. Et sanē de Arcibus variē dis- putari potest: sed non tempestiuē in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri subditis, maximo vsus in hostes esset. Quantus? sub Augusto & Tiberio *viginti quinque* legiones fuerunt, ex Dione & Tacito: quin pōstēa tamen aux- rint, vix dubito, & sub Traiano atque Hadriano certum fuisse *triginta*, aut & suprà. Columella, in quā legionum nomina, tum & alia quædam hoc euincunt: diximusque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illū, si lubet, videndum. Hæ legiones, Augusti & Tiberij æuo, sic dispositæ:

In Hispaniā, legiones III.

In Syriā ad Euphratem, IIII.

In Galliā ad Rhenum, VIII.

In Mæsiā ad Danubium, II.

In Africā, II.

In Pannoniā ad Danubium, II.

In Ægypto, II.

In Dalmatiā, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium no- tat, & ob causas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quæ- dam autem legiones & in opidis erant, etsi pleræque in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut re- bellioni opportuna. Talis *Alexandria* in Ægypto: de quā Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata est, aliæ per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopiæ finibus ad Syenen, præsidium locis, tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Simile de Beryto Syriæ, idem Strabo: *Hæc eversa fuit à Tryphone, instaurata & sus- citata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Causa fuit, sedes item vrbis ad ipsum mare, & locorum eo- rum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniā, vt idem Stra- bo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possim, & causas dare aut tangere: sed diffusionē nō gaudeo, vbi res non poscit. Hoc ma- gis ē primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes aliasque fuisse, præter ipsas Legiones: & vt illūc vides, numero satis grādi.* Enimuerò *novæ illæ cohortes* (sociales fuisse dico, etsi ipse Romanas appel-

appellat: sed hoc ideò, quia militabant sub Romanis signis) pænè legiones tres æquarunt, nec minores eas *millenariis* fuisse opinatur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, socias tritemes, & alas, auxiliaque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi, inquit, incertum fuit, cum ex usu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur.* Ecce distertim, *haud secus*, id est, non minus in iis virium fuisse, quàm in legionibus ipsis: imò plus interdum, idem ostendit. vbi legi *onis Decimaquarta auxilia, octo cohortes Batauorum* facit. Atque a libi, in minoribus prouinciis, solæ cohortes aut alæ fuerunt, vt in Rætia, Iudæa, talibus, & quæ Procuratoribus regebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendum: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus *cohortem xviii^m* locat, idem Foroiulij *Ligurum cohortem, vetus loci auxilium.* Et tale alibi. Huc equidem Iosephi verba referam, alioqui paraloga, non solum paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adserit, Galliam illam tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri.* Profectò octo legiones totæ fuerunt, sed quia istæ in extremâ Galliâ, ipse copias modò numerat, quæ introrsus in eâ essent. Hæc ita sub Augusto: vt tamen tetigi, creuerunt. & primùm Claudius Imp. Britannia domitâ, legiones in eâ *tres* locauit, manseruntque. Tum Vespasianus *duas* etiam in Capadocia: & Traianus deinde in Dacia *duas.* Istæ *Prouinciales* copię: *Urbana* fuerunt, quæ sedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipsam urbem. Principis custodiæ triplex miles fuit, *Prætoriani, Euocati, Bataui.* Primitin *nouem* cohortes diuisi ab Augusto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti huius fuit, à Prætoris cohortibus in exercitu, quæ circa ipsum Imperatorem, & ad eius tutelam erant. Augustus in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contra motus subitos, & ad plebem Romanamque coërcendam. Nam fuere *nauem millia* militum, non robore solum, vt dixi, sed stirpe & domo eximij: nec capti nisi ex *Etruria, Umbria, Latio, & Coloniais antiquis*, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc sanguine: & ideò Otho iis blandiens, & in concione alloquent, *Italie, inquit, alumni, & Romana verè iuuentus.* Nam

Lib. 1111.
Annal.

Tac. i. Hist.

legioni-

Legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miscebantur. *Novem* dixi fuisse: idque apertè Tacitus: at Dio *decem* scribit. Nam ita in rebus Augusti: οἱ σωματοφύλακες μίῃ τοῖς ὄντας, καὶ δεκάτῃ τεταγμένοι: *Custodes corporis Augusti* (Prætoriani) *decem mille erant, atque ij in decem partes*, siue cohortes *dimisi*. Hæc dissonant: & fallitur Dio? an pro suo æuo dicit? Illud potest, hoc vix potest: quia citus æuo (vixit, sub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opinor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingressio: *Confusus prauitate, vel ambitu, ordo militia. Sedecim Prætoria, quattuor Urbane cohortes scribebantur, quis singula millia inefferent*. Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. antea fecerat? Lapis vetus (quid contra eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO. TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XI. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAUDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò sub Claudio vixit, & *donis ab eo donatus* in Britannia: & tamen *Tribunus* scribitur *Duodecime Prætorie cohortis*. Sculptor errat? sed idem est in *Urbanis*, vbi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gavius potius, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum senior sub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel sub illo, aut statim ab illo, Tribunatus hos gessisse. Nam eam auctorem dixerit aliquis mansisse: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebro, grandiore numero, sic legas. Istis *Castra Prætoria* fuere, ad Portam Viminalem: vt arctius, & in disciplinâ haberentur, secreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus, atque alij, silent (quod equidem obseruauerim) at non Dio Cassius, qui adiungit apertè. *Euocatus*, inquit, *Augustus* *vti iam ceperat in Antonium olim, eosque & postea seruauit. Sunt autem hodieque propria quadam & separata manus, & vites ferunt, instar Centurionum*. Hoc ille, vbi ex professo de custodiâ Principis scribit. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *dilegisse eum equestris ordinis iuuenes, qui manente aurearum anulorum usu, EVOCATI appellarentur, excubiasque circa cubiculum suum, vice militum, agerent*. Instituisse hoc eum planè dixeris, exemplo custodiæ Principalis, quem Principem scilicet nunc agebat: et si non veteranos quos-

D

dam

dam milites, sed Equites ipse elegit. An non ibidem & munitus
 istorum Euocatorum expressum? nempe vt circa cubiculum Prin-
 cipis exornatus ageretur: ego omnino opinor: etsi valdè miror, nus-
 quam (nec occasio defuit in vrbis illis motibus, aut Principum
 cædibus) nusquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel
 ipso Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò
 legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referen-
 dum. Tertij sunt *Bataui*, equites peditesque. Dio Cassius: *Sunt*
& exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomen est, usque equitandi
peritissimi. A V D. Da veniam, interpello te: Bataui equites?
 hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Bataui sanè
 nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor
 optimè discurrent: hos terrestres, parcè aut parum dextrè tra-
 ctant. L I P S. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs,
 quàm Mercurium colebat. Et quæ gloria * vicinis illorum in
 equite nostrâ etiam memoriâ fuit: ea ipsis olim. Credo autem
 intellegi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui
 Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec
 regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni
 Equites: fuère & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus alijsque dicent,
 qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed
 dixeris Dionis æuo Pedites non fuisse. Causa, quia Galba Ger-
 manorum cohortem, institutam iam olim à Caesaribus, ad custodiam cor-
 poris, & multis experimentis fidissimam dissoluit, ac sine vllâ commo-
 dis remisit in patriam: quod Suetonius in eo scribit. Dicit *Cohor-*
tem: ergo pedites fuère: & addit ab ipso solutam militiâ ac di-
 missam; nec postea fortasse restitutam. Non reperio quidem vtrâ
 nominari: & in Notitiâ imperij, dumtaxat *Bataui equites*, *Se-*
niores Iunioresque. Vtraque autem hæc manus quanta fuerit, &
 Dio ignorare se fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, sicut nec*
Euocatorum, satis certò possum dicere: quid ergo nos conemur? Pu-
 to tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse;
 & vt minimùm *mille Equites*: Pedites etiam olim ad mille. Euo-
 cati autem, ij quoque cohors vna millenaria sunt. Alter nunc
 miles in vrbe, & pro vrbe, duplex est: *Vrbana*, & *Vigilum* *cohor-*
tes. De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret urbem proprius mi-*
les, tres urbanae cohortes: & mox ostendit eam quoque lectam,
 & non

* Menapii
 & Geldrii.

7111. Ann.

& non nisi Italiam manum fuisse. Sed *tres* ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor*. οἱ τῆς πόλεως φερεσσι, inquit, ἑκατάμυα καὶ τετρακτὴν νεκροποιήσαντες. *Urbis custodes sex millia, & in quattuor partes diuisi*. Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus, vides grandes istas Cohortes fuisse, atque etiam supra Prætorianas. In Taciti antè verbis, de Vitellio, notare potuisti, ab eo denique factas *quattuor urbanas cohortes*, sed quæ non nisi *singula millia* haberent: vnde igitur tantas sub Augusto? Intricata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim urbanae cohortes*. Cum enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Urbis? Vnica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo, grandio rem hunc numerum suadent. In illo superius recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB. & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui certa indicia, nō semper adiecta. Hic ipse Antoninus quis fuit? fortasse *Caracalla* Seueri filius: atque ita minus miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Possè eos secure agere, si velint, pecuniâ multâ à se paratâ*, τῆς τι ἐν ῥαμῇ διωάματος αὐτῆς τετραπασπαδείσης, καὶ σεαυτοῦ ἰδούτου πρὸς τῆς πόλεως ἰδρυμένης, ὥς μὲν δὴ μίαν ἢ δυνάμιν ἔχοντες ἐχέγγυον μὲν ἀντίπαλον, πάλιν σεαυτοῦ, μήτε μεγάλοι σωματίων, μήτε χημύδιων ἀειουσία: & *copiis iis quæ Roma sunt* IN QVADRVPLYM αὐτῆς, tantoque exercitu ad Urbem sedente, vt nulla externa vis par esse ei possit, siue MVLTITVDINEM spectas, siue corporum magnitudinem, siue cultum & abundantiam. Hanc mutationem & augmentum facta à Seuero, cum Iuliani Prætorianos circumuenit, & armis exuit, probabile est, & in eorum locum Illyricos grandi numero factos. Verba quidem Herodiani clara sunt, & sic mansisse ad Constantinum videntur: qui fauente Maxentio sustulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim si in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel suprâ LX. cohortes fuisse. LIPS. Benè oppugnas: & iam de Vitellij dubitare incipio, an dicam mansisse. Illud teneamus tamen, haud dubiè

auxisse valdè Seuerum, cùm Herodianus disertè scribat, *cuiusque vi externas parem aut superiorem hanc internam & urbanam fuisse*. Sed redeo ad *Urbanas* meas cohortes: quarum officium præcipuum, tueri urbem. id est, motus aut turbas plebis coercere; noctu circum templa, fora, basilicas excubare; stationes agere contra grassatores aut sicarios; itemque Præfecto urbis (qui caput iis erat) apparère. Itaque & extra urbem interdum puto dispositos, eùm eius Iurisdicção ad centesimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè scriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in eo munere: *Esse illi PROPRIVM militem cohortiam urbanarum: nec defuturas Vigilum cohortes*. Quas nunc adiungo (*Vigilum* dico:) & moneo eas quoque ab Augusto esse. Nam is cùm crebra incendia in magnâ illâ & frequenti urbe videret; remedium quæsiuit firmum & perpetuum, militemque ex libertinis collegit, & in septem cohortes digessit. Id factum anno urbis DCCLIX. Et quanquam præcipuus hic finis & instituendi causa fuit, tamen seruiisse etiam tutelæ urbis, & contra nocturnos fures aut grassatores, non est ambigendum. Minus lecta hæc manus fuit, & ministerio potius quàm militiæ facta: tamen vt regi melius iuberiq; possent, digessi in Cohortes, & Centuriones Tribunosq; suos accepere.

111. Hist.

C A P V T V.

De copiis in mari, aut fluminibus; de Classibus variis, earumque sedibus.

TERRESTRI milite satis limites, & vitalia imperij, id est Romam ipsam, munivimus: nunc & maritimo, siue fluviali etiam, muniamus. Nam cùm mare medium per totum illud imperium iret, vt diximus; cùm etiam flumina magna clauderent vel ambirent, vtile censuerunt, *Classes* perpetuas in vtrauis parte esse, quæ & piratas cohiberent, & hostes excluderent, & suis etiam transitum aut transuectionem, cùm opus esset, statim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque *Classes in ipso mari* quattuor, in *Fluminibus* tres, nisi fallor. Videbimus ordine, & quod occurreret, dicemus. Primæ duæ maiores se offerunt, & *Prætoria dictæ*, *Misenensis* & *Ravennas*. Quare Præto-

Prætoriz: (sæpe enim ita in lapidibus:) opinor dignitatis causâ, & quia inter minores alias, vt Prætoria aliqua nauis, eminerent. Nam Præfectus sanè earum non fuit Prætor. Hoc quoque ab Augusto institutum, notante Suetonio: *Classem Miseni, & alteram Rauenna, ad tutelam superi & inferi maris collocauit.* Et Tacitus de iisdem: *Italiam utroque mari due classes, Misenum apud & Rauennam, præsidebant,* Sed distinctissimè Vegetius, qui numerum & plura aperit, his verbis: *Apud Misenum & Rauennam, SINGVLAE LEGIONES cum classibus stabant, ne longius à tutelâ urbis abscederent, & cum ratio postulasset, sine morâ, sine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent.* Nam Misenatum classis, Galliam, Hispanias, Mauritaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam, habebat in proximo: classis autem Rauennatum, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directâ navigatione consueuerat. Ait singulas legiones in singulis fuisse: pro more sui æui, aut parùm conspecte, locutus. Non enim Legiones propriè erant, sed dumtaxat Cohortes, ex quæ decem, & Tribunos suos siue Chiliarchos (à numero cui præerant) habebant, itemque Centuriones. Enimuero Tacitus non semel ostendit, Classarios militiam legionariam, vt honestiorem petiisse: & aliquando impetrasse: non ergo habebant. Quomodo autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de classe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmata Pannoniique erant.* Et in Tabulâ, quæ Venetiis adseruatur: **HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAUERANT. IN. CLASSE. PRAETORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQUE. BORVM. CIVITATEM. DEDIT.** Sedit, non antè habebant. Clara & vera hæc sunt, ac navalis militia, vilis semper & vilium, apud Romanos. De Miseni igitur classe, liquet apud Misenum, pulcherrimo sinu, eam stetit. Virgilius doctè indicat, cum Misenum illuc sepelit Æneas,

Imporis suaque arma vno, remumque tubamque.

Nam & Remum & Tubam dat, præsignificans locum hunc futurum vbi & Remiges & Milites in classe essent: Milites, quos Tuba notat. Exi autem naues ibi & classis, tamen Castra etiam in terrâ & ad portum ipsum fuisse, commoditas eorum exigit,

D 3

& la-

& lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter cos isti:

D. M.

D. M.

C. IVLIO. QVARTO

TL. PETRONI. CELERIS

VET. EX. PR. N. GALLO

NAT. ALEX. EX. HL. ISIDE

D. M.

C. SÉNIO. SEVERO. MANIPLARIO

EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notę breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætorio nane Gallo*. item: *Natione Alexandrino, ex tertiâ Iside*. iterumque: *Ex tertiâ Fide*. Gallus autem, *Isis, Fides*, nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Castra, *Pharos* siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misenatium Præfectus.

Lib. xxxvi.
cap. xii.

Vjus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portus ve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, ut Puteolis, & Rauennâ. Pharus Puteolana, ad hanc Misenensem fuit. At verò altera, sicut & ipsa Classis, Rauennâ. Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi postea regni Gothorum. Et ipsam, & Classem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: Ameridiæ, inquit, Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimâ fossâ demissus: qui septimâ sui aluuii parte mediam influit civitatem: ad ostia sua amœnissimum PORTVM habens, qui CLASSEM ducentarum quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimâ dudum credebatur recipere statione. Qui nunc, ut Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos bortos ostendit, arboribus plenos, verum de quibus pendent non vela, sed poma. In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossâ percussâ: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illic caperent. Sed vbi hoc Dio? nusquam in libris qui nunc sunt, sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. In vltimo ostendit, esse desiisse & portum & classem. Atque hæc duæ sunt Maiores illæ classes maritimæ: sequuntur duæ Minores. prior in Galliâ, coloniâ & portu Foro iuhenfi: tum ad ipsam Galliam, tum ad Hispaniæ illam oram tuendam. Tacitus de eâ, eiusque auctore: Gallia proximum Litus ROSTRATAE naues præstebant, quas Adriaticâ victoriâ captas Augustus in opidum FORO IV-

LIENSE

TRII. Ann.

LIENSE miserat, VALIDO cum remige. Habes Augustum auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum remigium*. Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idem Tacitus in rebus belloque Orthonis cum Vitellio meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in Galliâ Narbonensi, loco quem Strabo designat: *Navale*, inquit, *Cæsaris Augusti*, quod *Forum Iulium* vocant. Situm est inter *Olbiâ* & *Antipolum*, abestque *Massiliâ* stadiis circiter sexcentis. Notat *navale* siue receptaculum classis esse: ideoque & à Plinio ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octavianorum*, quod octaua legio eò deducta. Altera minor in ipso *Ponto*: id est, in capite & fonte mediterrei maris. De eâ Tacitus capiendus: *Mucianus classem è Ponto Byzantium adiri iussit*. Ergo statio ei suprâ *Byzantium* fuit: sed vbi, ignoro. Numerum eius è Iosepho possum dare: *Pontica*, inquit, *omnes gentes tribus milibus militum subduntur, & QUADRAGINTA naues longa (rostratae) illud asperum & innaugabile pelagus tutum pacatumque præstant*. An non & tertia etiam *Ostia*? Suetonius suggerere videatur in *Vespasiano*: *Classarios qui ab Ostiâ & Puteolis Romam per vias pedibus commeant*. Nam *Classarios Ostiæ* ponit: & fortasse *Claudius* instituit, portu eo instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe *Misenensi*. Potest & sensus esse, ut *Puteolis Ostiam* nauibus venerint, inde pedibus *Romam* ad res celeriter nunciandas. Transeo ad *Classes fluminum*: & prima est in *Rheno*. de quâ *Panegyricus*: *Cum totus ARMATIS NAVIBVS Rhenus instructus sit*. Ait *totum Rhenum*: ergo diuisam per partes censeo, ut & militem ipsum terrestrem. *Florus* ostendit, *Bonnæ* & *Geldubæ* (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto *Drusi*: *Bonnæ & Geldubæ pontibus iunxit, CLASSIBVSQVE FIRMAVIT*. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse, quam *Classem Britannicam* Tacitus in bello cum *Ciuili* appellat: quia & in *Britanniam* ea commeabat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem Tacito leges, *Iulium Burdonem*, *Germanica classis Præfectum*. Hæc partitio classium Taciti loca aperiet, aut conciliabit, quæ pugnaturire inter se videntur. ut cum scripsit, *Vniuersam quatuor & viginti nauium classem transfugisse* (ad *Ciuilem*.) aut captam esse. An igitur *vniuersa* ea, non nisi tot nauium?

111. Hist.

Lib. 11.
Excid.

v. Hist.

* Kopp-
len.

xii. Annal.

navium? Imò postea iterum facit Cerialem navibus pugnasse, etsi numero imp. rem, sed magnitudine earum potiore. Atqui struere tam citò non potuit: sed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharam, sumpsit. De his navibus Hegefippus ex Iosepho ita scribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, sed Romanorum liburnis, quæ pererrantes TOT VSQVE AD MARE bicornis amnis fluentia, quondam liberas gentes servitio premunt.* Legendum autem illuc, *Copulis Germanorum*: estque navium minorum genus, quod ipsi Germani sic à vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam rostratasque Romanorum esse: credo, biremes. quas & pererrasse totum amnem identidem scribit: & an ideo *Lusorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliisque. Altera classis *Fluviatilis*, in *Danubio*. de quâ Tacitus: *Vannius funditur prælio, & ad classem in Danubio operientem perfugit.* Nominantur & Vegetio *Lusoriae*, *quæ in Danubio COTTIDIANIS vtuntur EXCVBIIS.* In Codice Theodosiano titulus, *De Lusoriis Danubij.* In Nouellâ quadam: *Castrorum quinetiam ipsis, luxuriarumque curam mandamus:* legendum, *Lusoriarumque.* Credo & tertiam fluviatilem in *Euphrate* fuisse: quidni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani aliquot loca suadent, etsi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? sed & ad spectu aut cogitatu pulchram, cum imaginem proponis (Aristide delineante) *magna urbis, cuius fossæ, flumina essent; turres & propugnacula, militaria in finibus castra aut castella; ipsa mœnia, non è latere vllò aut lapide, sed ære ac ferro tot pratendentium legionum.* AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis situque diuisa. Sed ipsam summam totius præsidij cur non expressisti? LIPS. Facile est, & per te possis: quantum quidem certus partium dictarum est numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in provinciis copias non minùs fuisse, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus, aut circà:* & sic, vt legiones nec plenissimas, sed *iiii. milium* accipiamus. In Vrbe, ponere liceat in vniuersum ad *xxvi. milia* militum: & post Severum, vel ad *sexagena.* In classibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militum remigumque. Ita fiant

fiant in vniuersum, supra *quadringenta millia* ordinariorum: et si Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse asseueret. Nam de Iustiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas OLIM esse: nec iam sufficere tutelæ imperij, contra hostes. Cùm enim, inquit, ad SEXCENTA QUADRAGINTAQUINQUE MILLIA militum vniuersas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus consistebant.* Hæc ille scriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curiosè numeret) attulisse. Oportuit igitur Auxiliares copias grandes fuisse. AVD. Imò an non legiones fortasse plures faciendæ sunt, & vel ad XLIII. ordinariæ sub Augusto ac deinceps locandæ? Hoc enim & Orosius & Appianus dicere videntur: & vir doctissimus ita affirmat. LIPS. Errat ille vir doctissimus: nec aliter sub Augusto fuit, ac dixi. De Orosio & Appiano, hoc saltem dicunt, Sexto Pompeio in *Siliciâ victo XLIII. legiones, iunctis omnibus copiis* (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipsius) *in vniuersum, Augustum habuisse:* sed hoc non addunt, & *seruasse.* Ille verò non seruauit, sed sparsit, & in *Colonias* misit, de quibus ordo & hæc admonitio suadent iam dici.

CAPVT VI.

De Colonis, & modus fructusque deducendi.

PRÆMISI verò, Præsidia militum in longinquis limitaneisque locis fuisse, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò plerèque earum sine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quietam præstabat? *Coloniarum* deductio, optimo & sapientissimo Romuli inuento. Nam ad illum consensu referunt, qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum solitus in urbem & ad se traducere; partem illuc relinquere, sed sic vt Romanos suos misceret, custodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita missos, *Colonos* appellauerunt, & *ab agrorum nouæ dedicatione cultura* (ait Hyginus) *ipsas Colonias appellauerunt.* Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idque à *Triumuiris*, quos graues & prudentes viros huic rei legere solebant: qui & sedes, agrosque, & ipsum opidum (si condendum esset) disponebant, & iura ac formam nouæ quasi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & urbem matrem referrent. ipsis

E quoque

quoque locis, Fora, Capitolia, Tempia, Curia pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumviri* plerisque coloniis, quasi duo Consules, *Ædiles* item, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto utilitas, quam licet percurramus. Prima, quòd allevabatur vrbs ipsa princeps, & superfluum nimiamque multitudinem, ut sanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor, & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusq; sic vacui non aliter quàm arbores aut plantaria magis se diffundunt & propagant, vbi in arcto non stipantur. Altera utilitas, ipsos hostes aut subditos tangit. Vbi enim Coloniae sic collocatae, loca frequentabantur, colebantur, poliebantur etiam, novorum hospitiū aduentu, & arrium inuectu. Divina Providentia hoc fine Græcos olim in Asiam, Europam hæc nostram, usque in Hispaniam, per maritima loca misit & disposuit: ut rudes ferocesq; humanitate & elegantia percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecere: & iis cultū hunc omnem debet pulcherrimus Europæ tractus. Tertia utilitas, quæ præcipuè in oculis Romulo & Romanis, Præsidium in subiectos. Sparsa hæc tot opida, locis opportunis, & in iis Romanus sanguis: quid nisi tot arces & propugnacula erant imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quàm talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepere, semper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium, aut pelli, si & ij pellantur. Atque hic primus, ut dixi, præcipuusque aspectus: accessere mox, valde auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior, ut plebem inopem & gravem sic exhaurirent: alter, ut militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & crescente civium tenuiorū numero, per tot manumissiones: quæ ratio alendi aut subsistendi fuit, nisi ut emitterent? non aliter, quàm vbi aluaria plena, nova examina in alia & nova transfunduntur. Sic &, occulto Politico consilio, sentina & fex vrbis educebatur: prior meliorque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pulchrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agni & sedes dabantur, regimen illuc & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, cõmendum.

mendum. Ego verò dixerim, nec isto æuo Militiam fatis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & causæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudē & iniuriam miscuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit, sed in ipsâ Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisq; populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est *vigintitres* legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemorini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatam *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, *in transmarinas colonias octoginta millia ciuium distribuit*, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum *centum viginti millia* deduxisse sub *quintum Cōsulatum* suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostēdit: & postea multa millia adiunxit. In solâ Italiâ *duodetriginta colonias* collocasse, Suetonius notauit. Itaque huius Principis plurimæ, & in toto orbe terrarum fuerunt: quod ipsa agnomina earum ostendunt. Denique paullatim tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculâ fuisse, in quâ Coloniae aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem cōpeditum & adstrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudicium valdè probo, *inter perniciosissima Gracchi habentis, quòd extra Italiam colonias posueris*. Equidem planissimè contrā sentio: & ad hunc coërcendi finem, aliter oportuit; aut nec imperium extra Italiam proferre. Timorem quē timet, nequa Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum in Romano aliquo imperio nō habet. Sed nec Hispano: & prudentissimè eos cenſeo Nouum orbem coloniis impleſſe. Quorum alia atque alia genera tamen erant, & quædam Romani, alia Latini, quædam & Italici iuris. Reperio & *Patritias*, & *Equestres* agnominatas, haud dubiè, in quam digniores ciuium militumve deducti. A V D. Sed de numero igitur, nihil certi

Ad Helu.
Consolat.

aut definiti habes? LIPS. In Italiâ solâ *centum quinquaginta* fuisse reperio; in Africâ, circiter *sexaginta*; in Hispaniis, ad *triginta*; paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi suffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in OMNES prouincias misit? VBI CVMQVE VICIT Romanus, HABITAT.* AVD. Quæro etiam, ecquid seriò probes hoc ius siue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adsuadeam imitari. AVD. Tūne? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, possidebant, posteris tradebant. LIPS. Quid tum? utilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel absorbet. Etsi cur iniquum? qui iniuriam iatulit, iustè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo sunt, & ne in posterum noxam noceant, refrænandi.

C A P V T VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quæstio, Vnde Romanis ea copia, & sic assidua, vel Militû vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino, examina habuisse hominum debuerunt, quæ vel conscriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & satisfaciam: scito. Romanos primùm pauculos fuisse, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia terna* peditum (alij *bina millia* volunt) censa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abiit, peditum reliquit *XLVI. millia*, & equitum *milie*. Tantum viri opesque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *triginta septem*. Res mira est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Apertione asyli, quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi non optimos, elicit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Receptione incivitem, quam non exteris solùm confluentibus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cùm alij hoc institutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmonis & Athenien-*

xi. Annal.

Atbeniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quod victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientiâ valuit, ut plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet. Atque id sanè diu retentum Romæ, ut è provincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent, & simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pænè* dissidium, inter illos conciliarent.

Claudianus in Romæ laudibus:

*Hæc est, in gremium victos qua sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fouit,
Matris, non dominae, ritu: ciuesque vocauit
Quos domuit, nexuque pio lingua reuinxit.*

*Ob amu-
lationē im-
ter receptos,
& non re-
ceptos.

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano essent, ex constitutione Imp. Antonini. Excluduntur ergo soli Lib. 5.
serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, & appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnica totius mundi ciuitate soli BARBARI & SERVI peregrinantur.* Itemque passim alij *Communem patriam:* & ad eam his versibus Rutilius:

*Fecisti patriam diuersis Gentibus vnâ,
Profuit iniustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprij consortia iuris,
VRBEM fecisti, quod prius ORBIS erat.*

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præstabat electio illa & secretio, ob varias causas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex instituto non quidem Romuli, sed Seruij Tullij. Ille cum videret plerosque tunc seruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos esse, atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè etiam liberos: humanum bonumque putauit in ciuitatem recipere, siqui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti iam erant; & sic fore providebat, ut semper, tanquam ex fonte domestico, proles scaturiret ad belli aliosque vsus. Difficile id persuasum primò ciuibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit, & origine bonos eos esse, & iam diu ipsos etiam hostes in hoc ius admissos: ita cur non idem domesticis & fidis seruis indulgerent, causam nullam esse. Maximè, cum in eorum manuum hoc beneficium. & videre posse, ut nec temerè manu-

mittendo darent; & illos admissuros, vt omni sedulitate ac fide emererentur. Ampliùs, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & sic nobiliores ciues, in comitiis aut suffragiis, semper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis persuasum. sed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentie & diuturni status. Nec tamen ij æquiparari statim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor vrbanas tribus fuère, & inuenta ratio, vt minimum in suffragiis, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honestiore exclusi sunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus sanguis, peruenirent. Liberti ipsi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc institutum, incredibile est, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot seruorum millia pauculis annis manumissa. Neque negandum est, vtile initio & præclarum fuisse: sed lapsu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapsus: eùm iam Syri, Cappadoces, Asiatici, Græci, Barbari in seruos recepti; & multi ex iis facinorosi & perditî, qui pretio, blanditiis, aut & fœdis obsequiis libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem non inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, vilissima facta hominum sit, & vno verbo, cloaca ac sentina viriorum. Sed ista sæculis aliquot post Tullium. interea profuit largiter institutum, & effecit, vt cùm primo censu ac lustro Ser. Tullij, LXXIII. ∞. censa essent, illo qui sub primis Consulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiserat) CXXX. ∞. censerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ essent. Largus tibi hic numerus videtur: nihil est. cùm post aliquot ætates, id est, anno vrbis CCCXXIII. censa sint ciuium CCLX. ∞: & paullo ante bellum Marficum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullo minùs. At post id bellum, sociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *non-genta* millia censa * alibi nobis doctû. Cui ipsi numero firmando, velim addi hæc Phlegontis in Chronicis. qui notat Olympiade, quâ Lucullus Amisum cepit, & Mithridatem ad Cæberia vicit (id fuit circa annum vrbis DCLXXXII.) *censitas Rome nonaginta myriadas ciuium, & vnam*, id est, *non-genta & decem millia.* Quid

* In 1. Elea.
cap. XXVII.

Quid iam sub Augusto? ipse de se in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVQ. SEXTO *Lustrum condidisse*, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. Immanis herclè numerus: & quis iam de copiis miretur colonisq̃ue? At etiam creuit assidue, & sub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accensent, *sexagies novies centena sexaginta quatuor millia*. Vltrà quærere, superuacuum sit, cum iam passim in ciuitatem totæ vrbes regionesq̃, vt dixi, receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet scire, an ex solis igitur illis ciuibus copiar scriptæ? LIPS. Non è solis. olim & è Latino nomine, vt scis: ac postquam ij ciuitate donati, Principum tēporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxiliâ scribi. Augusti id inuentum: & causam occultam etiam habuit, subditos sic exarmandi, & quasi obsidibus traditis in fide continendi. Nam quotannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimū quemque abducebant. Ita enerues prouinciæ, & illi qui dilecti, in longinquas & dissitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotòs & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut SVREMVM diuidantur*. Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus ALIBI seruituri, auferuntur*. Atque eiusmodi auxiliorum, è variis gentibus, magna copia. quod & *Notitia Imperij* indicat, & Taciti hæc verba: *Nis validum in exercitibus, nisi quod externum*. Iterumq̃ue: *Prouinciarum sanguine prouincias vinci*. AVD. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiè subductam rebellandi. Sed ista profectò translatio dura: & quo exemplo? LIPS. Haud facilè dixerim: nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in vrbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eadē illâ non rebellandi, aut coërcendi, causâ? Fecit Augustus in Sugambris & Sueuis, quorum *quadringenta millia* (hoc verius cenfeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur)

tot

tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni, sedibus adsignatis, collocavit.* Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliaremque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quam coërcere possis: peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & urbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vsum Iustinus prodidit: scribitque eum, *ut pecora pastores, nunc in bibernos, nunc in æstiuos saltus trañciunt, ita populos & vrbes, ut illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transfulisse.* Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, *ut ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent, itemque hominum traiectiones ex Asiâ in Europam, ex hac in illam: & causam addit, ut gentes connubiis, commercii, & amicitia inter se iungeret:* quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentiaë successit, in idem hoc consilium: & Atheniensium urbis potens, ipsam eiusque regimen ditioribus honestioribusque concessit, tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. ~~centum~~ eorum in Thraciâ, agris datis, collocavit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere implenda. Et ut vicina magis temporibus locisque tangam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sæpe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Ludouicus etiam xi. Galliarum rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Galliarum vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Periani tractus, quos *Ingas* ipsi appellant, pro firmamento status habebant, populos victos statim, cum totâ sobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus *Minimas* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius causis. Ac quædam his inesse magnis Regibus imitanda ego scio: qui si exhau-

exhauriunt semper (vt fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid nisi fontem ipsum exhaurient & siccabunt? Serio, serio prouidendum est. Tu abi nunc, & cetera gras, si Deus volet, dabo. AVD. Haud libens, sed tamen parco, & valitudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. L I P S I DE MAGNITVDINE R O M A N A LIBER II.

C A P V T I.

*De Priscis populi Romani vestigalibus, Decumis, Quintis,
Scripturâ, Portoriis.*

IPS. Mature sanè ades. AVD. Si pro meo voto, maturius, & vel conuiua in prandio tibi fuisset. LIPS. Licuit. & delectarer sanè vel assiduo hoc fo-
dalitio, si Romanæ aliquæ mihi OPES. Ad quas sermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas & Primatas* considerabo: & in Publicis, *Vestigalia* siue *Tributa*, tum & *Triumphales manubias*, denique *Liberalitates* aut *Erogationes*. In-
stamus ordine, & primum in *Vestigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Pastione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine eorum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Ita-* . Cui
lia populos superando ac subiiciendo, partem agri is auferabant, atque opida & colonos condebant, aut si opida opportunè iam condita, hos in-
ducebant. Agris igitur quod cultum erat, colonis ferè adsignabant, quod incultum (vt multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant, PARTE
DECIMA fructuum sibi retent, in agris satius, in plantariis aut arbor-
etis, QUINTA in pastionibus autem, ceterum pretium designabant in ca-
pita memoris pecoris manubiasque. Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quanquam de Italia dicit, tamen & producere ad pro-
uincias licet, quas multas ita habitas, ex aliis scriptorum locis
F liquet.

liquet. Etsi quædam arctius pressiusque habitæ, & præter hæc, Tributa etiam sua capitis pendebant. Sed quod ad hæc tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus*. Nam quod ad Salinas, viri docti iamdiu emendarunt *Siluis*, ut ad Pastiones referatur: etsi *Saltibus* ego malletm, viciniore litterarum lapsu. In eadem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat, *Vini & Olei decumas*, ostenditq, Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintas*? nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseverare lubet, dicendum est, mitius leniusq, habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam aliis notata: causam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo ut pecora pascantur, certum as est. quia publicanus SCRIBENDO conficit rationem cum pastore*. Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Ita neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conservari potest*. Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehendo (*ἐκπαρῆαι καὶ εἰσπαρῆαι*) pendebant. Res nota est: an & illa, quod *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, τέλ^{ος} ἐν λιμένι, id est, VECTIGAL IN PORTU: *Portarium*, τέλ^{ος} πύλης, id est, VECTIGAL IN PORTA. Et verò hoc quoque fuisse videtur, ævo præsertim inferiore, & sub Principatu: ut & in pontibus, & in viis, & portis ad eò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid impendere, ut lumen transeat, cogitans & in pontibus quibusdam pro transitu dari*. Herodianus quoque ostendit exactio-

exactiones fuisse, ἐπὶ τῇ ὁχλαῖ ποταμῶν, καὶ λιμῶσι πόλεων, ἢ τῇ ὁδῶν πο-
ρίαις: in ripis fluminum, portibus opidorum, & viarum transgressibus:
 sed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & à
 Pertinace salubriter sublata.

CAP. II.

*De Tributis & Capitatione. tum inquisitum in Modum vecti-
 gium, & quid videantur reddidisse.*

HÆC illa vetera sunt, & *Vectigalia* propriè dicta: quibus
 dies, & sagacitas, addo & necessitas, aliquid semper ad-
 diderunt. AVD. Hæcne propriè *Vectigalia*? atqui plura in id no-
 men video includi. LIPS. Plura, sed hæc primò: aut ne mentiar,
 solum ipsum *Portorium* primò, quia id scilicet è *vecturá*: vnde
Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus *Vecti-
 gal* propriè est ἑλϑ, *Tributum* φόρος. Sed & in re ipsâ diffe-
 runt, quòd illud res & fundos magis spectat & ligat, hoc capi-
 ta ac mobiles opes. Sed quorsum ego ista? semel & seriò tibi
 dico, verba nunc non lustrò, nec obsita aut tricola antiquita-
 tum quæro, satis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œco-
 nomiam, circa publicas has exactiones. Ergo Tributa, vt dixi,
 caput ferè tangebant: atque ita pessima conditio eorum, qui
Stipendiarij, ipsi atque agri, vt Cicero alibi loquitur, essent. Tales
 Poeni, Hispani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertina-
 ce victi essent. Appianus hoc ita expressit, vbi Scipio cû decem
 Legatis leges dant Carthagini victæ: *Hos, inquit, premiis afficiunt*, In Lybico
socios nepe populos aut reges, τοῖς δὲ ἄλλοις φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς
σώμασιν: alius (hostibus scilicet) tributum definierunt in agros, & in
corpora eorum. Duo manifestò dicit, & Corpora siue *Capita* (vt
 Latini magis loquuntur) onusta, & terram ipsam. Tertullianus
 quoque ea iungit: *Agri tributo onusti, viliores, & hominum capi-
 ta stipendio censa, ignobiliora. nam hæ sunt* NOTAE CAPTIVITATIS.
 Adiungit eruditissimus scriptor, hoc non nisi in verè victos, &
 vi subditos, vsurpatum: olim quidem, sed Imperatores, & ipse
 Augustus produxerunt, & valdè hæc Tributa dilatarunt.
 Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in poste-
 riorum scriptorum, sed & Iuris libris; vbi non *Hominum* solum

capita, sed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in subnubilo mihi esse. Attu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quaerimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syriâ & Asiâ agit: dicitque, *Prelatum titulum, qui litteris indicaret antea quidem Vectigalia reddidisse ad bis milles Hs. ex iis autem quæ ipse acquisisset, redire ad ter milles quadringenties*. Prior summa, nobis efficiat *quinque miliones* (iuuat his compendiis, vulgariter magis quàm eleganter uti) altera, *octo miliones cum semisse*. Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quòd ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent, ab ipso autem iidem aucti plus triente, & facti ut in extremo scriptum. Enimverò libido, an ratio, mihi est dissentendi? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniversis* sensisse. Nullum tale in Græco Plutarcho verbum est: quòd moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cùm de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset, verba eòdem referenda, & de Asiâ saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quàm viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam illam minorem, quæ sola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua, illam, inquam, è vectigalibus *bis milles* dedisse: at verò eas prouincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter milles & quadringenties*. Puto nec rem tangere, si quis iudicio inspicit: & do rationes. Primò; credetne quisquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc prouinciis, non plus *quinque millionibus* redisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Amplius, *Decumas* vnus Sicilia Cicero, atque eas tenuiter *astimatas*, fuisse dicit *nonagies Hs*: quod nobis est, *CCXXV. milium* Philippicùm. Decumas dico frumenti: & *bordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini*, *Olæ*, quid *Portaria*, & *Pastiones*? Valdè tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc vniuersa ex proportionem, *suprà quadringenties*, siue vnum millionem. Atqui Sicilia, quantapars

ta pars fuit Romani illius orbis? profectò nec centesima quidem fuit: & valdè hoc valet ad ingentes illas Romanas opes. Amplius de ipsâ Asiâ nostrâ, Appianus scribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *imperasse illi quinque annorum vectigalia, sed statim danda*. Quantum igitur imperavit? ecce in Plutarcho hoc expressum, *viginti millia talentum*: ij sunt *duodecim* *milliones* nostri. Age iam, diuide in quinque partes, nōne paullo minùs *millies* Hs. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquis. Ita, pro me & Plutarcho: sed hoc ipso tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cū ego dimidium ex Asiâ iam solâ. Res clara est. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuò? nec id difficile dictu: siue quia ratio colligendi iam melior firmiorque, siue quia bella resedant, & ipsa Asia cultior feraciorque facta. Produci hæc talia semper solere, præsertim in pace, nec hodie est nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipso iterum Appiano. apud quem M. Antonius triumphat, post pugnam Philippensem, in Asiam missus ad pecunias colligendas, in concione sic eos affatur: *Ne vrbibus agrisq̃ue pellamini, pecunia danda est in vsum militum: nec ea maxima, sed quâ audistis libenter acquiescatis. Deditis hostibus nostris, Cassio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea suffecerint & nobis, nisi quoddam danda sunt in vno anno*. Quid hinc efficiamus? nec timus iterum Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentum* ab Asiâ tunc data scripsit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia* annua surgunt, id est *duodecim* *milliones*. Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Asia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res sæpe mutatas: & primò, cum testamento Attali Romanis relicta esset, Vectigalia imposita, id est *Decumas, Portoria, Scripcuram*, solenni more. Sed cū publicani iniurij, pro more suo essent, & sine publico bono, sibi attererent ac tonderent, C. Iulius Caesar, & iniurias, & iniurios ipsos sustulit, ac permisit ipsis *fructus* colligere ab agricolis, ac *Tributa* induxit. Hæc ita ferè (etsi ipsa verba, quia plurescula, omisi) in eadem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem à Iulio id factum, & de re ipsâ, apertius sic Dio Cassius: *A victo Pompeio, cū Asiam obiter*

v. Ciuil.

Lib. XLIII.

Asiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vestigalibus redibat, mutauit. Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiusque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus aut minus, ut ipsi accepissent, nec ultra grauabantur: at eo tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præsides aut leges satis domabant) ut omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. 1. Annal. Similis mens, ut addam, in Taciti loco: *Achaïam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsulari imperio, tradique Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cum iis rapinæ, in Cæsaris non fuisse. Et iam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? A v d. In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam ultimam Prouinciarum accepisset, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam totam, illam diuitem, item Phœnicen, Palestinam, Iudeam, Ciliciam, Pamphylia, Phrygia partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quam Asiam dedisse? Hæc de Plutarchi loco. sed ex Portoriis etiam liquere in parte potest magnitudo istorum Vestigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios (id est Publicanos) ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta HS. idque ex Vicefimâ portus tantum Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valde notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta*, more nostro, circiter *mille quingenti Philippæi.* Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua*, & quicam accipiunt *Octanarij*, in Codice Iustiniano memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima.* Sed opinandum est, pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus, & ut grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas, quam vsum inuectæ. C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio: *Portoria peregrinarum mercium instituit.* Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit; etsi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ sublata essent: quod Cicero malo publico

publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Oſtaum* imponis, quantj ea sint? Argumento aliquo è Plinij *ſce* verbis: *Arabia felicius mare eſt. margaritas enim mittit*: MINIMA Lib. xiii.
 QVE COMPUTATIONE *millies Hs. annis omnibus India, & Seres, Peninſulaque illa, imperio noſtro adimunt. Si * millies Hs. emptæ* * Duo mil-
liones. &
ſemis.
 ex merces, pluris mox æſtimatæ & venditæ, ergo & Portorium ex iis grande. AVD. Sed commemini alterius Pliniani loci, qui minuit, & à ſummâ illâ abit. Nam vbi de Indiâ ſermo, *Indigna res, nullo anno imperiis noſtris minus quingenties Hs. exhauriente Indiâ & merces remittente, quæ CENTVPLICATO vancant.* Lib. vi.
cap. xxiii.
 Ecce hîc *Quingenties* modò, id eſt dimidium habes. LIPS. Sed nempe ex Indiâ ſolâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quidni alterum dimidium? Sed nota inibi quòd ait, *centuplicato vaniſſe*: quod rei noſtræ facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum eſſet? non fuit: ſed duo ſunt, quæ Pretium ſic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco deſcribit, & addit *quotannis nauigari, ſagittariorum cohortibus impoſitis.* Ea res & tutela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria iis grandia. quod Strabo impreſſè notat in rebus Aegypti: ſcribitque, *olim quidem pauculas naues auſas extra Sinum Arabicum ire, at nunc maximas claſſes nauigare in ipſam uſque Indiâ, & ad vltima Aethiopia: Unde pretij maximi merces aduchant, & ruruſus aliò exportent.* Ita fieri, vt DVPLEX PORTORIVM pendant, *Inuectionis & Euectionis*: atque ipſum portorium æſtimatarum iſtarum mercium grande item eſſe. Hæc ita Strabo. & mirum igitur non ſit, à duplici illo aſpectu, Itineris & Portorij, pretia ſic creuiſſe: maxime cùm & in Italiam aut aliò inuchen-
 da, credam iterum ſoluiſſe.

CAP.

Inquisitum item in Capitationis modum, & pensum uniuersorum Tributorum.

In Syriac.

DE Pectigalibus priscis hoc nunc satis : ad Tributa venio, siqua ea possim extricare. Metuo, & hæreo statim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certissimumque fuisse arbitror: sed in modo, tenebras & nubes suas habet, nunc à me non pellendas. Fuitne indiscretim vniforme in omnia capita? an potius ex censu? Nam si illud, iniustitia manifesta adhæret. vt si quis pauper, liberos & familiam multam habeat; contrà diues, & cælebs sit & orbus. In Appiano strictura aliqua lucis affulgere videbatur, sed fortasse fallax. nam ait, *Iudeos sæpius rebellasse, eoque tributum capitis grauius iis impositum, quàm reliquarum facultatum. Esse autem & Syris & Cilicibus annuam Centesimam, pro modo census vnicuique.* Verba Græca sunt, si fortè examinare tecum velis: *Καὶ ὅτι ταῦτ' ἐστὶν Ἰουδαίους ἀπὸ αὐτῶν ὁ φόρος ὅτι τῶν σωματικῶν βαρύνει ὅτι τῆς ἀλλοτρίας ἐξουσίας ἐστὶ καὶ σφόδρα καὶ κίλιν, ἐπὶ τοῖς ἐλάτοις τῶν τιμῶν ἐκείνων.* Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex sermonis nexu, Iudæos *Centesimam* dare, sicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo sensu? inquires. vt magis capias: soluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; sed æstimatione omnium factâ, etiam *Centesimam* pro ipso capite dare. Hoc tale est. vt, si decem millia aureorum in censu habeam, soluam ex iis annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues sic non pressi: sed alia sunt quæ refelunt, aut certè morantur. Quid enim tum seruis fiet? quid filiis familias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis masculos, à Duodecim feminas, vsque ad Sexagesimum quintum tributò Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium suum nullum habent. Sed de seruis responderi potest, Dominum dependisse in suo capite, dum eorum æstimatio Censibus eius accedit. Et serui alioqui in iure, *caput non habere*, scribuntur. Quod ad filios, certum est parentes pro iis exsoluisse: sed quâ taxatione, an non & eâ aliquâ pro parentum censu, hoc ignoro. Vellem, & res facta esset. Sed soluisse, in Panegyrico ita scribitur: *Tunc certè parentes*

Ad Constantinum.

rentes ADULTORVM non pœnitent filiorum, quorum onera remissa sibi latantur. Vides filios parentes suos onerare, sed *adultos* iam & grandiores, ex Vlpiano suprâ. Imò alibi, non ante *Vigesimum* annum capite obligatos, lego. Causam autem opinor huius remissionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non censébant, & immunes à Tributo habebant. Addi potest, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quasi redemptio munerum & operarum seruiliū fuit, quas populi scilicet victi, & serui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut senes, non idonei: ergo nec pro iis soluant. Hæc sunt, si pro Censu Tributū hoc datum. Sed aliquis mallet, *vniforme* aliquid, & in omnia capita æquale. Nam sic Iudæi leguntur *Didrachmum* pendisse: & Christus ipse in Evangelio soluit. Math. cap. XVI. Quod Hieronymus quidem & Beda istuc retulisse videntur: sed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quòd templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Iosephus sanè ac Zonaras, sed & Xiphilinus, Cap. XXX. disertè scribunt *Vespasianum demum hoc instituisse, vt omnes ubique Iudæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas antea TEMPLO Hierosolymitano solebant.* Nihil clarius: & Christi ipsa responsio (si quis examinat) à Tributo Cæsariano nos abducit. Sed quis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vetigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos sub Heliogabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent. tuncque primum Semisses aureorum formati sunt, & Tremisses. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non posset. quos etiam formatos in monetâ detinuit, exspectans, vt si vetigal contrahere potuisset, eos ederet.* Hæc euincere videntur, certum genus nummi cūsum ad Tributa: & nisi fallor, Capitis, quæ sola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Hesychius, qui scribit: *Καὶ τὸ εἶδος τοῦ νομίσματος, & τὸ ἀποδιδόναι: Census, genus numismatis, capitatio.* Sed & in Sacris legitur, *Numisma census.* Tamen ob multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? *decem* igitur aurei in Lampridio, Capitatio fuisset? & postea *Triens*? In ipso Evangelio, vbi *numisma* Math. cap. XXII. census quæritur: mox subiicitur, *Denarium obtulisse.* An ergo ille tantum æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus

G

fuit.

fuit. Quid firmiter definiam nescio, res tenebras, vt dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Pluscula cogitavi aut collegi, fateor: sed intricatis, aut merè litterariis, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantum efficere, *Contracta omnia vectigalia: adeò vt qui* (pro exemplo) *decem ante à daret, nunc Semissem aut Tremissem:* & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *contraxisse eum Tributa pleraque ad Trientem, conatum e ad Quadrantē: nec infra potuisse.* Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cufos: vbi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cufos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hesychij aut Christi verba hoc modò volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum, atque adeò pecuniam, siue grandis, ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis sit, quod Capitatio fuerit ex censu. Cur enim *Numisma census* dicatur, si ipsius census nulla habita ratio? Plura sunt: sed differo, & nunc inquiri, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quæ in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam septingentas & quinquaginta myriadas hominum: idque liquere ex tributo quod in capita singuli pendunt.* Postrema hæc ita palam Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitacione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab iis qui inspexere, hausit. Nam etsi non Pueri aut Senes conferrent, vt prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contrâ fraudes, & pro ceterâ diligentia aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandrie incolae* etiam excipit, qui ipsi ad centena aliquot millia:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarum omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atque vti nam is locus rectè haberet! *Augustus*, inquit, *omnes subditos Britim adnumerare voluit, vt sciret quanta multitudo esset.* Καὶ ὁ ἑλενοῦ τῶν οἰ τῆς ποταμὸν οἰκονοῦντες, ὡς μυριάδες, & χίλιοι ἑξήκοντα: & reperti sunt Romanam ditionem incolentes quadringenta & decem myriades, mille & se-

Septu mil-
liones cum
dimidio.

In verbo
Augusti.

& *Septemdecim viri*. Falsi planè numeri, & perexigui: cùm sola
 Ægyptus vltra donet. * Emendare tamen, non nisi eius est, qui ^{* Vidi No-}
 diuinandi artem certò tenet. Vt Capitationem igitur omitam, ^{im.}
 de vniuersis Tributis aliquid, dum siluas & lustra excutio, vi-
 deor indagasse: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus impe-
 rij, & provinciis adiectis, ita ait: *Diuus Augustus, præter Hispanias*
aliasque gentes: quarum titulis Forum eius prænitet, PAENE IDEM,
facta Ægypto stipendiaria, quod pater eius Gallia, in ænarium redditus
contulit. Verba ea tollo & appendo, *pene idem* soluisse Ægy-
 ptum, quod Galliam: ergo ista plus etiam dedit. Quid si in-
 ueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in
 Strabone, qui sic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam scri-* Lib. xv. 1.
ptum reliquisse, tributa ex Ægypto redisse Ptolomæo illi qui Cleopatra
pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta. Vbi hoc Ci-
 cero, nescio: hodie non exstat, & puto tamen fuisse in eâ pro Ra-
 birio Postumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admit-
 tit, vel petit. Sed parum hoc ad rem: illud maximè, quod Stra-
 bo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè im-*
perans, tantum redegit: quid NUNC censendum est, cùm omnia tanta
diligentiâ & ordine administrantur, itemque Troglodytica & Indica
negotiatione sic aucta? Satis præit nobis & adserit, multo plus in
 Tributis Ægypti suo, id est Augusti vel Tiberii, æuo fuisse:
 quàm olim sub Ptolomæis. Atqui si tunc tot illa dicta talenta
 (ea faciunt *septem miliones & semissem*:) quidni ad *decem aut duo-*
cim miliones producamus in sequenti æuo? nec nimium censeo
 me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primùm
 Strabonis illud Diodorus refellit, qui lustrasse sub id tempus
 Ægyptum scribit, & accepisse ab iis qui res rationesque Regias tra- Lib. xv. 1.
 hebant, illum accipere supra *sex millia talentum annua*. Iam de Galliâ
 etiam habeo quod dicam: sed tu de isto priùs, LIPS. Semper mi-
 hi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum
 virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Ægyptiis hoc ac-
 cepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora
 Atticis, & habent minas siue libras *octoginta*: quod Plinius ex
 Varrone scripsit. Ita igitur si consideras, haud nimis ea *sex mil-*
lium summa à *Duodecim* abit, etsi tamè abit. Sed addit Diodorus,
 plus etiâ accepisse: quod ipsum nos iuuet: & deniq, Ciceroni ac
 G 2 Straboni

11. Excid.

Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atque adhærere. Enimuerò opes Ægypti magnæ, reditusque: & Iosephi verba tu hæc audi. *Tributorum*, inquit, *multo amplius Romanis per singulos menses pendit, quàm vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentumque quattuor mensium vrbi Romæ.* Ita Agrippa rex in concione Iudæos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Ægyptios intulisse, & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, si tantum istud Ægyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiorque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm xv. aut xx. *milliones?* AVD. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehensum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Caesar Gallie CCCC. Hs. in annos singulos, Tributi nomine, imposuit.* Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? vt videas corruiere tot illos à te superstructos. LIPS. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cùm inquirō & penetror, planè est factum. Dic fodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremum armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse ∞ ∞ ∞ ∞. id est, *quater millies*. Ea summa *decem milliones* reddit: minus inquires, quàm Ægyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias *instituit, opus nouum & inadsuetum Gallis* (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & câ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in aliis prouinciis, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Ægyptus & Gallia ad xxx. aut circiter *milliones* pependerunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? & multa

multa omitto: & concipere summas vereor, sed supra *centum quinquaginta miliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam promo.

CAP. IIII.

De Aerario militari, & Vigesima, Vigesimaquinta, Centesima ad id explendum.

O IGITUR opes immensas cum considero! & maxime in diligentia eam quam Strabo commemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se venisse* (non insulam, sed scopulum) a pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, *Legatum ad Casarem misisse, deprecatum gravitatem tributi*. Nam impositos sibi centum quinquaginta denarios, cum egre centum possent pendere. Turides? licet: sed vides quam nihil eos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint sub tributo. Nec de magnis sane provinciis hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam centies Hs. absumpsisse, ut provinciarum tributum una cena fieret*. Mediocrium dico aut tenuium provinciarum: nam ampliores, quanto amplius? Et finem ego hinc putabam: sed tamen alia etiam se obiciunt & occurrunt, sine fraude magnâ Aerarii non omissenda. Nam Augustus ille, qui valdè rem Romanam auxit, etiam onera, & hinc quoque pro nomine suo fuit. Nam is *Aerarium militare* seorsum instituit, & ad id explendum redditus novos & certos. Suetonius ita: *Quidquid ubique militum esset, ad certam STIPENDIORVM PRAEMIORVMQUE formulam adstrinxit: definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militie, & commodis missionum; ne aut atate, aut inopia, sollicitari ad res novas possent. Utque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad TUENDOS eos PROSEQUENDOSQUE suppeteret, Aerarium militare cum VECTIGALIBVS NOVIS instituit*. Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Premia*: quod seorsum Suetonius dixit, addiditq; ad *Tuendos*, in militiâ scilicet, & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & à missione. Quid autem? inquires, an tot igitur illa tributa non sufficiebant alendo & ornando militi? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaque immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officiis: & quæ distinctè aut accurate

curatè dicere, non sit huius loci. Vtinam Appiani liber exstaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipse, initio operis, vbi id diuidit & disponit: *Ultimus liber*, inquit, *habebit COPIAM MILITAREM, quam & quantam Romani habeant, tum & PROVENTVS PECVNIASQVE, quas per singulas gentes capiunt; item quid in CLASSES impendant, & si quid erit huiusmodi.* O pulchrum, ô desiderabilem illum librum! sed periit: scire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipse in Republicâ fuit, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Augusto proponi solitas, sed à Tiberio intermissas, PUBLICAVIT.* Rationarium, siue & Breuiarium imperij, hoc idem Suetonius alibi appellat: & Tacitus explicat describitque, cum *prolatum à Tiberio libellum* scribit, *quo OPES PUBLICAE continebantur. quantum ciuium sociorumque in armis, quot classes, regna, prouinciæ, tributa aut vectigalia, & largitiones ac necessitates.* O hunc quoque laudabilem morem! cum Princeps rationes quasi cum Republicâ ponit, & ostendit nihil sibi quæri propriè, aut insu-
mi. Sed ab eo à meâ re, admiratione talium: & semel dicenda fuerunt. Nos igitur iterû suspensio gradu quæramus quæ perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* institutum nouiter ab Augusto, & ad id implendû quæsitos fontes. Tres repperit, *Vicesimam, Vicesimam quintam, Centesimam.* *Vicesima* fuit *hereditarium*: de quâ in hunc finem institutâ apertè ita Dio, in actis anni DCCLIX. *Postquàm multæ pecuniariæ rationes propositæ, & sprete fuissent, ad Ærarium militare: placuit tandem seditque, ut Vicesima esset hereditatum & legatorum, quæ cuique obuenissent testamento: exceptis tamen aut sanguine valde iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarunt.* Duo venisse in hanc vicesimam vides, *Hereditates & Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantum? Quot illic diuitiæ, & quoties, per capturas & aucupia, ad externos translata? Soluebât igitur sæpè Vicesimam: & nemo ambigat fuisse incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi*, vel *Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, postea mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè est videre. Atque ut vnum fatear, hoc Tributi genus imitabile videatur, nec graue etiam pendentibus: cum lætitia magni & inopinati sæpè prouentus obruat vel minuat sensum

Lib. LV.

sensum inferendi. Sed fons alter, *Vicesimaquinta mancipiorum*. de quâ Tacitus: *Vestigal Quinta & vicesima venalium mancipiorum* Lib. xiii. Annal. (à Nerone) remissum: specie magis, quàm vi; quia cùm venditor penderere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat. Id autem Aerario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. Cùm etiam pecuniâ, inquit, opus esset, & maximè ad *Vigilum cohortes* iam institutas, *Augustus vestigal Quinquagesime*, in venditione mancipiorum, induxit. Dico *Quinquagesima*: & sic in Græco est, τὸ πένθος πωμμοσῆς: an non tamen πένθος rescribendum, leui mutatione, id est *Vicesimaquinta*, pro verbis clavis Taciti, sit considerandum. Magis est, vt putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vestigal fuerit, is agnosceret, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia eogitabit. De crebritate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit *Daphnidē* vxnisse (in Plinio) trecentis millibus & septingentis sesterijs? id est, septem millibus quingentis septemdecim Philippæis cum dimidio: grande pretium in vno fluxu & mortali homine, & quem solus *Grammatici* titulus commendabat. Ab eâdem classe & arte *Lælius Præconinus* (in Suetonio) emptus ducentis millibus nummum: quæ sunt quinque Philippæorum millia. Iam *Calvisius ille Sabinus* (in Senecâ) plures anagnostas habuit, & singulos centum millibus emptos. Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie dixerim, vxniebant? Et Iurisconsulti quidem pretia seruorum definiunt: in communi aliquo viginti aureos, in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, sexaginta: & quanquam Romani aurei sunt (id est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in venditione locum habet, quæ nimis sæpe excessit. Alio fine à Iurisconsultis ea sunt scripta: & fortasse ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*, quæ rerum venalium fuit: de quâ Tacitus, in Tiberij rebus. *Centesimam rerum venalium deprecante populo, edixit Aerarium militare eo subsidio miti*. Si omnium autem venalium, quæ & quàm infinita summa fuit? Si in auctione tantum; minor, sed & sic grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in *Caligulâ Centesimam auctiorum* appellat, & remissam *Italiae* ab eo Principe notat. *Finii* de Aerario militari: quod propriè quidem ad ipsum

ipsum facit. Aliàs non nescio, & pœnas siue multas legum, item damnatorum confiscationes sæpe in hoc ærarium relatas, de quibus Plinius in Panegyrico: *Locupletabant & fiscum & ærarium, non tam Voconia & Iulia leges* (Papias intellegit, de maritando) *quàm Maiestatis, singulare & vnicum crimen eorum, qui crimine vacarent*. Et magna quidem hæc ratio fuit: sed illa Maiestatis rarò, nisi à deterioribus, vsurpata. Tetigisse hæc satis sit: nos nunc ad alia imus.

CAPVT V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarumque rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaque potius, vt dixi. AVD. Hem, quousque accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi: imò & mihi pænè fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam; & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittam? nefas. magni ex iis redditus, & in variis locis: & redditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoque nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere*. Iterumque mox addit: *Aurum per bella querere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium; in sua verò naturâ, iustitia*. Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Scuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia querunt, nonnumquam lucis gaudia derelinquunt*. Ægyptiorum hoc inuentum fuit. quorum reges (ait Diodorus) omnes criminis damnatos, item ex hostibus captos, siue quis regem offendisset, ipsum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: simul & facinororum pœnam sumentes, simul & questum vberem ex eorum labore capientes.

piantes. Atque hi tali interdum numero, vt Polybius ad Carthaginem Nouam, fodinis in Hispaniâ, non minus XL millia hominum scribat assidue in opere versari. Plinius etiam notat, Censuriam legem fuisse Ictimularum aurifodinae in agro Vercellenfi, quâ cavebatur, ne plus quinque millia hominum in opere Publicani haberent. Nec id credito miseratione aut curâ percuntium factum: sed cautione, & dispensatione operis, vt ne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, relinquere tantum Auri. Verba: Εἰς δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, ἃ μὲν οἱ δημόσια, οὔτε δὲ ἐνταῦθα, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτὰς μεταδόντων ἐντίθενται. τὰ δὲ χρυσεῖα δημοσιεύονται καὶ πλεον: Sunt autem & nunc Argentariae in Hispaniis, non tamen publicae, neque ILLIC neque in ALIIS LOCIS, sed ad priuatas redempturas sunt redactae. Aurariae autem pleraeque publicè exercentur. Ambigua mihi hîc sententia est, velîne venditas Argentarias priuatis, certâ pensione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet. At in Aurariis aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi Principes exercent. Ex hac quoque metallaria partè igitur, magnum vberemque factum quaestum, & nostra ætas doceat: maximè cum pulcherrimas fecundissimasque, Fodinas variè haberent, vt in Hispaniis, Galliis, Norico, Salaffis, Ilyrico, Pannoniâ, Thraciâ, Macedoniâ, Proconneso: quarum singulatim testimonia dare possim, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius aliam nullam fecundio rem metallorum quoque tellurem esse: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & Cretariae, & Picariae, & Salinariae, Ærariae, Ferrariae: & nullum genus quaestus è terra omissum.

CAPVT VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potius erogamus? Lips. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa &

H. infana

insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, *AVXIT tributa provinciis, nonnullis & DVPLICAVIT*. In paucis verbis quanta accessio rerum, attritio subditorum? Et quidni ille solita auget, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinae vectigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cum filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic Vectigali & caussa, quod in publico amphoræ aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsum. Tunc rides? *AVD. Largiter: & vah Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando?* *LIPS.* Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historiis decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit aperte. *Chrysargyri pensio fuit, inquit, talis, ut quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemque libertus, inferrent in ararium pro VRINA & STERCORE, iumentorum etiam, & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem utriusvis sexus, Numisma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; asinus & canis, folles sex.* Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, ut omnes viri, femina, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine STERCORIS ET VRINAE fisco darent. Idem muli, equi, boues. Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pænè viuientium? & quæ vnquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam fœda & tristia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpât: * Euagrius ex professo negat, & hunc vt hostem optimi Principis inuadit. Sane videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat. LIPS. Quid tu auertisti? viri procures & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, non aliter (Euagrii verba) *quàm militarem aliquam Prefecturam, aut Civilem magistratum.* O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & in Sacrum ararium hanc pecuniam recipiebat. Idem ille Euagrius notat: nec miremur Iuvenalem iam olim scripsisse, de iis quos fortuna amaret:*

Conducunt foricas. & cur non omnia? cum sint

Quales

* Vide lib.
111. Eccl.
Hist. cap.
XXIX.

Quales ex humili magna ad fastigia rerum

Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.

Atque isti pudendarum sordium lucrique exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iuriconsulti appellant. AVD. Mihi ridere hinc lubet res humanas. LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi sunt, quam vel institui tributum in hæc talia: vel collectores eis honestissimos admovere? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? LIPS. Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, ut nunc quoque mores aut cupidines, aliquis seueriorum fortasse fuisset inter illos *Foricæ* candidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. Caligula ex capturis *Prostitutarum vectigal* instituit, quantum quæque vno concubitu mereret. Ita Suetonius: sed quod credo cum illo periisse: etsi postea quoque sub Heliogabalo *Lenonum vectigal, & meretricum, & exolutorum* fuit. Ista scædâ, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, sed dumtaxat in *Sacrum aerarium* vetuit inferri, & ad *instaurationem Theatri, Amphitheatri, Circi* deputari. Ex quo verè dixeris, magnum & hoc *Vectigal* fuisse, cum ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: etsi multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

AVD. Etiamne Græcanici? quæ verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? LIPS. Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipsam tibi dabo. Basilius Imp. (vixit sub annum Christianum *obtingentesimum*) à Zonarâ scribitur, implese totum *Aerarium*, & ipsos *aditus viasque*, pecuniis confertim stipatis. Habuit, inquit, in *thesauris* DVCENTA MILLIA talentum auri. Nam alterius pecunia NEC NUMERVS iniri poterat, adeò ut terra eam infoderet, *aerariis aut repositoriis* ubique repletis. Quin & ARCVLAS habuit lapillis gemmisque pretiosis plenas, cum aliis, tum illis que cudent,

H 2

& quas

& quas *Margaretas* propriè appellamus. In quibus verbis *ducenta*
illa millia talentum auri, quid reddunt? ipsos *mille & ducentos mil-*
liones. Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego
 non arbitror infra, imò supra, aurum fuisse. Vbi gemmæ & la-
 pilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis
 & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur/Enim-
 uerò hoc grande in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè
 pòst, affirmat: cuius *Itinerarium*, *Beniamini* nomine, *Arias*
Montanus edidit, vir plurifariam doctus, & nobis peramicus.
 Is ante annos circiter *CCCC* Europam, atque alia, peragrauit, &
 scribit se *Constantinopolim* quoque venisse. In eà vrbe, inquit,
vidi res atque opes inenarrabiles. Deferuntur enim in Princi-
pis palatium quotannis Tributa, quibus TURRES implentur coccinea
purpureaque veste, & auro: ita vt NVLLVBI TERRARVM par con-
gestæ pecuniæ exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam ipsius SO-
LIVS VRBIS: vectigal, ex Foris venalium, & Portu ac mercatorum
pensionibus collectum, ad VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SIN-
GVLOS DIES accedere. Quid tu facis? quò abis? *AVD.* Fugio.
LIPS. Sanè bellus comisq̃ue es: postquam benè te sermone sa-
 turaui & excepi, abis, nec vel salutas. *AVD.* Salus te amet *Lipsi*,
 sed magis *Veritas*. Ego vt hæc tam vana, tam monstrosa, stans
 patiensq̃ue audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut fefelle-
 re, pudor me arceret. *LIPS.* Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes.
AVD. Nam satis attendisti *Lipsi* (vt *Turres auri, & Gemmarum*
arculas omittam:) vnā vrbe, in vnumquemque diem, dare
vicena millia? *LIPS.* Attendi. *AVD.* *Aureorum* etiam? *LIPS.* *Aureo-*
rum, & fortasse veterum, qui duplices fuere ad hos nostros.
AVD. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? *LIPS.* Es
 hîc in meo solo. Sed age, gratiam augmenti fecero: sint men-
 strua *sexcenta millia* aureorum nostrorum, sint annui *septem mil-*
liones, & pæne quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus.
AVD. Sed non in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem gran-
 dium, hoc tributum sit: atque hodie, regnorum. *LIPS.* Non ab-
 nuo. sed nempe *Byzantium*, id est *Nova Roma* hoc dedit: & tunc
 quidem in suo flore. quid autem censes (vt obiter addam) illam
 veterem olim dedisse? Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud
 magis, quæ opes esse potuerint, in tam exiguis tunc finibus, ad
 pompam

pompam & apparatus illum Principalem. Lege Cuiuspalatem, si vis, *De officiis aula Constantinopolitana*, & adiunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vincti ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos deditu aut alius, huc aut aliò ire. AVD. Sed vnum etiam, Lipsi, querere liceat. Cum sic vrges tanta eos olim dedisse: quî potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos sanè hodie non possumus. Lips. Non possumus? dico ego nos facere. AVD. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? Lips. Non est, fateor: & causæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam, post eum, Ordinibus, post hos, Magistratibus opidanis, post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussionem & raptus militares omitto? quæ maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnâ cænam militarem, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annuum tributum? Atque hæc non semel eueniunt, & quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensisque? Ista sint, fortiter & audacter dicam. tondeant accidantque nostri Principes, renascemur

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti, æstimatiq̃ue.

AT satis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via se ostendit & aperit (quoniam de militibus tetigi) *Militariis*. Quæ ea est? lata, trita, & per quam cumuli atque acerui pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vasorum, coronarum, vestium, gem-

H ; marum,

marum, & quidquid dici appetendum, aut æstimandum potest. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferiebantur. Quot autem isti fuerunt? quàm multi, supramodum & fidem, yberes diuitesque? Liuius distinctè plerosque eorum recenset, & describit: mihi quid opus est? satis sit, opinor, tangere, & specimen eorum aliquod, perætates, dare. Fuere igitur Triumphi à Romulo, vsque ad extrema Augusti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi nō nimis yberes, tamen modici, & magis magisque creuerunt. Vt ecce sub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphū reperio, qui victâ *Suesâ Pometiâ* & captâ, *tantum præda rettulit*, (notante Dionysio) *vt sacra diis decima explerent quadringentorum talentorum numerum*. Ergo fuit in cumulo, *quater mille talentum*: id est, *vicies quater cetera millia* Philippicorum. Magnæ sanè ab vno bello & victoriâ, si consideras, opes. Post eiectos deinde Reges, insignis L. Papirij Cursoris, de Samnitibus, habetur ab ipso Liuius: qui sic describit. *Triumphauit in magistratu, insigni, vt illorum temporum habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari suis patrumque factis ducti. Aeris grauis magna vis transuecta, vices centum millia, & quingenta triginta tria millia. Idas redactum ex captiuis dicebatur. Argenti quod captum ex vrbibus erat, pondomille trecenta triginta. Omne as argentumque in ararium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ est.* Verba pluscula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari solent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero sub coronâ vnumdabant, aut è Spoliis opidorum publicis priuatisque. Summa autem illa Aeris efficit, *viginti quinque millia trecentos triginta Philippæos*: Argenti, *tredecim mille trecentos*. Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vsque ad Tarentinū, triumphi: qui incidit in annum Urbis *ccccclxxix*. De quo ita Florus: *Nec enim vllus pulchrior aut speciosior in urbem triumphus intrauit. cum ante hunc diem nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidiſſet. Tum, si pompas aspiceres, aurum, purpura, signa, tabula, Tarentineque delitæ.* Et valdè ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias,

Lib. x.

Lib. i. cap.
xviii.

diuitias, quas affatim postea hausit. Sed nota in iisdem Flori, *purpurâ, signa, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam solenne. Atque adeo (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet, per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratum. Iam verò, postquam copię & arma extra Italiam missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, spoliis non relatum? P. Scipio ecce ex Hispaniâ (in Liui) *argenti præ se in ararium tulit XIII. millia* Lib. xxv. *pondo, trecenta, quadraginta duo: & signati argenti magnum numerum.* Ea pondo faciunt, *centum quadraginta tria millia, quadringentos, viginti Philippæos.* Etsi ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas res gesserat Scipio) sed pecunia dumtaxat Triumphalis. Idem iterum, victâ Carthagine (pariter in Liui) *intulit in ararium argenti pondo centum millia triginta tria.* Lib. xxx. Si ita accipis, vt sint *triginta tria millia* etiâ, voce *τὰς τριάκοντα* repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *ter decies centena triginta millia* Philippûm. At alter Scipio, victâ & dirutâ eadem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) *quater milles CCCC. LXX. M.* Lib. xxxij. cap. xi. *pondo.* & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod NVNC IN MENSARVM est apparatus.* Qui numeri tamen parum fortasse probi sunt: & si tot illa millia legas, quipotesit verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicûm, & *septingentos.* Neque miremur minùs quàm antea relatû, quia pleraque vrbs, dum capitur, incensa & diruta fuit. Ita opes perditæ, aut ruinis oppressæ. Quod autem inibi etiam sequitur, in pari mendâ videtur: *Postea victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus XVII. millia pondo dedit.* O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit! Nam quomodo laudet vel parcimoniam Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, *centum septuaginta millia* Philippæorum: quæ redderent in *viginti millia* militum (vt ponamus tot fuisse) circiter *octo Philippicos cum dimidio*

dimidio viritum. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto fit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes ibo? finis non fit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si quis in summam & aceruum colligat triumphales omnes opes. Fac vel in Asiâ solâ, vel magis Hispaniâ: nō admiratio solū in animo tuo gignetur, sed stupor. Fortasse ego * alibi: nunc, vt institui, per ætates aut sæcula quosdam tangam. Vt hunc L. Æmiliij de Macedonibus: qui (vt Velleij verba dem) *tantum PRIORES EXCESSIT, vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies HS. arario contulerit, & OMNIUM ANTEACTORVM comparationem amplitudine vicerit.* Simulacra ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cū prisci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iam diu collegissent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quinquagies centena millia Philippum.* Avd. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto. Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit.

Lib. XLV. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentiq̃ue translatis, HS. millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit.* Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius Paullus, Perseo rege deuictō, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desit.* LIPS. Hæc reiicimus, & Critico naso damnamus. Meritissimò. tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere solet, & supra verum sæpe euehere (in Liuius non semel notatur) hîc ita parcum & oris modicum fuisse? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* scripsisse: etsi ipse Liuius addat, *maiorē etiam summam, ex numero plaustrorum, ponderibusq̃ue auri & argenti generatim ab ipso scriptis, effici.* Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi mereatur. Et itane *tria millia pondo auri* (vt ponamus vel id solū fuisse) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iste, super omnes priores triumphos, censeretur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia* sola aureorum. Quin tu, me arbitro, cum libris quibusdam priscis lege, è *Macedonica prædâ sestertium ter millies.* Est veritas: nec

* In alterâ
parte A D-
MIRAN-
DORVM.

Lib. XXXIII.
cap. III.

nec mouet, quod minus in Velleio sit: fortasse & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in thesauris Regis Persi, in auro argentoque, sex millia talentum*: id est, *triciessexies centena millia Philippum*. Quod si in solis thesauris & ærario peculiari Regis, quid in reliquâ prædâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etsi splendido triumpho, minus intulit: scriptumque in Plinio, *transtulisse auri pondo* * XV. *Lib. xxiii.* *millia, argenti pondo* * *centum quindecim millia*: si tamen & hîc numeri incorrupti. Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quem de rege Mithridate & Oriente duxit. Velleius de eodem: *Magnificentissimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longèque MAIOREM OMNI ante se illatâ pecuniâ, præterquam à Paulo, ex manubiis intulit*. Quid tamen istud, vicisse omnes, præter Paullum, in modo pecuniâ? Ille verò & Paullum vicit: si verè Plutarchus, *viginti millia talentum in ærarium intulisse*. Nam ea sint, *centies vices centena millia Philippum*. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præterquam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterum sine nodo, quem ipse Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore scribit: *Gloriatum eum, quod tantum argenti ex Cypro, cum nec vnum militem haberet, reip. contulisset, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concussio orbe terrarum, rettulisset*. At enim Cato rettulit, non nisi *septem talentorum millia*, in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *viginti septem millia* aut circiter reformandum. Enimuerò de prædicatâ illæ Cypriæ gazæ haud maxime sint, nec sic per inuidiam quærendæ, si non *ultra septem talentorum millia* productæ. Sed de Pompeij quidem grandibus manubiis quis dubiter, cum & in solos milites largitum, donatini triumphalis nomine, * XV I. *millia talentum* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, vt aie, vicit & superauit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt:) & *intulisse sexagintaquinque millia talentorum*. Scis tu quid hoc efficiat? *triplicem* nouem nobis *milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? A V D. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris

* 1,000,000.
aurer.
* 1,500,000
Phil.

In Pompeio.

* 960,000.
Phil.

triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubijs latam, paullo amplius sexies millies Hs. disertè scribit: qui sunt dumtaxat milliones quindecim.* Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tunc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *deciessexies millies*: conuenientissimè ad Appianum. Nam ista sunt *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex prædâ Hispaniensi. Ex paucis his vides, immensas opes in Ærario cumulatæ à Triumphis: quos non omnes, imò nec decimam partem dedi. Ergone Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio ciuiliis belli, Ærarium compilasse, & protulisse ex eo laterum aureorum XVI. millia, & in numerato pondo trecenta? Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi furfures aut folia, pro totâ illâ malsâ, & tam vetustâ, auri argentiq̃ue. In veteribus legitur: *Laterum aureorum xv. argenteorum xxxv. millia, & in numerato Hs. quadringenties.* Sed nec ea summa pro tot triumphis: etiam si in laterculo quoque decem pondo imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cum fulcrum non est cui innitat. Lucanum, si vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

CAPVT IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam restat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo eius, vt socij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipsæ datæ, aut missæ: postea inualuit, vt pro iis Pecunia offerretur. Hæc accepta à Sociis, aut Subditis: & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, nisi erro, ad Romanos imitatione translatus. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, post victum Darium, missas CORONAS partim à Legatis gentium, alijsq̃ue, æstimatas decem millibus ac quingentis talentis. Atque alibi talia

Lib. xii.

taliam legas. Iam apud Romanos, crebrum. ut in Liuius, cum Cn. Manlius Gallogræcos vicisset, eoque terrore Asiam liberaffet; *Lib. xxviii*
missæ undique legationes non gratulatum modò venerunt, sed CORO-
NAS etiam AVREAS, pro suis quæque facultatibus, attulerunt. Itaque
 idem Manlius in triumpho tulit (apud eundem Liuium) *Lib. xxxix.*
coronas aureas ducentas duodecim, pondo: id est, ut singulæ fuerint li-
 brales. In triumpho, inquam: & ita obtinuerat, ut eæ coronæ
 ante ipsum victorem latæ, populo ostenderentur. De eo Festus:
Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ PRAEFERVN-
TVR, quæ antiquis temporibus propter paupertatem lauræ fuerunt.
 Iamantè etiam in Quinctij Flaminij triumpho Liuius: *Lib. xxxiii.*
Coronæ aureæ, DONA ciuitatum, translata centum quattuordecim. Item-
 quæ in Scipionis Asiatici, numerat aureas coronas ducentas trigin-
 taquattuor. At verò Appianus in Cæsaris, bis mille octingentas vi-
 gintiduas, easque pondo viginti millium quadringentorum quattuor-
 decim: ita ut decem pondo, aut circiter, plerasque necessum sit
 fuisse. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quòd
 Plinius quasi inter raræ magnificentiae exempla scripsit: *Lib. xxxiiij.*
Cladius cum de Britannia triumpharet, inter Coronas aureas, vnam VII.
pondo habuit, quam contulisset Hispania citerior, alteram IX. quam
Gallia comata, sicut titulus indicauit. Minuta, minuta hæc sunt,
 nec vel Claudio, vel tam ditibus prouinciis, ad ostentandum,
 digna. Ut minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCC. vel
 potius ∞. Etsi non ad usum tales, sed pompam modò fuisse
 sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de
 Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum,*
capita MAIORA querentes. Benè Prouinciales, quia ab iis datae.
 Nec coronæ solum ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: at-
 que id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus est in Codice
 Iustiniano. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoscit populorum,*
 notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur.*
Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam. Non
 rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum, sed à so-
 ciis amicisque, ut dixi. datum tamen in pecuniâ, titulo corona-
 rio. Ut apud Polybium (in Fragmentis) *οἱ γαργῆοι ἐπέβαλον τὸν ἀν-*
τίοχον τὸν βασιλέα πικταχούσιος ἀργυρίου τετρακταίς: Gergæi coronarunt Antio-
chum regem quingentis argenti talentis. Ut apud Liuium populus
 I 2 quidam

quidam Asia, Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronam auream xv. talenta offerunt. Et hoc prætectu rapinas extorsionesque vsurpatis, quis non colliget? Cicero Pisoni obiicit: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex prouinciâ decedentibus, ad decorandum triumphum.* Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdam notat, cum res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab

Lib. XLIX. Antonio, impetrasse: καὶ ὅτι τῇ προφάσει ταύτῃ, inquit, χρυσίον πολὺ ὥσπερ δόμων ἐς τοὺς σεφάνους ἐπέπαρτον. & isto hoc prætectu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant. Imò verò & ab ipsis Italis,

Lib. XLII. qui tamen immunes talium videbantur esse. Cæsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cum ex Asiâ, victo Pharnace, rediisset: Ibi quoque (Romæ) magnâ pecuniâ coactâ, quam partim titulo DONI, vt erant CORONAE, statuae, & talia, collegit, partim mutui nomine accepit. Decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græ-

Lib. XLVIII. cum postea scribere, de L. Antonio M. fratre: quòd is, cum triumphasset Kalendis Ianuariis, in quibusdam Mario se comparabat, aut & præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepisset; sibi verò cum alijs, tum populus tributim (quod ante ipsum nemini) coronas dedissent. At nemini id contigisse: atqui, nonne ipso narrante, iam ante Cæsari? Sed obseruetur, tributim: in eo nouitas, & est hoc quod Cicero irridet, Patronum quinque & triginta tribuum fuisse. Ideò igitur & tributim dederunt, nouo more. Sanè Italos dedisse, vel ex eo liqueat, quod Augustus de se in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIIS. ET. COLONIIS. ITALIAE. CONFERENTIBVS. AD. TRIUMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR sum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatur verè. & consonat in illo ipso quinto consularu Dio Cassius, qui notat, eum tunc benè audisse vulgò, ὅτι ὥσπερ πόλεων, ὥς ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς σεφάνοις προσήκον, ἐκ ἐξέχοντο: quòd ab opidis Italia, aurum, ad coronas conferri solitū, non accepisset. Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) aurum coronarium Italia remisit, in prouinciis minuit. Sed & Ammianus, inter testimonia liberalitatis Iuliani ponit, tributorū indicta admodum leuia, & coronarium remissum. Eò enim paulatim iam ventum erat, vt hoc Corona-

rum

riam non minus tributis ferè attereret, nec in triumphis modò, sed in latitiâ quacumque, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano scriptum, Tripolitanos misisse legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos. De ipsis coronis Synesius, qui se quoque Legatum à Cyrenensibus ad Arcadium missum ait, στεφανώσονται χρυσῷ μὲν τὸ κεφάλαιον, φιλοσοφίᾳ δὲ τὸ ψυχῶν: coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philosophiâ verò eius mentem. Apertissimè item Capitolinus in Antonino Pio: Aurum coronarium, quod adoptionis suæ causâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium provincialibus reddidit. Atque ex hoc licet intelligere, quæ sit & quanti Oblatio: cùm inter Tributi genera recenserent, Canonem, Oblationem, Indictionem: etsi, alio quoque titulo & specie, Oblationes. Sed de hoc nostro, Suidas: στεφανικὸν τέλεσμα. ὡς δ' ῥόδιοις οὕτως ἐναλεῖτο. ἐπεὶ δ' ἡ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδιοι, βραχὺ δὲ πρὸς ῥωμαίοις ὅτι τιμὴν πέντε πόντους ἐτήσιον, ὡς οὐ φόρον ἡγάμοσι μᾶλλον, ἢ στεφανίων φίλοις δίδόντες: Coronarium vectigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi sunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non ut tributum dominis, sed quasi coronam amicis dantes. Notetur illud quotannis: nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: pactum enim cum Petro, Iustiniani Imperatoris Duce, decedere Siciliâ totâ, & quotannis coronam auream mittere Iustiniano trecentarum librarum. Quid, quòd lego ciuitates in aliâ occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Sullæ funere suprâ bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas scribit, atque addit expressè, donaciuatum, aut legionum quibus præfuerat. Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis: sed quid iis post prælationem factum, aucto equidem scire. LIRS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicatæ. Plinium eò traxerim, de Coronis: Inde natum, ut etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ. Nam etsi de aliis tibi coronis, tamen in occasione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: Non grates tantum agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permetteretis, coronam auream, in Capitolium, victoria igitur, ferre. Quod itaque suprâ, in Velleio erat: Præterquam Capitolio inuulsi: huc referri potest, ut non uenerint in rationes illas Corona, & alia dona siue aurum, quæ Ioui

Orat. de Regno.

Lib. i. de Goth.

Lib. xxvij.

I ; Capito-

L. ib. xxxij.
cap. i.

Capitolino Pompeius intulit aut dedit. Mos enim ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ. quem ait sedecim *millia pondo auri*, vna donatione, in cellam Iouis Capitolini contulisse: quod fecit statim ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut parseius, ibi condita. ex Plinio, qui *duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu*, è Capitolini Iouis solio, à Camillo ibi condita, scribit: fortasse vt religio magis seruaret. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: *Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è CAPITOLIO, & tantundem in aurati aris reposuisse*. Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in ade Diui Iulij, & in ade Apollinis, & in ade Vestæ, & in templo Martis Vltoris consecrari, quæ mihi constiterunt circiter millenis AVRI CORONARI pondo, trigintaquinque millibus*. At prior Cæsar, Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit, quod ita Appianus.

C A P. X.

Impense publicæ in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere vltra, sed erogare. Nónne videtur Auditor? **A V D.** Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri non sufficturam. **LIPS.** Ego verò exhauriam, & expendam non oculis, sed totis faccis: vt ipsum iterum miraturus sis, vnde ad tot Expensas vllæ Opes. Oceanus si Ærarium fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (vltiora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria, & Arbitraria*: ex quibus sanè colligas imensas & verè ADMIRANDAS quasdam opes. Nam Necessaria illa impendia, ferè trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus res clara est; Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præsi-
diis

diis perpetuis iam factis. Hæc partitè non exsequor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, & * alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Urbanos & Prouinciales*. Urbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferbant, vt ipsi plures, & per prouincias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quib, vt PROCONSULIBVS ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari solebant, CERTA PECVNIA constitueretur.* Et quanquam *Proconsules* modò nominat, tamen * longius spectauit, & *Præsidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliisque *Officiis* datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Pisoni obiicit, eunti in Macedoniam, vt *Proconsuli, sestertium centies octogies, quasi Vasarj nomine, datum.* Ad sola Vasa, inquam, id est ornatum & instructum, tot illa sestertia data scribit; & obiicit, non quia contra morem fuerit, sed quia supra modum. Nimum adsignificat, collusione quadam, ad tributum. Quid igitur? esto vel * *Centies* tantum summa ordinaria: esto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nonne immensum accrescet? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ scimus in omni Republicâ esse. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum sumptus: & præsertim ad Alimenta. Nam iamantè institutû, *Principes* tenuerunt, vt plebem egenam aut tenuem perpetuâ frumentatione pascere, atque eâ magno labore & sumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis distribuendâ. Mira hæc res sit, si quis consideret: & planè inter omnis æui, omniumque gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in *Electis*, quid nunc retractem? AVD. Imò obsecro Lipsi, hîc ei suus locus est: & quid si aliquid firmitus aut plenius tibi obseruatû? LIPS. Obseruatum, non nego: vt in talibus dies dici est doctor. Breuiter dicam, quæ pro nostro argumento. Frumentatio igitur vetus Romæ, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quasi benignus pater, miseritus plebis, frumentum aliquando diuisit, non tamen nullo, sed modico ære. Accessere Tribuni statim, & hoc

* Vide Not.
* Com. 1.
ad Ann.
Var.

Cap. XXXV.

* Et soler
Suetonius
largiter eâ
vose uti.

• 250000.
250000.
Phil.

tam

tam popolare sibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus lat-
tis. Ultimus in hac re Clodius, *Auionariam legem tulit, ut fru-*
mentum, quod ante à populo semisse eris ac trientibus in singulos modios
dabatur, GRATIS daretur. Ita Asconius: atque hæc origo deinde
& continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, statim
à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali usus erat, auctore
ipso Catone: sed nescio, an sine ullo pretio. In Plutarcho hoc sic
narratum, sed verbis quæ pensanda sunt. Ait, *C. Cæsarem in*
Prætorâtes nonas tentasse, populo suspensio & mobili, ob Catilinas
illas turbas. Cato igitur, ut præueniret, ἐπεὶ τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν τὸν
ἀποεὶ καὶ ἀνέστησαν ὅλον εἰς τὸ σιτηρεῖον. ἀναλώματι δὲ μὴ ὄντι ἐπιαιτῶ
χίλιον καὶ ὀκτακοσίον καὶ πεντήκοντα τετρακτῶν: suasisit Senatum assumere ege-
nium & infinitum populum ad frumentationem, et si sumptus esset mille
ducentorum quinquaginta talentorum. Id sit trecenties HS. more Ro-
mano, nostro, septingenta quinquaginta millia Philippicorum. Vi-
des igitur impendium in hanc rem, quod illo ævo fuit: et si al-
ter Plutarchi locus (in Cæsare) minuit nonnihil, & ubi de hac
ipsâ re agit, numerat sumptus non nisi *septingentas quinquaginta*
myriadas drachmarum: quod sit Latinis, *ducenties vicies HS:* nobis,
quingenta quinquaginta millia Philippæorum. Sed verius est, hunc
locum rescribendum, augendumque ad illum priorem. Opi-
nor autem & creuisse postea impendium, latâ lege Clodij, quæ
totum frumentum gratificaretur, de quâ dixi. Quin & sub
Impp. largiter creuisse, cum plures adscripti, & classes etiam in-
stitutæ (haud dubiè magno impendio) ad transuehendum.
Quis tamen numerus accipientium fuit? reperio aliquando ad
trecenta viginti millia cepisse: sed Iulius Cæsar minuit, de quo ita
Suetonius: *Ex viginti trecentisque millibus accipientium frumen-*
tum è publico, ad centum quinquaginta retraxit: aut si Dionem audi-
dis, *ad centum sexaginta:* quia dicit ad *mediam partem* reductos. Par-
uum discrimen: sed Augustus deinde auxit, & *ducenta millia* fe-
cit. an & Tiberius? et si ille minimè popularis: tamen recen-
set in Senatu (apud Tacitum) *quibus è provinciis, & quanto*
MAIOREM quàm Augustus, rei frumentaria copiam aduectaret. Ergo
& in plures, nisi fallor, distribuendam. AvD. Mehercules Lipsi,
grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? Lips. Paupe-
res, aut saltem qui subleuari gauderent: inter quos liberti, & id
genus,

genus, maximè fuere. Dionysij locus notabilis, admonentis multos ideo manumitti, *ἵνα τὴ δημοσίᾳς διδόμενον σίτον λαμβάνοντες κατὰ* Lib. 1111. *μέβη, καὶ εἴης ἄλλη ὥστε τῶν ἡγουμένων γίγνηται τοῖς πόλεσι τῶ πολυτῶ φι-
λανθρωπία, φέροι τοῖς διδασκοσι τὴν ἐλπίδα διελαι:* *ut frumentum, quod pu-
blice datur, accipientes in menses singulos, & si qua alia liberalitas Prin-
cipum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti sunt li-
beri.* Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut saltem, quomodo, quos puderet ipsos è publico pasci, id fecerint succidancâ liber-
torum personâ. AVD. Aliquoties iam audio de *mensruo frumen-
to*: ergo ne ea distributio? LIPS. Illa ipsa, & in cuiusque mensis initio (siue *Nonis*, ut Suidæ visum, unde & *Annonas* ridiculè de-
ruiat) accipiebant. Quomodo? per *Tesseras*: quique eas habe-
bar, ad *Curatores frumenti diuidendi* ibat, munus institutum ab Augusto. Quattuor uiri enim erant, ii que ex honestioribus, & qui ante quinquennium Præturâ functi essent: quod Dio no-
tauit. Etsi *Præfectus* etiam *annonæ* proprius, illustri honore: sed Lib. 11112 *qui de aduehendo & adseruando in horreis satagaret, non pro-
priè de diuidendo.* Multa circa hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterum aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum,* inquit, *publicum tam fur, quam periurus, & adulter accipiunt, & si-
ne discrimine motum* QVISQVIS CIVIS EST. Sed ita tamen accipio, ut admitti debuerint & inscribi: neque id factum nisi certo numero, & alij deinde assidue in demortuorum locum alleciti. De quo numero iterum sub Principibus fluctuo. Dixi de Augusti *ducentis millibus*: sed P. Victoris tamen, quem Schottus noster xulgaui, scriptio videatur augere. Nam ait disertè: *Huius (Au-
gusti) tempore, ex Ægypto vrbi annua ducenties centena millia fru-
menti inferebantur.* Modios sanè intellegit: sed quanta ea summa sit ex solâ Ægypto? Atqui Africa iam addenda est, quæ duplum ad Ægyptum dedit. Hoc enim ita palàm & adfirmatè Iosephus scripsit, in oratione Agrippæ regis ad Iudæos: *Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Ægyptum autem quaternis.* Valdè notabilis locus: & idem est in Hegeſippo, qui transcripſit. Ex hac igitur ratiocinatione, frumentum vrbi illatum annuum fuerit *sexcenties centena millia modiorum*. Sint in dies circi-
ter, *centum sexaginta quattuor millia octoginta tria.* Heu, ingentem

copiam? & quæ sufficiat, si inspicias, vel *vicies centenis* hominum *millibus* alendis. Nam Modius paullo plus minúsve Romanis pendit xxvi. libras: sed Romanas tamen libras, id est duodecim vnciarum. AvD. Hem Lipsi, & tu credis hæc vera esse? qui possunt? nam antè dumtaxat de *ducentis millibus*, aut largissimè, *trecentis viginti* frumentantium est dictum. LIPS. Dictum, sed nempe etsi non plures caperent, plures tamen fruebantur & alebantur. Nam censendum est, plerosque istorum qui caperent, Patresfamilias fuisse, uxorem, liberos, seruulos habuisse. Itaque largius valdè quàm in vnum caput capiebant: & videtur tessera siue donatio ordinaria fuisse in singulos, *decem modiorum*, quod in Electis notaui. Iam & hoc cogitandum, plures etiam in consortium huius frumenti venisse. An non probabiliter Urbanos illos omnes milites? sanè in Herodiano lego, *Seuerum, præter alia quæ indulxit, militibus etiam ad ornatum siue frumenti modum auxisse*. Quid ipsam deinde Aulam & Palatinos? nonne item probabile annonas suas hinc accepisse? An non & Classarios ipsos in Italiâ milites? Hæc considerari & colligi pro Victoris scriptione possunt: quæ mihi tamen, vt rem dicam, parum est certa. Ingens frumenti copia sit, & ex duabus provinciis tantum. An igitur placeat in eo corrigi, *ad centies centena millia*? Ita vniuersa illatio fuerit, cum illo Africano, *trecenties centena millia*: larga profectò satis & laxa, cum hæc in diem toleret *ad millia hominum circiter septingenta*. Facit pro emendatione, quod Spartianus de Seuero scribit: curiosè prospexisse rei frumentariæ, & *cum moreretur reliquisse septem annorum Canonem, ita vt COTTIDIANA LXXV. millia modiorum expendi possent*. Magna prouidentia eius Principis, solliciti in septem annos: sed & Canon ille diurnus opportunè expressus, qui proximè ad nostra *trecenties centena millia* (tecum computa, si voles) proximè, inquam, accedit. Minuisse tamen paullatim hic Canon videtur: siue quia Principes in alia distribuerent, an & quia minus, provinciis iam effatis, inferretur? Sanè Constantinus egregiè minuit, qui sedem & affectum suum Byzantium transferens, vt in alijs Nouam hanc Romam cum illâ Veteri, sic & Frumentatione voluit in parte æquare. Nam classem Aegyptiacam Byzantio destinauit, relictâ Romæ dumtaxat illâ Africanâ. Hæc diuisio

diuifio deinceps manfit: nifi quòd Byzantini frumenti modum tamen minuit filius eius Constantius, offenfus plebi ob feditionem temerè & asperè motam. De eâ re Ecclefiaftici noftri fcriptores: qui & numerum exprimunt frumenti. In Nicephoro Callifto eft: *Octo myriadas medimnorum frumenti quotannis à Constantino datae plebi fuerant, cuius dimidiam partem Constantius diminuit.* Atque ifte totum Frumenti modum annuum facit, non nifi *oëtoginta millium medimnorum*: quæ fint Romanis circiter *quadringenta oëtoginta modiorum*. Haud magna, nec pro priſcis opibus largitio: quam tamen & Socrates ita firmat. *Ἐν μάλιστα δὲ τῷ πόλει ἀφαιλὼν ἦ σιτηρεσίῃ, ἢ ἀφ' ἀρχαίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμερίσιον, ὑπὲρ τῆς αἰσάρας μυριάδας. οὕτω δὲ ἐν δέκα μυριάδibus ἐχομένην τὴν πόλιν, ἐκ τῆς ἀλεξανδρείῃ κομιζομένην πόλεως: Μὲλειταις ὕβρη, ἀφαιρὼν τὸν πᾶν τῆς πόλεως οὕτω δὲ ἐν δέκα μυριάδibus ἐχομένην τὴν πόλιν, ἐκ τῆς ἀλεξανδρείῃ κομιζομένην πόλεως: Μὲλειταις ὕβρη, ἀφαιρὼν τὸν πᾶν τῆς πόλεως οὕτω δὲ ἐν δέκα μυριάδibus ἐχομένην τὴν πόλιν, ἐκ τῆς ἀλεξανδρείῃ κομιζομένην πόλεως:* *Mulctauit urbem, auferens frumenti quod pater eius in dies adsignauerat, super quattuor myriadas.* Oëtô enim myriades circiter antea dabantur, inuehebantur quæ ex vrbi *Alexandriâ*. Dicit quidem ille *σιτηρεσίον ἡμερίσιον*, diurnum frumentum: sed exuberat ille modus in dies singulos, nec aliter sentit quàm de diuifione dumtaxat diurnâ. At annua ipsa illatio, tanta: id est, mille trecenti in diem circiter modij, vix quattuordecim aut quindecim millibus hominum pascendis. Heu, quomodo minuimus? atque idem in ipsâ Româ veteri factum, Olympiodori locus (apud Photium, in Bibliothecâ) attendenti ostendit. Excerptum ibi legitur: *Ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ γόθων ἀλφειὴν τῆς πόλεως, ἀλφειὴν ὅ τῆς πόλεως ἑσπέρην, ἢ δὲ τῆς πόλεως ὑποκατασκευάσας, ἐξέλαψεν, μὴ ἐξαρκεῖν τὸ χορηγεῖσθαι μέγας τῆς πόλεως, εἰς πᾶσι δὲ τῆς πόλεως ὑποκατασκευάσας. ἐξέλαψεν δὲ καὶ ἐν μίᾳ ἡμέρᾳ τετάρχαι ἀριθμὸν χιλιάδων δεκάπεντα ἄλφειον: Πῶς Gothorum inuasionem & direptionem Romanam, Albinus Praefectus vrbis, iterum nunc eâ inflaturâ, scripsit, Non sufficere populo modum qui inferretur, cum vrbs iam in multitudinem largiter excreuisset. Scripsit autem, & in vnam diem statutum numerum quattuordecim millium.* Verba, quæ expressim de Frumento non habent; sed eò referenda esse, mecum censebit, qui examinabit. Ergo diurnus tunc modus (sub Honorio) *quattuordecim mille modij*: qui & ipse minuit aut periit cum imperio ipso Romano. Theodoricus tamen rex Gothorum (fanè, vt in illâ gente, laudandus) specimen aliquod vetetis moris restituit: & in Ricobaldo quodam scriptum: *A Romanis cum gaudio susceptus est,*

quibus ille ad subsidium, tritici singulis annis CXX. millia modiorum concessit. Sed quid ad ista eo? ADMIRANDA mea non horum temporum: quin priorum etiam Principum æuo (circa Flauiorum imperium) panis distribui, non ipsa frumentum, ccepit: credo, quia lucrum aliquod ex eo fisco captaret; & quo minore modo in plures largitio spargeretur. Is Panis gradilis dictus, quia in gradibus diuideretur, idem *Fiscalis*, quia è publico & fisco. Commentarius Persij vetus, ad illud — *populi cribro decussa farina. Panem non delitiosius cribro discussum, sed plebeium de populi arnonâ, id est, Fiscalem dicit.* Eos panes bilibres fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. Nam Aurelianus, inquit, eo tempore quo proficiscebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret. Et cum aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet, coronas eum fecisse de Panibus, qui NVNC Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita vt Siligineum suum COTTIDIE toto æuo suo vnusquisque reciperet, & POSTERIS SVIS dimitteret. E quibus inspectis planè affirmaueris, Bilibres, & in Capita sic datos fuisse. AVD. Quomodocunque Lipsi, tamen magna illa, & in magno modo (Seueri canon dicit) largitio, & mihi semper stupenda. LIPS. Quid si accumules, & obsonium etiam addo? Nam idem Aurelianus (Vopisci item verba) & porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ HODIEQVE diuiditur. Quando hodieque? ad tempora vsque Constantini. Simile in Oleo fuit, quod perpetuum populo dedit & instituit Imp. Seuerus. Vinum etiam, vt nequid deesset, Aurelianus statuerat, sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAPVT XI.

Impense in Ludos carptim ostense.

TRANSIMVS ad Arbitraria impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In Ludos, Opera, Dona. In Ludos singulatim si persequar, aut exempla accumulem, seorsim Theatrum mihi struendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est de iis, qui populari leuitate ducti, vel* MAGNIS VR-

BIBVS

Lib. vi.
Instir.

BIBVS *suffecturas opes, exhibendis MVNERIBVS impendunt?* Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum TOTVM PATRIMONIVM suum largitur & prodigit, ut vnius horæ favorem vulgi acquirat.* Merito damnant Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cùm ex frequentia eorum potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus *fecisse ludos se dicit,* Sueton. *suo nomine quater & vicies, pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vicies.* Ego vix arbitror, ullos ex istis Principalibus ludis minoris quingentias, aut & millies sestertio stertisse: quod Apparatus & Pompa facile persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cùm semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scenam eius tantum, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè cœtera solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Lib. LXII. cap. III. *Cassius hoc in Nerone. & Plinius id ipsum adsignificauit: Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quod Teridati regi Armenie ostenderet. Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? Is primus in Ædilitate, munere patris funebri, OMNI APPARATV arene ARGENTEO usus est: ferasque argenteis hastis lacessere, tum primum visum. Mox, quod etiam in MVNICIPIIS amulantur, C. Antonius ludos scenâ argenteâ fecit. Cæsar igitur hoc primus: sed non vltimus. & quod Plinius addidit, passim & in Coloniis ac Municipiis Argenteæ iam scenæ. Ideò non possum, ut rarioris operæ aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, ut tale, scripsit eodem isto loco: Item L. Murena, & C. Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondo CXXIIII. Tu hoc Plini notabile duxisti? centum vigintiquattuor pondo argenti, quis ex equite, & pænè dixerim plebe, tunc non insumperit? Lege CXXIIII ∞: id est, centum vigintiquattuor milia: nec id pro Caio aliquo sit magnum, imò nec pro priuato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat: si tamen vellet. Plura eiusmodi ornamenta aut instructus erant, &*

K 3

quædam

* Facinus
1240000.
Plin.

quædam in libello nostro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampri- dius) fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse. Tu cogita quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter se concurrere, ac certare de veloci- tate possent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Fera- rum* ex toto orbe quæsiturum? tot equorum nobilium? in vitâ actisque Principum assidua hæc legis. Addo huc *Missilia* & *Sparfiones* in populum, id est Tessaras ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipsas, magno certamine diripiēdas. Quæ item velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illi- ciendum. Horum pretia & sumptus, ex Neronianis istis colli- gantur, apud Suetonium: *Sparsa & populo missilia omnium rerum per OMNES DIES, singula cottidie millia auium, cuiusque generis multiplex penus, tessera frumentaria, vestis, aurum, argentum, gemma, margarita, tabula picta, mancipia, iumenta, atque etiam mansueta fe- ra: nouissimè, NAVES, INSVLAE, AGRI.* Notetur hæc iactatio, quanti ea, & quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, mar- garetas, *Insulas* & totos *Agros* dedit: *Insulas* nempe vrbanas, & habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi creden- das! Sed accedit & Dio similia asserere: *Omnia, inquit, delica- tissima quæ homines comedunt* (ad *Penum* Suetonij pertinet:) *omnia pretiosissima, equos, mancipia, esseda, aurum, argentum, variam vestem, hæc dabat per symbola quadam & tesseras.* Globulos enim paruos inscriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsâ mox dabatur, quod quisque eorum in tessera haberet. Neque Nero hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque præbe- ret. Titus sanè Vespasianus filius, item profusissimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphitheatrisui, fecit. Dio Cassius de eo: *παρίχε δὲ πᾶς καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς. σφαίρας γὰρ ξύλιναις μικρὰς αἰῶθεν ἐς τὸ θάνατον ἐπιπίπτειν σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδύμου πι- νός, τὸ δὲ ἐσθίου, τὸ δὲ ἀργεῶς σκεύους, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἀπώσαντα ἑκάστης ἰδέσθαι πρὸς τοὺς δοτιῆρας αὐτῶν ἀπονεχεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγχαμμένον: Dedit & quadam, utilita- tem, non solum voluptatem, spectantibus præbentia. Nam globulos li- gneos quosdam de loco superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum ha- berent, his alicuius esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei, equorum,*

equorum, iumentorum, mancipiorum, quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamq; rem inscriptam. Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine impensâ bis terque millies Hs.? ego non opinor. & ubi sumptus ludorum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cum in adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset per similes ludos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpore, vitalis non videretur: sæpe dixisse, *Perdidimus quater millies Hs. quod populo & militibus dedimus*. Qui sunt ipsi nostri *decem milliones*. Sed dices, Principum virorum modò hæc fuisse. Erras. de Milone, hoc iam olim Cicero, *tria patrimonia in has res effudisse*: de Messallâ quodam Vopiscus, cum stomacho ista narrat: *Legat hunc locum Iunius Messalla, quem ego liberè culpæ audeo*. In Carino. Ille enim patrimonium suum scenicis dedit, heredibus abnegavit. matris tunicam dedit mima, lacernam patris mimo: & rectè, si auia pallio aurato atque purpurato, pro symmate tragædus uteretur. Iam quid Lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini, Africana opes, in scenâ non prius visa. Et hæc quidem iccirco ego in litteras misi, ut futuros editores pudor tangeret, ne PATRIMONIA SVA, proscriptis legitimis heredibus, mimis & balatromibus deputarent. Sed distinctissimè verò, & expressis summis, aliquid Olympiodorus: Ὅτι πρόβος ὁ παῖς Αλυπίου, τέλειαι τῶν οἰκίαν παραύξαν, δώδευα κατελευδία χρυσῶν ἀνάλωσι. Σύμμαχος δὲ ὁ λογογράφος, συγκλητικὸς ἐν τῇ μετρίῳ, τὰ παλαιὰ Συμμάχου τῶν παραύξαν τελευτῶν, εἰκοσι κατελευδία ἰδανόωντος. Μαξιμὸς δὲ, εἰς τῇ διπλόων, εἰς τῶν τῶν ὑπὸ παραύξαν, τετρακόνητα κατεβάλετο κατελευδία. ἐπὶ δὲ ἡμέραις οἱ παλαιότεροι τὰς πανηγύρεις ἐτίλουν: *Quod Probus, filius Alypij, cum ipse Praturam gereret, duodecim centena pondo auri absumpsit. Symmachus verò, ille orator (est noster, qui in parte exstitit) Senator VNVS E MEDIOCRIBVS, in filij Symmachi Praturam viginti centenarios effudit. At Maximus, scilicet è diuitibus, item in filij Praturam, quadraginta. Edebant autem ludos Praetores, non nisi SEPTEM DIEBV5. Vide dies, vide sumptus: quanto immantius plus olim alijs? Sed & ipsi Consules, opinor, largius. de quibus in Codice Iustiniano lex est, quæ spargendi vilitate (ita loquitur) sublata, eius loco ad reparationem Aquæductuum, centena pondo*

* 120000.
AUREOT.

* 200000.
AUREOT.

* 400000.
AUREOT.

* Lib. XII.
Tit. De Censibus.

pondo auri praestari per singulos consulatus decernit. Atque id in imminutionem, & pro beneficio. si igitur sola Sparsio (id est, missilia in populum) tanti; quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus? Et de Ludis hæc quoque sufficiant in specimen: de Operibus, in proximum sermonem differo & protollo.

Lib. 111.
toto.

C A P. X I I.

Dona Principum effusa, & primò Iulij Caesaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentia non iam inter ADMIRANDA, sed STUPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea, defecerit inaurare, quantum isti sunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarq; à capite ipso CAESARE IVLIO. De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum LARGITIONIS aut officiorum genus in QVEMQVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE omisit.* Vis magis partitè? Idem scriptor: *Militibus singula interdum MANCIPIA vel PRAEDIA viritum dedit.* Ecce. ubi vos Curij aut Fabricij, qui ipsi Imperatores vix septena iugera habebatis? nunc miles aliquis capit ab isto donatore Pradia tota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterum Suetonius: *Partem magnâ Senatui gratuito, aut leui scenore, obstrictis, ex RELIQUO quoque ordinum genere vel inuitatos, vel sponte ad se commeantes, VBERRIMO CONGIARIO prosequabatur.* Nec hic finis: extra urbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit. & non minore studio. (idem Suetonius) *Reges atque Prouincias per ORBEM TERRARVM illiciebat: aliis captiuorum MILLIA dono offerens; aliis quò vellent, & quoties vellent, Auxilia submittens. superque Italia, Galliarumque & Hispania, Asia quoque & Græcia potentissimas (siue placet, potissimas) vrbes principis OPERIBVS exornans.* Quid tibi iste vir videtur? mihi, nil nisi nouus quidam Triptolemus, qui sublimi vectus curru, semina non frugum, sed liberalitatis suæ, per terrarum orbem spargit. Atque hæc, quò magis mirère, priuatus Cæsar fecit, & ille paullo antè ære alieno oppressus. **AVD.** Affatim miror: & vnde Cæsari, nondum Cæsari, opum ista vis? **LIPS.** Magis mireris, si accogites, iam ab adolescentiâ profusum hunc fuisse, & grandi alieno ære oppressum. **Plutarchus.**

chus apertè; *debuisset enim*, PRIVSQVAM VLLVM MAGISTRATVM CAPERET, (nota. de valdè igitur iuvene) *mille trecenta talenta*. Ea sunt nobis *septingenta octoginta millia* Philippùm. Quid verò iam in ipsis magistratibus? materies & causa amplior largiendi. Itaque Appianus scribit, *euntem ex Prætura in Hispaniam, creditoribus retinentibus, dixisse ioco: Millies sestertio sibi opus esse, VT NIHIL HABERET*. id est, vt solum æs alienum solueret, in suo nihil haberet. Ea reddunt *vicies quinquies centena millia*: nec ambige, nec Budæum audi (nescio quâ causâ) minuentem. Græca palam sic volunt: *ὅτι δέωτο διαχίλιαι καὶ πεντακοσίαι μυριάδες* & Drachmæ intellegendæ, ex Græcorum more. Ego verò amplius credo, auxisse etiam in Cōsulatu, & deinceps ad Principatum, vt hominis huius ingenium erat, tantum vt daret quærentis. Sed vnde, aiebas, habuit & reposuit? Non longè te duxero. Gallias nostras vide: iste fons, è quo hausit. Diuites tunc herclè Prouincias, sed quas fulmen istud afflauit & ambussit. Nam quomodo se in iis gesserit, breuiter Suetonius: *In Gallia, fana templaque Deum, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, sapius ob prædam quàm ob delictum*. Denique è tot proeliis, accessit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. Iam postea in bello & victoriâ, ah, quanta prædarum seges? omitto, tu cogita. Sed lubetne singulatim inspicere viri dona? Ecce, instante ciuili motu, in Galliâ cum esset, *L. Paullum Consularem designatum, mille quingentis talentis flexit, ne cōtra se flaret: Curionem, qui arte alieno obrutus, maiore etiam summâ, vt pro se flaret*. Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia* Philippicūm: id est penè millionem, in virum vnū. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba scito:) & nisi fallor, ipsum æs alienum eius totum exsoluit. Nec fallor, & Dionem Lib. xl. clarè hoc ita memini scripsisse. Atqui æs illud fuit *sexcenties HS*; quod Valerius Maximus prodidit: quâ minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæsit, cum de istâ re, *Curionem centies HS*. scribit accepisse. Ille verò *sexcenties*: & ita hîc rescribe. Ea factum *quindecies centena millia* Philippicūm, quid nisi plurium Senatorum census? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem scriptæ extant: etsi fuerunt, quod in Suetonio audisti: & in magnos illos semper magnæ. Sequuntur Milites,

L

quibus

quibus vnice se dedit: atque id ipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cùm Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret, ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit, quod Plutarchus, aliiq. prodiderunt: id est, *viginti quinque* Philippicos nostros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumq; in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili priuatim haud dubiè multa, communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, præda nomine, in pedites singulos, super bina sestertia, quæ initio ciuili tumultus numerauerat, vicena millia nummum dedit.* Rectè ita locus habet, & in optimis libris: quid opus argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis aliis: etsi & hæc, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sestertia*. Ea sunt, de quibus Hirtius: *Milibus singulis ducentos sestertios, Centurionibus duo millia nummum, præda nomine, condonanda pollicetur.* Nam *bina HS.* idem quòd *ducenti HS*: siue Philippici *quinque*: at *duo millia nummum* (Suetonio omissa) *quinquaginta* istos reddunt. Super hæc igitur, dedit, inquit, *vicena millia nummum*. Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti*: atque ij, viritim, & in gregarios milites diuisi, cùm duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audire, & exempla hæc aut eupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? Avd. Vnde & tibi animus sic ista credendi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. Lps. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Etsi in hac re satis Græci scriptores, qui cum Tranquillo planissimè in summâ cōcordant. Nam

Dio

Lib. viii.

Dio breuiter, sed clarè, *militibus quinque millenas solidas Drachmas* datas scribit, Appianus fusiùs & distinctissimè: *Militibus à triumpho, superans etiam ea quæ promiserat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum duëtoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterum duplū dedit.* Vísne aliquid apertius? & cur huic consensui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid seorsum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixisse. Sed quæ hæc *Promissa* sunt, quæ Appianus signāter scribit *eum superasse*? Opinor esse, quòd in pugnâ ad Pharsalum, *singulis millenas Drachmas* promiserat: iteruinque, vt volentes in Africam sequerentur, *alteras millenas.* quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur excessit, nisi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promisit. AVD. Audésne in fasce dare has summas omnes, vt magis attendam? LIPS. Licet. Fuerunt legiones decem, sed veteranæ, & ideò parum plenæ. Sunt igitur *triginta millia militum:* & singulis *quingenti* Philippici faciunt, *quindecim nostros* milliones. Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipsi Equites? Regū opes expensas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis est? imò sub ipsum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecentos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuisit, ac centenos pro morâ.* AVD. Hic mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tātum frumenti, olei, pecuniæ? LIPS. Moderor, ne clama: toti populo frumentanti, nec vltra. Dio Cassius ita restrinxit: *τῷ ὅλῳ τῷ σὺδορι μίτρω.* id est, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & semel nota, Suetonium hîc atque aliàs *populi* voce (præter morem antiquum) plebeculam istam ieiunam, & hirudinem ærarij designare. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id est, *Minam*, vt Appianus expressit. Sunt Philippici *decem:* ergo in summam, *tres milliones ducenta millia.* Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi Auditor, ad Ouidium eundem nobis est vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare,

Augusti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæsares qui secuti? & ut aliis minimè, tamen in liberalitate consecuri, aut prægressi. AVD. Difficile creditu est. nam hic homo mihi videtur de se, quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nilil se cuiquam ad largiendum, præter calum & cænum, reliquisse*. LIPS. Non ita est: opes istæ Vectigalium, & quas diximus, inexhaustæ erant, & ut perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad AVGVSTVM veniamus, qui non diuturnitate solum imperij, sed vereor ut liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante imperium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hereditate Iulianâ, dedit singulis quingenas Drachmas*. Ita ipse Appianus: interpret eius parum providè sestertios vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hîc Philippæorum *millia*. Amplius. eodem pænè tempore, cum legiones Quarta & Martia ad se transissent ab Antonio, dedit singulis *totidem illas Drachmas*: iterumque cum in armis decurrissent, & speciem prælij peritè assimilassent, *alteras totidem*: quæ certè fuerunt ad dictam facilè summam; & longè suprâ, si Equites & Centuriones (quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutinâ moris urbem intrauit, dedit qui se deduxerant, singulis *bis mille quingentas drachmas*, siue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque *ex octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent *sex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut spolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hæ donationes tres, à priuato Octauiano, & solâ spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in ultimâ, transisse eam velut in legem, & solenne donatium hoc habitum, quoties legiones postea Principem in urbem deduxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditionem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum Octavianum Romam deduxerant, tantumque acceperant*. O peritos historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes! Sed
quarta

quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD. Quiâne obscœna aut turpis? LIPS. Non, sed quia immensa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me. vt ij qui de cælo tacti sunt, silent & stupent: sic iam pænè ego, perge. LIPS. In Philippensi igitur prælio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipse Octauianus cum Antonio promiserunt viritum *quinque mille Drachmas*. AVD. Hoc illud erat? at Cæsar iamantè totidem, & docuisti. LIPS. Sed Cæsar *decem* legionibus tantum: isti *nouendecim*, quæ in pugnâ erant, & aliis *quadraginta*, quæ in præsidiis aut Italiâ sparsæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Asiaticos) sed addit: *attritas eas iam & minutas ad XXVIII. rediisse, quæ* (inquit) *cum suis additamentis efficiunt virorum supra centum septuaginta millia: præter EQVITES, & item ALIVM militem*. Quis iste *alius miles*? opinor Auxilia, quæ haud longè infra legiones. Itaque qualis & quanta hæc summa conficiatur, ingenuè fateor, vix ego ausim promere: & scito esse supra *centum quinquaginta milliones*. Vbi estis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias repperistis? Huc ite, ostendent & effundent eas Duumviri isti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipso tenuit & cucurrit eundem liberalitatis cursum. AVD. At hîc mihi vôtum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo sæclo ego viuam, quid nisi miles sim? ita omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & scito ab hoc militum tunc seminario, Senatorias & diuites plerasque familias ortas. Hæc præmia in ciuili bello iis sunt: cum homines vt ad imperium veniant, imperium pænè ipsum donant. Quid donant? perdunt certè: & quomodo tot isti pecuniarum cumuli, sine apertâ pernicië provincialium ciuiumque, colligi potuère? Sanè id factum est: sed Pax postea, cum copiarum suorum cornu, reposuit omnia & reparauit. Enimuero Augustus, vt cœperam dicere, in Principatu quoque perliberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo aliquot donationes eius ordine exsculptæ.

LIBRI. ROMANI. VIRITIM. .... CENOS. NVMERAVI. I.
EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEL.

ET. NOMINE. MEO ..... DRINGENOS. EX. BELLO. II.

L 3

RVM.

RVM. MANVBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI.

III. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS. QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

IV. ITERVM. ÆRE. MERV. ET. CONSVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRUMENTATIONES. FRUMENTO. PRIVATIM. COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

V. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVALL. MEA. CONGIARIA. FRUMENTI ... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET DVCENTA ..... SIA.

VI. DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBIS. VRBANÆ. SEXAGENOS. DENARIOS, VIRITIM. DEDI.

VII. ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIVMPHALE. CONGIARIVM. IN. COLONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVÆ. TVM. FRUMENTVM. PVBLICVM. ACCE .... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, siue audis lapidem, utinam peritè satis aut fideliter descriptum! Insigne monumentum antiquitatis est, & hiltoriæ Augustæ quasi summarium. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis, & alibi medicinæ, causâ.

In primâ donatione est: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id est, *Tribubus populi*. Res quidem eas tangit, & legauit Cæsar testamento viritum Romano populo, *trecentos sester-tios*, vt Suetonius scripsit, vt autem Dio, *centenos videnos*, & adducit ipsum Augustum eius rei testem. Et scripserat hoc Augustus fortasse in Commentariis rerum suarum: sed & hîc ita in Breuiario isto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VTCENOS. Ij sunt,

sunt, tres Philippi in singulos: si in totum populum, immensum est; si in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* virisim dati, item in populum: qui sunt Philippi *decem*. Id factum in *quinto Consulatu* eius, ut hinc scribitur: id est, statim post Actiacam & Alexandrinam victoriam, sub triumphum. Dio Cassius ipsum notat in hoc anno, & in summâ consensit: sed auget acceptores, & non viros puberesq; tantum, sed etiam pueros, in gratiam Marcelli, sororis filij, scribit adiecit. Hoc si fuit, ut fuit, quis non videt supra duplum ferè donationem crescere, & ut minimum fuisse ad *sexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impensâ *sex milliones*.

In III. Consulatu decimo, scribit se item populo dedisse, congiarium *bis quadringenos*. An simul, ut *octingenos* dederit? an magis significat, bis se dedisse? sicut & paullo post, *tertium quadringenos*. Quæ iterationes valdè sunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid sit illud AERE MERVI. quæro. Vnum hoc assequor, in Vndecimo consulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ singulis mensibus dari solebant. In caritate igitur annonæ, has extra ordinem, & de suo, ut scribis, addidit. Nam legendum in ibi PRIVATIM. COEMPTO. ut dudum monui, cum Lapidem hunc vulgavi.

In V. Tribunicia potestas duodecima, incidit in annum vrbis DCCXLI. cum peregrè & è Galliâ rediit. Tunc igitur plebi refouendæ & conciliandæ, distribuit ter vno anno *quadringenos*: id est, Philippicos *ter denos*, siue in vniuersum *triginta*. Verba aliquot in vitio, an sic emendanda? QVALL. MRO. CONGIARIO. FRUMENTI. MODIVM. NUMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA. ut adsignificet, tantum frumenti se quoque dedisse. An verius, FRUMENTANTIVM. NUM. NUMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? ut dicat *numerus* (id valet NUM.) qui frumentum acciperent, & ex consequenti congiarium, tantum tunc fuisse. Sed postea alius numerus, dices: haud moueor, quia sæpe id per recensum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctissimus & acutissimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTER. TIA. & referebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequenter*

ser dedit, sed diuerse ferè summa: modò quadringenos, modò trecentos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos. Sed refellit hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos sexagenos denarios: quos non nisi in ducenos quadragenos nummos resoluas. Quomodo ergo numquam minus dederit, vt hîc sculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos Denarios sexaginta.

* Sût octo-
decies cen-
tena M.

In VI. sunt sexageni denarij in trecenta viginti millia capita: quæ ad duos milliones, * paulo minùs, se attollit.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed iis qui in colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili dederim, vt ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiusmodi ista in Macrobio: *Omnibus qui secum pilâ lussissent, sestertia centena dari Caesar Augustus iusserat, soli Calio quinquagena. Hîc ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo? locus lepidus: sed donatio magna in ludicrâ istâ causâ, singulis bis mille quingenti Philippici. Iterum totidem Græculo cuidam, pro carmine, & audaculo dictorio, factoque: sed tu factum ipsum nosce, aut potius recognosce. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obtulerat, atque ille acceperat, & nihil vltrâ. Græculo iterum paranti dare, præuenit, & carmen à se dedit, vt ostenderet talia & domi sibi nasci. Hîc Græculus legere, mirari, & tandem manu in pauperem bulgam demissâ nummos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum dicto: *Si plus haberem Caesar, plus darem.* Exemplo ostendit & commonefecit, quid ille deberet: nec frustrâ. Nam statim Augustus delectatus libero & acuto facto, *sestertia centena* dari ei iussit.*

C A P. XIII.

Aliorum Principum dona.

NON sit modus, si omnia Augusti tollam: omitto, & aliorum carptim aut saltuatim quædam tango. In TIBERIO pauca sunt, parcâ ille manu & restrictâ fuit: atque ita moriens in thesauris reliquit, * *vicessepties millies HS: quod Caligula, non toto vertente anno absumpsit.* Ita enim hoc Suetonius: sed in

* Id est, sex-
xaginta sex
milliones, et
quinquagin-
ta M. Pbil.

Dione

Dione paullo aliter: & ait, *quosdam dicere ter & vicies millies relictum, alios autem ter & tricies*. Sanè pro meo sensu, posteriori ^{Sunt octoginta & unum milliones.} parti accedam, qui satis iam imbibere Romanas opes. Nec in tempore absumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio dissentit à Suetonio, si sic legas: *οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτους μὲν ἀπὸ αὐτοῦ τινος αὐτῶν*: nec vel in tertiam annipartem quidquam Caligula ex his seruauit. Quod sanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt sit, *εἰς τὸ τρίτον ἔτος*, in tertium annum. Ille verò statim exhaustus & egens, atque ad rapinas se vertit. In CLAVDIO, notatur prima liberalitas in auspiciis imperij, cùm militibus *quinadena* HS. promissit. Ea sunt *trecenti septuagintaquinque* Philippæi: si tamen Suetoniana illa scriptio (ex eo sumpsi) est certa. Nam Iosephus adauger, & *vicena* promissa ait, siue vt ipse numerat, *quina milia drachmarum*: qui sunt *quingenti* Philippæi: & addit, *omnibus ubique militibus idem promissum*. Quomodo hæc quidem donatio, superet omnes iam dictas, & fortasse dicendas. NERO sequitur: quid de eo dicam? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecunie non alium fructum putabat, quàm profusionem*. Itaque nepotinos eius sumptus frustra colligam: In Suetonio atque aliis, patent: quædam addam quæ magni & laudabilis animi sunt visa. *Militi Pratoriano* (in Dionis compendio) *ob causam aliquam iusserat centies HS. numerari*: id est, *ducenta quinquaginta milia* Philippicūm. Et cùm *Agrippina mater*, mirata improvidam fortasse liberalitatem, iussisset totam eam pecuniam, ipso coram, in mensâ exponi & expandi, vt sic vel aspectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iussit alterum tantum addi, & Nesciebam, inquit, tam exiguum me dedisse. Egregia vox: quam cur tu rides? AV D. Non ipsam, sed meam cupidinem: & ô si quis hoc exiguum mihi? LIPS. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec vmbra manet. Hoc Nero in militem: sed quid in regij sanguinis Teridatem? quod vix ipsi Suetonio credibile videatur, *octingenta nummorum milia diurna in eum erogauit, abeuntique super HS. millies contulit*. Vt hoc & capias, & ponderes, scito Teridatem per nouem menses continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuisse: & toto eo tempore immunem habitum ab omni sumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta milia*: quæ sunt *viginti milia* Philippæorum. Numera in mensem: quid ea nisi *sexcenta milia*? In

M

nouem

nouem menses: *quinque milliones quadringenta millia*. Iam abeundi datum, *millies Hs.* quasi in viaticum: quod iterum efficit *duos milliones & dimidium*. An potius in Suetonio, *bis millies* scribendum? augeatur altero tanto, & palam Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc suadet. Atque ista conspicua & signata liberalitas Neronis est: quid minores aliae & sparsæ, sed coalescentes in grandæ summam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies Hs. donationibus Nero effuderat*: & addit, Patres censuisse, ut repeteretur ab iis qui cepissent. Ea sunt *quingentaquinque milliones*, nisi calculus me fallit: quod & alibi vereor, & ignoscendū est in sermonis hoc cursu & calore. Adiungo NYMPHIDIUM, post Neronē, promissum: non Principis, sed pro Principe tamen factum. Ipse ut *Urbanum omnem militem & Prætorianum Galba adiungeret, promisit iis* * *septem mille & quingentas drachmas viritum; reliquis extra urbē,* * *mille ducentas quinquaginta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis antea in hoc genere nec fuit. Nam priores ille *Drachma* in Urbanos, faciunt nobis *septingentos quinquaginta Philippicos*: alteræ in Legionarios, *centum viginti quinque*. Quod hoc ascendat in plura quàm *viginti quinque millia* Urbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? ut Classes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *plusquam Neronem hunc renatum, nec potuisse eam pecunia molem exstrui, nisi ut omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur*: præsertim post tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde sunt largitiones in militem, vel in populum: sed, nisi memoria imponit, infra iam dictas. Ideo nec pono, vnam *Seueri Imp.* tantum libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij sui, & dedit populo qui frumentum solet accipere* (nota semper ferè de Populo frumentario) *itemque Prætorianis decem aureos*. *Quam in re se iactabat. reuera enim NEMO vnquam antea tantum SIMVL dederat, effusumque hac donatione* * *bis millies Hs.* Decem istos Aureos, sciro Romanos fuisse: id est nostros *viginti*, aut paullo amplius: Ita magna vis assurgit, & expressa est à Dione summa: sed hæreo an satis ex vero additum, *numquam antea tantum datum*. Nam & Commodi Imperatoris superfluens donatio fuit, in Lampridio notata: *Compiarium dedit populo, singulis Denarios septim-*

* Latine
esset, Tri-
ginta se-
stertia.
* Latine,
Quina se-
stertia.

* *Quinque
milliones.*

septingentos vicos quinos. Qui sunt Romani aurei *vigintino-*
uem: panè triplum eius, quod Seuerus postea dedit. Nam
quod vir doctus quidam hîc rescribit *septuagenos quinos*, valdè
est præter rem & Lampridij mentem. Sed scilicet Dionem
scribere, *Simul nunquam* tantum datum: id est, & Populo &
Militibus. Alioqui & superiores aliquot donationes militares
valdè excedunt. De Donis peregi, & simul de *Opibus publicis*.

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materia huius finis.

TRANSEO ad *Privatas opes*, quæ & ipsæ magnæ fuerunt;
& per multos sparsæ. Quis nescit Senatores aut Senato-
rios plurimos fuisse, & plures longè Equites Romanos? Atqui
primis illis, census sub Augusto fuit *Decies HS*: siue *vigintiquin-*
que millia Philippæorum. Istis, id est Equitibus, census *Quadrim-*
gentorum, quæ faciunt *decem millia Philippæorum*. Hic census,
quem necessariò haberent: quàm multos, & plerosque om-
nes, putas excessisse? Ac lubet paulisper recensere hos diui-
tes: inter quos quem prius, quàm Crassum illum cognomen-
to *Diuitem*? Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero
ista: *Multi audierunt ex te, cum diceres, Neminem diuitem esse,* In Patro-
dox.
nisi qui exercitum suis FRVCTIBVS alere posset. Ergo hoc pro-
posito, numquam eris dives, antequàm tibi ex tuis POSSESSIO-
NIBVS tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magnæ
equitum ac peditum auxilia possis. Hæc vox Crassi fuit, opinor, ne-
gantis se *Diuitem*, essi vulgò ita audiret: quia nemo sic dicen-
dus, nisi cui tales opes. In Plinio hoc paullo contractius:
M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui REDITV annuo tueri LE- Lib. xxxij;
cap. 2.
GIONEM posset. In agris suis HS. bis millies possedit, Quiritium post
Sullam ditissimus. Qui locus inspectione, fortasse & correctione
eget. Primum de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palàm de pluri-
bus (imò & *sex* nominat) & item Græci de *exercitu* tradût. Itaque
in Plinio quoque verius censeam, *Legiones*. Iam quod addit, *bis*
millies in agris possedit: quid ergo in aliis? in seruis, in pecuniâ, in
vasis ac supellectile, denique in domibus, quantum habuit: Sa-
nè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione:

M 2

& pro-

& proportione opum. Plutarchus scribit, solos *architectos & fabro-
seum in seruis habuisse, ad quingentos*, quorum operam eloca-
bat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxia: quid deinde seruorum
ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt solicitem
& quatiā lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in
solis agris sic habuisse. Argumento ex Plutarcho, quòd totus
census eius, *post Decumas Herculi datas, & epulum frumentumque
plebi, non fuerit nisi septem millium & centum talentorum*. Atqui
longè hoc ab illo *bis millies* abest in solis agris. Facit & ipse Pli-
nius, qui paullo pòst subiicit, *Multos postea se cognouisse, seruitute
liberatos, opulentiores*. Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies*,
aut circà, peruenerunt. Non insisto: dico, legendum mihi vide-
ri in Plinio, *nisi qui legiones tueri posset ex agris suis. Sestertiū bis
millies possedit*. Vt vniuersæ opes eius fuerint *bis millies*, siue quin-
que millionum. Senecæ locus huc addatur: *M. Cato possidebat ipse
quadrages HS. minus sine dubio quàm Crassus, plus quàm Censorius
Cato. Maiore spatio, si comparetur, proauum vicerat, quàm à Crasso
vinceretur*. Moneo primò legendum, *quadringenties HS.* quod
certum est: deinde addo, ex hac comparatione elucere, quòd
haud multo vltà *bis millies* Crassus potuerit habere. Alioqui
nimium interuallum sit inter Catonem Uticensē & ipsum:
quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum
ad redditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam &
Cicero scripsit, *nisi tibi ex POSSESSIONIBVS tuis tantum rescia-
tur: & antè, nisi qui exercitum FRUCTIBVS suis alere posset*. Ea verò ad
agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem LOCUPLETEM esse*.
Etsi haud nego, multos Romanorū magna latifundia habuisse:
sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor
in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui
(in ipso Cæsare) Corfinij obsessus, ad animandos milites, in con-
cione agros ex SVIS POSSESSIONIBVS pollicetur, *quaterna in singulos
iugera, & prorata Centurionibus Euocatisque*. At enim triginta co-
hortes ibi militum, id est *duodecim circiter millia*. Ea sint igitur
quadrageinta octo millia iugerum: quid iam in Centurionibus &
Euocatis, quibus *duplum* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex do-
minos semissem Africa possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit*.
Quid Seneca, de Pompeio (an Poppæo) quodam, sub Caligulâ?
nam

De viâ bea-
tâ cap. XXI.

1. Ciuil.

Lib. XVI.

De Tranq.
cap. XI.

nam qui *Ptolomæum* restituant, ab ipso mox refelluntur. Quid igitur de eo? *Panem & aquam defuisse, cum TOT FLVMINA possederet, in suo orientia, in suo cadentia.* Si hæc vera, oportuit totas regiones possedisse. uti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consulatu, totam *Cephaloniam insulam, velut proprium patrimonium habuit, atque ibi opidum etiam nouum struxit:* quod traditum ita Straboni. Hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui Lib. x. oberrauerint, ut ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus merito locandus. qui (ut Dio scri- Lib. xlvij. pfit) *homines suæ etatis Diuitiis & Magnitudine animi supergressus est, adeò ut moriens populo Romano viritum legauerit denarios viginti-quinque, siue Aureum Romanum vnum.* Quid putemus nunc heredes, & legatarios habuisse? Seneca etiam noster, ille doctrinæ & sapientiæ, id est internorum bonorum, ita diues, quàm rarâ sorte, & externorum fuit? Eum *ter millies* HS. possedisse, amicus illi Tacitus scripsit, & inimici cum multâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quidni Lipsi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quòd sic in opibus abundet. Philosophum hoc decuit? & quidem Romanum, qui facta sibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miserum Senecam, ut video. quare? quòd non Virtus solum ei, sed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio, præsertim in modesto & sapiente, & *bonæ mentis*, ut ille inquit, *soror est paupertas:* homines indignantur, liuent, Senecam equis & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, ô virum hoc ipso magnum, quòd capere potuerit, quòd uti, quòd habere (ut vno verbo dicam) & non haberi! Quid, quòd nec eas suspexerit? inter media censuit, inter fluxa, & quæ si abirent, nihil auferrent, nisi semetipsas. Audi illum, ô Lior, & sile. Pone me, inquit, *in opulentissimâ domo, ubi aurum argentumque in promiscuo vsu sit. Non suspiciam me ob ista, quæ etiam si apud me, tamen extra me sunt. In Sublicium rursus pontem me transfer, & inter egentes abige: non ideo tamen me despiciam, quòd in illorum numero consideam, qui manum ad stipem porrigunt. Quid ergo est? domum illam splendidam malo, quàm pontem.* Hæc vera philosophia est: posse habere, posse carere, non cupere absentes, capere & presentes: iisdem uti bene, & bonis subleuâdis. Sed quid eua- gor? diues Seneca, & nostro more septuagies quinquies centena millia

Apud Tac.
xiiii. An.

xii. Ann.

Lib. xxiii.
cap. x.

* Decies
quingies
cetera mil-
lia Philip.

Lib. vi.

possedit: plus meruit (audi & hoc Liur:) *& multi nequaquam eius artibus pares plus habuerunt, vt Nero ad eum dixit. Ecce Cn. Lentulus Augur* (ait ipse Seneca) diuitiarum MAXIMUM EXEMPLUM, *antequã illum liberti pauperem facerent, quater millies Hs. suum vidit. Propriè dixi* (inquit) *nihil enim ampliùs, quàm vidit.* Hic stupor igitur possedit ipsos *decem milliones*, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuisse. Ac sanè de Pallante Tacitus scribit, *sestertij ter millies possessorem fuisse: quod quater millies*, me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expressit. Et hoc ipsum de colliberto eius Ælio Narcisso, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beaur, inquires. Vis igitur & homines, non è Senatu vel aulâ? ecce è mediâ plebe vnum, è Plinio: *C. Asinio Gallo, C. Marcio Censorino Cos.* (id fuit sub Augusto) *C. Cælius Claudius Isidorus testamento suo edixit, Quamuis multa ciuili bello perdidisset, tamen relinquere seruorum quatuor millia centum sedecim, iuga bouum tria millia sexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta millia, in numerato Hs. sexcenties. Funerari se iussit Hs. vndecim millibus.* Vide tu tot seruos, boues, pecudes, tantum numeratæ pecuniæ: & miror agros non expressos, quos tamen suspicor habuisse, itemque villas, & ædes. Sed vt ut sit, familiam illam solam seruorum vide: quis Principum habet? Avd Valdè quidem isti copiosi in seruis, quod & in Crasso notaui. Lips. Valdè. & Petronius ex more, si non ex vero, de Eumolpo suo facerissimâ narratiunculâ scripsit: *Familiam quidem tam magnam per agros Numidiæ sparsam habere, vt vel Carthaginem posset capere.* Certè aliquot millia esse debuerunt eorum, qui armis apti: sicut & historicâ fide Vopiscus de Proculo tradit, *eo tempore quo sumpsit imperium, duo millia seruorum suorum atmasse.* Quid Belisarius ille sub Iustiniano magnus? *duodecim millia puerorum* (ita loquuntur) habuisse propria, Aimoinus, Regino, alii-que testantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè scribitur, quale est? *Quosdam Romanorum ad DECEM aut VIGINTI millia seruorum habuisse, nec vt QVAESTVM ex iis facerent, sed vt affeclas aut subsequas eos modò haberent.* Hoc de seruis, mihi ipsi timidè tardeque credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, simile aliquid (et si minus est) in Vopisco item lego, de villâ Valeriani priuatâ. *in quâ quingenti serui, duo millia*

Vacca-

vaccarum, equa mille, oxium decem millia, caprarum quindecim mil-
lia fuere. Quæ mea mens, cum ista cogito? Vbi nostræ pauper-
tinæ villæ, nec millefimis horum instructæ? Et quàm paucata-
mentalialia aut scripta sunt, aut si scripta, ad nos peruenierunt?
Casu factum est, quòd Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit)
T. Labienum Legatum suum in Galliis, opidum Cingulum consti-
tuisse in Piceno, & suâ pecuniâ exadificasse. Vide in homine priuato
opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda con-
uerit: quod & medici quidam apud Plinium fecere. Quid au-
tem, quod etiam inferiore æuo, rebus & imperio labentibus,
magne istæ opes? Olympiodori hæc excerpta audi. Οἱ πολλοὶ οἱ νο-
μομαχῶν προσόδους καὶ ἐν αὐτῶν ἐδίεχοντο ὅτι τῶν κτηνολογῶν αὐτῶν, ἀλλὰ τὰς αὐ-
τῶν χυσοῦ καὶ κερματέα, χρυσὸς τὸ σίτου καὶ τὸ ὀίνου, καὶ τῶν ἄλλων ἀπαι-
τῶν εἰδῶν. ἀ εἰς τὸν συνίτην, εἰ ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ, τὰ εἰσφερομένου χυσοῦ.
τῶν δὲ μετὰ τοὺς πρώτους τῶν δόξων οἶκων τῆς πόλεως, ἀπὸ τεχνιδέα, καὶ
δέα καὶ τῶν αὐτῶν ἢ ἀπὸ οὐδὲν. ὅτι ὡς: *Multa Romanorum domus* (id est,
earum domini) *in annuo redditu accipiebant à possessionibus suis, ad*
* quadraginta centenarios auri: idque absque frumento, vino, & aliis
speciebus, quæ si venderentur, facile trientem æquarent illati auri. Se-
cundaria autem domus, quindecim centenarios aut decem recipiebant.
Hæc ille, sub Honorij & Arcadij æuum: quàm defectâ iam Ro-
mâ, & per illam Nouam imminutâ? Atqui tot illi Centenarij
(centum libræ auri in singulis) reddunt *quadringenta nobis au-*
reorum millia: & ubi frumentum, & reliqua? Atque etiam redi-
tus tantum computat, non seruos & alia multa, quæ sine fru-
ctu. Addam distinctè & vnum exemplum, in quo defino. Ca-
pitolinus de Gordiano, adhuc priuato: Ditissimus ac potentissimus,
in prouinciâ tantum terrarum habens, quantum nemo priuatus. Qua-
sturam magnificentissimè gessit. Edilitatis suæ tempore, duodecim popu-
lo Romano munera, id est per singulos menses singula DE SVO *ex-*
hibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet,
numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die
centum exhibuit, vrsos vnâ die mille: & plura deinde animalium
nominatim: quæ omnia POPULO RAPIENDA concessit. Am-
plius de eo, auctore Cordo: In OMNIBVS ciuitatibus Cam-
panie, Etrurie, Vmbria, Flaminie, Piceni, DE PROPRIO il-
lum per QVATRIDVYM ludos scenicos & Iuuenalia edidisse.

1. Cuius

* Verto
Trientem:
an aliquis
Triplum
auferat

* 400000.
aureorum.

Qui

Qui benè hæc tollit singula & pensitat, quiq̃ue scit quid sit ludos olim edere: nescio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda. Diducere mihi non placet, placet abijungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimq̃ue satis videor ostendisse. Tu abi, cæna, dormi.

I. L I P S I

DE MAGNITVDINE

R O M A N A

L I B E R I I I.

C A P V T I.

Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

V D. Malè mihi hac nocte fuit. **L I P S.** Quid ita?
AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi sermones animo inhæserunt, & per cerebri huius spatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi somnum.
L I P S. Aliter ego dixeram: & meministi, vltimi mei, *Dormi?* Atqui cautio erit ne sic in posterum: mitemus potiùs, aut suspendemus, hos sermones. **AVD.** Quin tu verbum hoc suspende: nam meruit. Itane sermones hos tollas, in quibus vnica mihi spes solatiij? nam ne nescias, vt ij qui à scorpijs sunt icti, ab iisdem remèdium habent: sic ego nunc affectus. Ad te propero, qui pupugisti. **L I P S.** Ad me? non ego Scorpius, sed Aspis: aurem claudio ad has cantilenas. **AVD.** Benè est, pungat me & hæc aspis, vt dormiam: & suauì veneno infundat somnum. **L I P S.** Age, age; medebor: sed non, vt censet, suauiter mi homo: ego verò vt fastidientes quosdam ægros medici, ad exercitia & *OPERA* te ducam. Ecce enim ea ordine sequuntur. Duplicia autem Romana istæ Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ subito & in breue tempus aliquod exerebantur, è terrâ aut ligno plerumq̃ue: ista, quæ in longum, & mansura, è latere, lapide, & materie

terrie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterum video, *In Militiâ*, & *Extra eam*: atque vtraque mereri iustam admirationem. Nam siue militiam videas, quis *Fossas, Vallos, Aggeres*, & talia terrea, iterumque materialia, *Turres, Testudines, Musculos, Vineas*, legit, tam multa, tam crebra, & aut industriam, aut vires hæc patrantium, non æstimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut splendorem structa, quomodo idem affectus non insinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, * aliâs mihi explicata: pauca ex civilibus tangam. Quo inge-<sup>In ipsh
Militiâ, &
Mechani-
câ.</sup> nere ludicra præcipuè fuere: vt *Theatra, Amphitheatra, Circi*, & magnæ eiusmodi moles, structæ sæpe in paucos dies, & panè vt deiicerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimis admiratione. *M. Scaurus*, inquit, *fecit in Ædilitate suâ opus omnium MAXIMUM, QUAE VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, non temporariâ morâ, verum etiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scenæ ei triplex, in altitudinem CCCLX. columnarum. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam postea genere luxuria. Summa tabulis inauratis columna, vt diximus, ima duodequadragenium pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum LXXX. millia, cum Pompeiani theatri, toties multiplicatâ urbe, tantoque maiore populo, sufficiat largè XL. millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veste, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ superfuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis servis, concremaretur ad HS. millies. Quid est? friges, nec excitaris? AVD. Nihil. ipse Plinius me tepefecit, cum scripsit, non temporariâ morâ, sed æternitatis destinatione factum. Me tepefecit, te refellit, qui inter Temporaria hoc refers. LIPS. Tene tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud Temporarium eminuissè etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. In <sup>Lib. xxxvj
cap. vii.</sup> *M. Scauri ædilitate, tria millia signorum in scenâ tantum fuere, temporario theatro. Audin, temporario? Iterumque alibi: Trecentas sexaginta columnas M. Scauri ædilitate ad scenam theatri temporarij* <sup>Lib. xxxvj
cap. ii.</sup> & vix vno mense futuri in vsu, viderunt portari silètio legum. Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cum hîc*

N

scripsit:

scripsit: vt diximus: & vt indicauimus: nempe hisipsis locis. Sed quod hîc etiam est: *Ima pars scena è marmore.*) explicat idem suprâ, in cap. vi. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facile dixerim sectos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis aedes in Capitolio. nondum enim secti marmoris vestigium erat in Italiâ.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad Hs. millies:*) è manuscriptis aliquis mallet, *ad bis millies:* nec nimium sit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otiosè, si voles, inspicere & adstupescere: ego alterum exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam subnectit. *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodiga mentis, aliamque connecti insaniam è ligno.* C. Curio, qui bello ciuili in *Cæsariâ* nis partibus obiit, funebri patris munere, cum opibus apparatuque non posset superare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proscriptionum sebetrix?) cum iam ne ipse quidem Scaurus sibi comparari posset, quando hoc certè incendiij illius premium habuit, conuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo postea par esset insaniam illi. Ingenio ergo vtendum fuit: opera pretium est scire quid inuenerit, & gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese auersis, ne inuicem obstrperent scena; & repente circumactis, vt contra starent, postremo tam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratam populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primum? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parere, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedare ausi tam in fidâ stabilique sede. Quae vilitas animarum ista? aut quae querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuersus, velut duobus nauigijs impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis. Disertè ista Plinius, & culpans simul aclaudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo sensu hîc fateor:) & qui quantique illi cardines singuli, qui tota theatra sustinerent, verterent, iungerent, disiungerentque? De me, pa-
rum

rum est: sed coëant ipsi artifices nostri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, sed exputandâ. Plura huius generis passim: sed in circumfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, ut possum. AVD. Hic non adhibes, quod cum pace tuâ dicam. LIPS. Quid iam? AVD. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque ascendere, & ut ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum*. At tu culmina operum dixisti, & minora haud dubiè dabis. LIPS. Minora? aliter dices, cum illa *Perpetua* & firma audies: quid si & nunc aliter in his Temporariis? Caij Caligulæ pons nescio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, sed & insanâ illâ ambitione siue periculi, siue nouitatis. Struxit eum in ipso mari, nauibus impositum, magnitudine *triummilliarium & quadrantis*: id est, toto illo spatio, quantum est à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibusque incessit, spectante toto populo: in eodem epulatus, noctem etiam peruigilem egit, inter lasciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & sic narrant) pontem hunc totum structum: unde tam subito nauibus, armamentis, trabibus, omni aliâ materiâ conuectâ? Immensum opus perpendenti, sed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine structum, nisi ut destrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non suis solum, sed alienis opibus proteruè abusus. cum, ut Dio scribit, *adigeret homines Senatorij ordinis, quoties Româ egrederetur, domos & praetoria varia struere, item diversoria splendida: etsi in plerisque non solum non acturus haesurusve erat, sed nec ea visurus. Amplius, ubicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogeantur amphitheatra & circos struere, nec in sumtum quicquam ab eo capientes: & ea ipsa mox deruenda*. Quis cum hæc legit, siue audit, non admiratur opes & splendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item detestatur illius insaniam, qui iubebat? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi structi: nunc in vnius imaginarium vsum. Nam nec vidit hæc omnia sæpe, ut Dio dixit.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnosis istis & *Temporariis* ad stabilia & vtilia veniamus, & quæ *Perpetua* dixi. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe solùm aut ipsâ Italiâ, sed per terrarum orbem sparsa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum, ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiam aut artibus, passim exornandos. Quot *Opida* noua structa? vetera ampliata, aut reparata? in iis *Templa*, *Basilicæ*, *Fora*, *Porticus*, *Aqueductus*, *Vie*, *Theatra*, *Circi*: & plura, quæ aut vsum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Priuata* structuræ, vt *Domus* aut *Villa*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi est? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Mane inquam. AVD. In capite viæ sistimus? LIPS. In capite. immensa & vaga se aperit, nec satis scio quâ limitem eam aut stringam. Poëtæ animi causâ solent dicere,

Unde tamen cœpti iam surgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar de sinamque. Nam si vel singularia tantùm ostendenda sunt, per omnes prouincias, vrbes, agros eundem est: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, ista sunt, & cum poëtâ principe,

* — δασα τε φύλλα καὶ αἴθρα γίγνεται ὄρη,
 Ἡὐγὰ μακρῶν ἀδινάων ἔδρα πολλὰ.

* — quot folia aut flores in vere virescentis, aut quot muscarum densarum examina bombant.

Sed cogitanti hoc sedet, solam *Romam* tibi ostendere, omnium operum opus, vt sic appellem: & in quâ solâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipsam si in parte nosti, totam ne speres: etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniarum *Capitolia* sua, *Fora*, *Basilicas*, *Theatra*, & talia, habebant ad vrbis dominæ & parentis suę ritum. *Roma* igitur faue, & te ostende: & paulisper è ruinis tuis, si fas est, veterem vultum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potius pro me *Camillus* ille apud *Liuium*, qui te bis condidit, & dum *Gallis* eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmavit. Nam absque eo abibant, & *Veij* iam *Roma* erant. Ille igitur: *Non sine*

sine causâ Dii hominesque hunc Vrbi condenda locum elegerunt. saluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum; regionum Italiae medium. Videamus, Auditor, paulisper horum singula: & iuuabit me recitatio, & quasi in Româ iterum sistet. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo lustrasti? LIPS. Ipsi vigintiseptem, cùm discessi: sed animum non auelli, & antiquitas amabilis, sed & religio venerabilis sæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.* (Hodie vix ita sunt: sed causa, solitudo & desertio, tum & auræ è vicinis paludibus vel æstuariis, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui urbem secat: *latus circa eam*, vt Dionysius monuit, *quattuor iugera*, (siue pedes CCC:) *profundus sic*, vt maximas naues suscipiat, & portet. Addit & *Mare vicinum.* nam distat XVI. millibus passuum, vt Plinius & Antoninus metiuntur; siue, quod idem est, *centum viginti stadiis*, vt Dionysius. Non ergo Strabonem audies, qui *centum nonaginta* ea computat: sed numerotum & librarij sui errore. In Appiano an error talis, qui non nisi *centum stadia* computat? Nam verba Censorini Consulis sunt, suadentis siue iubentis Carthaginienfes, dirutâ vrbe suâ, à mari abire: *A mari inbemus non nisi LXXX. stadia vos recedere, cùm nos ipsi ab eo distemus stadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum censeam: sed aspectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extra prima mœnia (mox dicam) in orbem se diffundebat. Ab eâ ille computat: etsi fortasse parùm adhuc verè aut decorè in Censorini personâ. Sed æuum suum, vt fit, aspexit. Claudit Camillus, *Italiae medium esse.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem si spectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis persuadebit, nisi sui fortasse & Romani mundi. Hæc Camillus: sed Rutilius Gallicanus, cuius Itinerarium exstat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitissimo loco* sita, nec Alpibus solum ab omni vi subitâ, sed Apennino defensa.

*Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Consiliumque Dei machina tanta fuit;*

N 3

Exc-

*Excubitis Latus pretexuit Apenninum,
 Clausuraque montanis vix adenda viis.
 Invidiam timuit Natura, parumque putavit
 Arctois Alpes opposuisse minis.
 Sicut vallavit multis vitalia membra,
 Nec semel inclusit quæ pretiosa tulit:
 Iam tum multiplici meruit munimine cingi,
 Sollicitosque habuit Roma futura Deos.*

Ista Rutilius pulchrè: sed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis sub Romulo fuit: perfectam & plenam considerasse sit satis. quæ rotunda promodum fuit (etsi haud iustè tamen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem utinam firmiter metiri tibi possim / ah, ah. AvD. Quid suspiras? etiam iterum? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies sum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmius fortasse certiusque definirem. Sed vel sic conabor. AvD. Ego in suspirio tuo rideo. Nam cur voves, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nonne Itali, & ipsa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: sed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic aperta benignitate. Ad summâ, video Belgæ mihi in Belgis moriendum: etsi de reuifendâ eâ obiter non despero. Sed de nostro ambitu. scribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam inclusos vrbi, duos addidisse *Viminalem & Esquilinum*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam. Dionysius in eâ re aperte: *Uterius verò NEQVE NVNC processit vr-
 bis ambitus, fato aut numine, ut aiunt, non permittente.* Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subiicit: *Quod si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat cum Athenarum
 vrbe, nec multo maior apparebit.* Quod idem & alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus. Lego quidem in Dione Chrysostomo, *Circuitum Athenarum,
 cum Pyraeo & Longis muris, fuisse ducentorum circiter stadiorum:*
 quæ

Lib. III.

Lib. VII.

Orat. de
tyrannide.

quæ nobis sint *viginti quinque milliaria*. Sed an Roma igitur tanta? non opinor, nec ausim dicere: & causa est, quòd Dionysius diserte *Athenarum astu* siue urbem dixit, nec *Pyræum*, opinor, aut *Longos muros* inclusit. Itaque iterum hæremus. AVD. Vis ego te transferam? LIPS. Gratia erit. AVD. Nam hodie ipsa res docet, & muri illi antiqui ambitum habent XIII. aut XV. milliarium, ut notant. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos istos, veteres non fuisse. Multa sunt, quæ arguunt: sed ipsa maximè forma sic enormis, & alibi sinuans introrsus, alibi procurrens extrorsus: prorsus, ut non à priscâ illâ accuratatione & elegantia, sed à novitiâ aliquâ necessitate impositum & subitum opus videatur. Neque ambigendum est, ut mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, videamus ecquid Plinius iuvabit, qui ex professo describit: *MOENIA eius collegere AMBITV, Imperatoribus Censoribusque Vespasianis, passuum XIII. millia ducenta. Complexa mœtes septem, ipsa dividitur in Regiones XIII. compita earum CCLXV. Eiusdem spatij mensurâ corrente à Milliario, in capite fori Romani statuto, ad singulas portas, efficit passuum per directum XXX. millia, DCC. LXV. Ad extrema verò tectorum cum castris Pratoris, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, mensura colligit paullo amplius LXX. millia passuum*. Rem totam hîc habeas, si verba hæc aut tenebras suas, aut & vitia, non haberent. Inspiciamus. *Mœnia ambitu colligere facit passuum XIII. millia*. Sanè hoc sit pro hodiernæ Romæ modo, si modò lectio firma: quam & prisci libri sollicitant, *xxx. millia* scribentes, & Leander, atque alij superioris ætatis, qui *xx. millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiusdem spatij mensurâ corrente à Milliario*. Intellego idem spatium, totum illum ambitum, & eo inclusum. Hoc, inquit, spatium si metiris: unde? à Milliario: & intellegit *Columnam* illam *Auream* in foro Romano statutam, in quam *Italiæ omnes vie finiunt*, ut ait Plutarchus. Augusti hoc institutum fuit, qui & posuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere mensuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (ut video quosdam suspicari) sed palàm à Milliario, quod quasi in urbe mediâ, ad singulas portas. Sed numeri eius manifestò falsi sunt. Si *xxx. millia* ad quamque portâ: ergo in totâ diametro LX. sunt: ergo in ambitu, *cxix.* quo quid absurdius? Et simile erit, etsi minus, si à portâ ad portâ *xxx.* sint, uti volunt: nam tunc certè triplicatâ diametro

* De qua
Dio, Tacitus,
& Iul.

metro, vt solet, exsurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ mentione, *ad extrema testorum*, inquit, *ab eodem Milliario, LXX. millia passuum*. Id quoque. quî potest? crescent supra modum hæc in ambitu, nec video excusanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potiùs arripiam:) sed vt mihi nunc, Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mœnia colligere ambitu passuum XXII. millia*. Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet, XXII. parum in vno alteroque milliaris est. Vnde doceo? ex Olympiodori quibusdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum est, *Romana vrbis murus mensuratus ab Ammone geometrà, quo tempore Gothi primam inuasionem fecere, habebat spatium vnus & viginti miliarium*. Iste vno milliaris minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon scripsit: *In circuitu, inquit, Romæ sunt milliaria viginti duo, præter Transiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria*. Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis Plinij, planissimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porrò videamus. Nam altera mensura erat, à Milliaris ad portas XXX. millia. Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞: id est, *tria millia*. Et quis nescit ex ignorantia harum notarum sæpe, cum in Plinio, tum Liuius, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas esse: & inde nata illa *millia XXX*. Atqui aliter est, & sic si emendas, quanta proportio & consensus? Roma habet in ambitu XXII. milliaris: à milliaris ad portam, *tria milliaris & passus septingentos sexaginta quinque*: ergo in plenâ diametro, *septem millia quingentos triginta*: hanc triplica, nonne XXII. & semis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotundè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in mensurâ vltimâ, quæ *ad extrema testorum* colligit LXX. millia. Tu verò fac *septem millia*: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliaris primum ad ipsos muros portasque: deinde ab eodem, ad extrema testa. Quare hoc? liquet enim Romam quasi duplicem fuisse: & clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumiecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Vtramque igitur dimensus, dicit hanc vlti-

ultimam in semidiametro *septem miliaria* habere: duplica, sunt *quattuordecim*: triplica, erit ambitus iustissimè, *quadraginta duorum*. Et nonne hoc ipsum est igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopisco. Is de Aureliano Principe: *Muros urbis Romæ sic ampliavit, ut quinquaginta PROPE millia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zosimus Probo Imperatori perfectum opus adscribit. Si igitur tunc *quinquaginta propemodum* (nam id notat:) ergo iam ante facile ambitus ille ædium extremarum; *quadraginta duorum*: quia muri novi longiùs etiam paullò ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, nisi quòd libido quibusdam est dissentienti. Sed ò boni, an adeò tale nihil alibi? Ecce urbs Locrorum (nec ea inter has maximas) *duodecim millia* in ambitu habuit, quod Livius scripsit. Capuam superasse, non mihi videtur ambigendum. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? *xxii. millia passuum* circumdedit, ut manuscripti Orosiani codices præferunt; siue *xxiiii.* ut Epitoma Liviana. Ipsa Constantinopolis olim *xxii.* ut hac quoque parte comparationi suæ esset. Denique ad Tataros & Sinenses si abeunt, hodie reperient exempla. Desino, & satis firmasse videor: nisi quòd opponi nobis possunt (nihil enim dissimulabo, & ipse subiiciam) duo. Prius, quòd *Milliarium* non videtur iuste fuisse in urbe mediâ, atque ita mensuratio fallat. Nam fuit in *capite*; ut Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ urbi spatium videtur, & maximè quòd ibi *Campus Martius*, omnium consensu, extra urbem. Respondeo, ut nunc quidem Roma est, non planè medium illuc esse fortasse (metiar, si illic sim: nunc tabulis credo:) sed olim videtur fuisse. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipso Romano; nec longè à *Milliario*, *Umbilicum urbis* ponunt. Sed esto tamen non exactè in medio: quid refert? non sic *uoluerunt* omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomerium habitum, & intra incenia tamen fuisse. Nonne idem in *Auentino*? qui vsque ad Claudij tempora, in pomerio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore urbi inclusus. Et campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat

bat eum includere: quî scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè factis & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obii-ci potest. Olympiodorum non nisi *viginti & unum* milliaria attribueret sub Honorio, eum Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadraginta duo* nostra, vel Aureliani *quinquaginta*? Respondeo, fuisse, & desisse. Nam ecce cùm Constantinus sedem imperij transtulit, & vnâ secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientē abstraxit, denique seipsum & Aulam: nōne probabile est, Romam iterum valdè minuissē idque in extremis & longinquis maximè, vt solet: atque ita reditū, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones vrbis* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædam, vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu xxxiii. millia. cccc. lxxxviii. pedes*: nōne ea reddūt *sex milliaria* amplius *et semissem*? Quid in reliquis illis *xiii*? in quibus vna item aliqua *xxx. millia pedum* habet, aliæ ferè *xvi. xv. xii.* & minima omnium *xi*. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (computa si lubet) propemodum ille noster. Sed tertiò aliquis dixerit, quod tu antea, muros hodiernos contra nos esse. Suntò. tu veteres eos potes credere? & ita nescis toties dirutam, incensam, vastatam: iterumque instauratam & resectam esse? Noli arbitrari quòd in iisdem vestigiis. nam quâ specieiſdem frequentia, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, pòst Belisarius, Narſes, denique & Pontifices Romani. è quibus *Hadrianus primus* (vt Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exſtant, centenis aureorum millibus è Tusciâ contractis, exſtruxit.* Sed hæc apud alios leges: ego sententiam meam sine fuce liberè, & item sine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hic autem sistit me & percutit miserans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & speciosa super omnes vsquam aut vnquam vrbes, non solùm non video, sed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & vbi fueris: & quî scio, an non & aliquando, vtrum fueris quæretur? Non magis hoc mirum, si sæcla plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam ha-

bet

bet hoc ætas, ut formam primò tollat, tum rem, tum famam & nomen. O spes & res humanæ, quid estis? quò itis? huc flectite. En potens & superba illa Roma, quæ VRBS AETERNA audiebat, quæ VICTVRA CVM SAECVLIS, quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis suis iacet, & laboramus cruere, & adstruere magnitudini eius fidem.

CAPVT III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo.

SED philosophandi alibi sit locus: curramus nunc institutum eursum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: est & tertia quædam sine ambitu, & quæ in suburbiis procurrit. Ea quoque ingēs, & Plinij imagine ostendenda: qui ait, *exspatiantia se & tamultas addidisse vrbes*. Plures, inquam, sunt vrbes, & tot quot suburbia ipsa. Quæ Tybur, Oriculum, Ariciam, atque aliò excurrēbant, sed maximè Ostiam & mare versus. Illuc vel ad xv. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic assertioni Neronis consilium ac destinatio faciat. cui ab hac causâ visum, Ostiam tenus (ait Suetonius) *mœnia promouere, atque inde fossâ mare veteri vrbi inducere*: etsi non effecit. De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius: *Omnia loca circa urbem habitata, sine manibus esse. in quæ si quis intuens* MAGNITVDINEM ROMÆ *exquirere velit, frustrâ eum fore, & hæsurum vbi desinat vrbs, vbi incipiat. Adeò suburbana, inquit, ipsi vrbi adherent & innexa sunt, & speciem IMMENSÆ LONGITVDINIS exhibent spectanti.* At maior etiam maiorque post illum. & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cum vrbs in summo flore) comparat eam non ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pingua virgorum culta.* & addit: *Descendit etiam & porrigitur AD MARE ipsum, vbi commune est emporium, & omnium è terrâ gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ *μωαλμωελα*: *Tantam Romam esse, ut in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis.

AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuitò. AVD. Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò, hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut urbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: meministi: sed quem reiecit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumusne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, item quæ è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis urbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò supra. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo in opum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Visne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunt vel *ducenta* tantum: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò dupla triploque (si non ultra) superarunt: & ita ubique gentium aut urbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iam nunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum miliones*. Quid tamen trepidò? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. AVD. Plura? at vereor ne iam nunc extra veri metas fueris, certè opinionis. LIPS. Plura inquam, & vide. Nonne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse? AVD. Socratis institutò mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotus quisque fuit (ut tunc mores) cui nō vnus alterve seruulus? At diuites illi agmina eorum, * *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahabant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cum ab vno eorum est interfectus. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducentis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, Senecam. Is de suo xuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret*. Deinde apparuit, quantum

* Vide supra lib. II. cap. xv.

pericu-

periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent. Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Abeo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quantum nec in provinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deice: per me licet. Tamen rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco Romam. AVD. Hem, hem manco. ô siste me illuc. LIPS. Ecce dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui causâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cum hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minueretve. Itaque Aristides Romam dicit esse, *velut COMMUNE TOTIVS TERRAE OPIDVM*. Item, omnes *res, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ nulloquam vlli se negat, sed vt terra solum fert omnes, sic hæc OMNES HOMINES capit*. Athenæus quoque cum eo: apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur ab hac causâ: ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quæ Polemonis Sophistæ, Lib. 1. apud Galenum, vox & elogium fuit. Eadem vrbs *vrbiũ*: quia *videre in eâ est omnes vrbes collocatas*. deinde addit: *Deficiat non vnus dies, sed quotquot habet annus, si quis adnumerare conetur OMNES VRBES IN CAELESTI istâ vrbe positas: idque ob nimiam copiam. Nam & TOTAE NATIONES illuc simul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures*. At tu iterum renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & sic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem: item, Tota nationes habitant*: & ista, quæ tu scis dici in speciem, in re non esse. LIPS. In re non esse? audi, audi: quoniam Græcis parum apud te est fidei (etsi in hac re Romanâ & extera debebat) audi, inquam, Romanum igitur testem, & cum Romanâ fide accandore. Is est Seneca noster. qui sic ad Heluiam matrem: *Affice hanc frequentiam, cui vix vrbs IMMENSA TECTA sufficiunt: MAXIMA PARS illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis suis, ex TOTO denique ORBE TERRARVM confluxerunt*. Quid ea verba tibi videntur? *vrbs immensa tecta vix capere incolas: item, maximam illorum partem, exteros esse: denique ex toto orbe eò concurriri*. Et ista mox iterat: ac postquàm causas re-

cenſuit paſſim veniendi varias (lege, & iucunda ſunt:) addit:
*NULLVM non HOMINVM genus concurrit in Urbem, & virtutibus
 & vitiis magna premia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, &
 Vnde domo quiſque ſit, quare: videbis MAIOREM PARTEM eſſe, quæ
 relictis ſedibus ſuis venerit in MAXIMAM quidem ac PVLCHERRI-
 MAM urbem, non tamen ſuam. Quid Lucanus? nōnne Ro-
 mam aſſerit,*

— *populis, vitiis quæ frequentem*

Gentibus, & GENERIS, coëat ſi turba, CAPACEM

HVMANI.

Totum orbem hîc includi potuiſſe ait: & quid poteſt clarius
 pro multitudine, ſiue & magnitudine noſtrâ dici? Idem poëta
 — *mundi facie repletam* Romam ſcribit: ad tot ſcilicet illas natio-
 nes aſpiciens (ex Athenæo audiſti) quæ incolerent totæ in cer-
 tis partibus aut regionibus etiâ collocatæ. Ita Iulius trans Tibe-
 rim, alij alibi: atque etiam cœtus & cōcilia ſua habuerūt. Sue-
 tonius indicat in Iulij funere: *In ſummo publico luſu, exterarū gen-
 tium multitudo, ſuo quæque more, lamentata eſt.* Vt iam igitur hoc
 claudam & definiam, putâſne & Seruos & Peregrinos minus
duobus millionibus feciſſe? Ita in vniuerſum ſint *quattuor* Romæ,
 & circa eam: nec miſius aut contractius, vt ſcripta vëterum
 ſunt, ego poſſum. Suſpenſum te animi video: & ego ipſe pænè
 fluctuo: ſed validi illi venti Auctōritatum nauim noſtram huc
 impellunt, ſiſtamus & in anchoris firmemus. **AVD.** Non fanè
 id poteſt. nondum in trāquillo es, ne puta. Mihi quoque adſpi-
 rant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa ſic celebris, ſic ma-
 xima, ſic omnium confeſſione poſt Romam ſecunda, non ni-
 ſi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus ta-
 men quaſi pro re magnâ poſuit, & adfirmavit. At quine ea nec
 multo Româ ipſâ minor. **LIPS.** Reſpondeo, Alexandriam lon-
 gè Româ illâ triplici dictâ minorem eſſe: & cuius ambitus ex
 Plinij diſenſione, non niſi *quindecim miliarium* eſſet. Noſtra
 igitur maior: & ipſum hoc de Alexandria, contra vulgatam
 opinionem valeat, de Româ ſic parvâ. At verò de incolis, quod
 paucos eos facere Diodorus videtur: videsis, & inquire. De *li-
 beris capitibus* dum taxat definiuit: vbi ſerui igitur? vbi etiam ex-
 teri & aduentores, qui in tali negotioſâ vrbe fanè multi? **Hæc**

atten-

attendenda sunt, sed istud maximè, quod Diodorus de suo quo scripsit, id est Ptolomæi penultimi, & Romanæ adhuc libertatis. Atqui tunc Alexandria nondum in flore illo & culmine, ad quod sub Principibus demum peruenit. Quid autem de *trecentis millibus* magnum sit, cum Cæsarea Cappadociæ (nec ea inter vrbes principes) *quadringenta millia* incolarum habuerit? Zonaræ hoc ita proditum, vt testem etiam aduocem: & hunc ipsum numerum, aut circa, Parisiorum nostra Lutetia in cæsum deferrebat, ante vltimas istas turbas. Quid, quod Procopius adnotauit, à *Gothis*, cum *Mediolanum cepissent*, *trecenta virorum millia occisa*? Nec omnes sanè occisos crediderim, & familiarum puerorumque quàm magna etiam copia fuit? Plura eiusmodi exempla sunt: & hodie nonne *Quinz ai* illud famosum *sedecies centena millia familiarum* traditur continere? Præ quo nostra illa frequens Roma decrescar, & dum fidem adstruo, perdam admirationem. AVD. Non apud me, stupeo. & ecce hodierna Roma, quàm relinquitur & abest? LIPS. Nulla comparatio: si frons est, omitte. Paullus Iouius pro magno scripsit, *Leonis Decimi temporibus*, cum omnia in *felici vbertate & pace*, *censa Romæ octogintaquinque millia ciuium & inquilinorum*: at verò, post *cladem sub Clemente Septimo acceptam*, iterum *censu inito*, *vix ad triginta duo millia peruentum*. Quid verbis hîc opus est: vnus panè veteris Romæ vicus fit tam frequens. Nec mirum est. nam ista hodierna, præcipuos illos colles & valles etiam, vacua habet & deserta. AVD. Optimè. is sponte, quò ducebam. Nam nonne & tua vetus *compluria habet illa vacua*? Vbique obuia templa, porticus, basilicæ, theatra; circi, fora, balneæ, thermæ, cetera publica: quæ vel magnam partem, si non maximam, vrbis occuparunt. Deflecte aut resiste, si potes, huic etiam vento. LIPS. Resisto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam ista quæ tu vacua perperam putas, ego aio plenissima fuisse. Balneas & Thermas nominasti: quid? an non in iis multitudo ministrantiû, ad obseruandum, purgandum, aquam aggerendâ, lauandum etiam, fricandum, vngendum, si quis seruum non habuisset? Templa autem, Basilicæ, Fora, suos custodes & ædiuos habebât, satis grandi sanè numero, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelâ. Sed duo etiam ego omisi, valde ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos.

Milites

Milites forilli, in præsidio Principis aut vrbis erant: iis sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad centena millia excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapidés antiquos inspice: dicent in parte, & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vrbe quam multicaelibes, multi exteri sine vxoribus, inhabitarent aut frequentarent. Ad summam, mi Auditor, desine reflare amplius & opponere, aut, vides, longius longiusque res hæc ibit. AVD. Quiesco tuâ causâ, & credo (vt sic dicam) nec credēs. Tamen vnum etiam quæsierim: si tot illic millena millia, vnde iis cibus? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decîdâ, sed paucis Senecæ verbis. *Cogitate, inquit, hanc ciuitatem, in quâ turba per latissima itinera, sine intermissione defluens, eliditur, in quâ consumitur, QUID QUID TERRIS OMNIBVS aratur. Orbis, inquam, pænè totus hanc suam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta suffecisse? Imò repete quæ suprà dixi, de Frumétatione: & nunc Aristidishæc audi. Mare per medium vestrum imperiū porrigitur, cui vndique amplę regiones adiacent, necessaria pleraque vobis subministrâtes. Nam ex OMNI TERRA MARIQUE, quidquid vel anni tempora gignunt, vel regiones singulę, fluij, lacus; artesque, item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt, ID OMNE ad vos desertur. Itaque si quis talia omnia videre desiderat, is vel per totum orbem peregrinetur necesse est, vel in vestra istâ vrbe versetur. Quidquid enim apud alios vel crescit, vel conficitur, hic affluit & abundat. Tot autem & tantę onerarię naues singulis anni temporibus appelluntur, vt vrbs* COMMVNIS QUÆDAM ORBIS OFFICINA videatur. Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addâmne duo argumenta etiam multitudinis, atque vnum ex iis iocosum? Lampridius scribit, Heliogabalum seruis imperasse vt omnes araneas colligerent in vrbe: atque eas collegisse ad decem millia pondo. additque Heliogabalum subiecisse, Vel hinc intelligendum QVAM MAGNA ROMA esset. Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & domorum per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentum*

triste,

* κοινὴν τὴν
τῆς πόλεως ἐπι-
μέλειον.

triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur, *Ingentem Romæ luem factam, ita vt PER MVLTOS DIES in ephemeridem decem milia mortuorum referrentur*. Exhausta fuisset, in diebus aliquot Roma, si non Alexandriam, & quidquid dici potest, longè superasset. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paulatim Italia pænè deserta esset, cum plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios vsus aut voluptates. Varro iam suo æuo conqueritur, plerosque ex agris in urbem correpsisse, & *maluisse manus in theatro mouere, quàm in aratro*. Quod maximè fuit, post Frumentationes sic largiter & firmiter institutas: etsi Lucanus causam in ciuile bellum coniicit: quasi ab eo stirps Italiæ sic accisa. Sed de solitudine quidem eadem canit:

— videmus

*Tot vacuas vrbes generis quò turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe,
Nec muros implere viris, nec possumus agros:
VRBS nos VNA capit.*

Quod postremum epiphonema sanè eximium, pro exitiâ nostrâ Româ.

CAPVT IIII.

De edificijs vrbi Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipsam, & perambulamus, & lustramus? AV D. O si quis Deus olim hoc mihi dedisset! ô si quis nunc quoque vel per somnium in eâ sistat! LIPS. Ego is ero, confide. somnia dicam, & umbras, præut ipsa res & pulchritudo fuit. Periti viri est, mihi crede, non dicam describere, sed capere & credere qualis & quanta ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel sic fidem fortassenon inueniam. quid refert? aëri & herbis meis hæc sim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

*Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS aër,
Cuius nec SPATIVM visus, nec corda DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.*

Altitudinem ecce laudat, Spatium, & Decorem. De Spatio dictum,

P

duo

duo alia exsequamur. Quæ est *altitudo*? siue in collibus ipsis ædificatio, pulchrâ specie, siue singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuarisq; ædibus infessos, gradatim declinantes, & velut superas quasdam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. Nec verò, inquit, *superficiem solùm soli occupat, sed longè supra exemplum in aëra altissimè ascendit*. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublatos ferre gaudet: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumque hoc quod hic videmus, robur & valentia est. Adeò ut si quis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare; quidquid Italia reliquum est, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum. Bellè & ποικίλως, non nego, attollit: sed hæ figuræ originem à re habent, nec quisquam putet elationes istas, nisi cū causâ & basi esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus talium, cū de magnitudine dixisset: quò, inquit, *si quis ALTITVDINEM tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE potuisse ei comparari*. Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: ut in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixq; deorum,

Non procul à cælo per tua templa sumus.

Significat altissimè in aërem ea surrexisse: & quidni, cū collibus etiam sæpe imposita? Ceteræ ædes, non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cū ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ; siue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coërcuit, ut in Strabone scriptum est, & *septuaginta pedes* definiuit in modo edificiiorum. Nero hoc ipsum postea secutus, cū ab incendio Romam instauraret, *cohibuit* (ut Tacitus ait) *altitudinem ædificiorum*. Sed modum non expressit noster: fueritque vel ille Augusti, quem oblitteratum, ut solet, iam reuocauit; siue is qui Traiano postea adscribitur à Victore, *pedum sexaginta*. Sed de priore ego malim. Dices. ergone tam miranda hæc altitudo? & nōne hodie magis

gis educimus? Interdum, non nego: sed nec sic communiter: & hoc quoque cōgita multas ædes, & imprimis omnes publicas, extra legem hanc fuisse. Quid si autem & diuites illi nobilesque neglexerint? ego arbitror, siue gratiâ impetratâ, siue & eâ neglectâ. Et titulus sanè fuit. quia lex in futuras novas ædes cauebat, structas non diruebat, & fas easdem sic reparare. Quidquid tamen sit, si vulgò ædes omnes *septuageniū* pedum, satis conspicua ea altitudo: præsertim vbi tecta compluuiata, aut testudinata, quod sæpe. Nostra hæc pectinata, & in angustum surgentia, aliquid de dignitate minuunt, sed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorum frequentia studebant. Vitruuius: *In eâ autem maiestate vrbs, & ciuium* INFINITA FREQUENTIA, in-Lib. 11. *numerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cū recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium* ALTITVDINIS *ædificiorum res ipsa cōggit deuenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementitiis, altitudines exstructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cænaculorum summæ utilitates perficiunt, & despectationes. Sed hæc de ædificiis, nunc non exsequor: & satis de Altitudine libasse.*

CAP. V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quadam, & primò de templo Capitolino exactiùs dictum.

AD Decorem transeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in symmetriâ, & siquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes superauerit, nemo dubitet: fidi auctores dicunt, & opes atque ambitio Romana facilè persuadent. Quidquid artificum insigniorum Græcia aut Asia habuit, Romam euocabantur, aut vtrò veniebant. quippe hîc præmia: & quidam ex iis, quibus (vt Taciti verba vsurpem) *ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauisset, per artem tentare.* Sed primus aut præcipuus Decoris huius auctor Augustus, qui *urbem, vt Suetonius ait, neque pro maiestate imperij ornatam, & inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeò, vt iure sit gloriatus, Marmoræam se relinquere,*
P 2 *quam*

quam lateritiam accepisset. Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambitione impulsus urbem incendit, ut nouam melioremq; reparet. Videbatur enim, ait Tacitus, condenda urbis noua, & cognomento suo appellanda, gloriam querere. Itaque eius iussu, urbis domus, non ut post Gallica incendia, nullâ distinctione, nec passim erectæ, sed DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, cohibita ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisque PORTICIBVS quæ frontem insularum tegerent. Easque porticus Nero suâ pecuniâ exstruendum pollicitus est. Vides ibi quædam præclara & optanda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Ut non temerè idem Tacitus TANTAM resurgentis urbis PVLCHRITVDINEM miretur, & scripto consignet. Quod tunc quidem publicè, sed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati urbis inimicus aiebat, Romæ sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quòd scires meliora resurrectura quàm arsisset.* Et sanè ita fuit, præsertim ad Traianum vsque; cum ab illo, & à Deo, culmen fuisse videtur pulchritudini urbanæ. AVD. Ain, tu, à Traiano? Constantino hanc laudem Nazarius tribuit; in Oratione ad ipsum: *Celeberrima quæque urbis nouis operibus enitescunt, nec obsoleta modò per vetustatem rediuiuo cultu insigniuntur, sed illa ipsa quæ ANTEHAC MAGNIFICENTISSIMA putabantur, NVNC AVRI LVCE fulgentia, INDECORAM MAIORVM PARCIMONIAM prodiderunt.* Vides quanto anteferat hæc noua, aut nouata, omnibus antiquis. LIPS. Ita, sed nempe apud Constantinum. Fidem autem laudationibus istis qui fideliter constare putat, ignarus est oratorij moris. Struxisse & instaurasse quædam illum Principem, lubens credo; ad veterem artem aut splendorem, da veniam, hodie non credam. Sed nos Decorem nostrum videamus, quem

Lib. xxxvi. Plinius communiter sic dilaudat: *Ad urbis nostræ miracula transferre conuenit, & sic quoque TERRARVM ORBEM VICTVM ostendere. quod accidisse toties panè, quot referentur miracula, apparebit. Uniuersitate verò aceruata, & in quemdam vnum cumulum collectâ, non alia MAGNITVDO exsurgit, quàm si MVNDVS ALIVS QVIDAM in vno loco narretur.* Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuersam. Sed & Cassiodorus vero & magno ore, de istâc vrbe: *Ferunt prisca saculi narratores, fabricarum septem*

Lib. vii.

septem tantum terris attributa miracula. Ephesi Diana templum, regis Mausoli pulcherrimum monumentum, Rhodi Solis æneum signum, quod Colossus vocatur; Iouis Olympici simulacrum, quod Phidias formavit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricavit; Babylonia muros, quos Semiramis construxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa ulterius precipua putabit, cum in una vrbe tot stupenda conspexeris? Habuerunt honores, quia præcesserunt tempore: & in rudi sæculo quidquid emerisset nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem potest esse veridicum, si VNIVERSA ROMA dicature esse MIRACVLVM. Ecce consona vtriusque iudicia, sed & voces: & Romam totam, ac per partes, Miraculum esse, & inter prima mundi spectacula, iure censent. Vis autem paullo distinctius membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, sed aueo, sed ardeo, ut vero verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardesce. nam ego non flumine te perfundam, sed leuiter aliquid aspergam è summis aquis. Tu te ingurgitabis, si voles, postea: viam designabo & præibo. Ego autem? an ducem potius alium quæram ex ipsa antiquitate, qui ostendat? Esto Ammianus, qui Constantij ingressum in urbem Romanam describens, ipsum intuentem & mirantem præcipua operum facit, atque ait: Proinde Romam ingressus, imperij virtutumque omnium latem, cum venisset ad ROSTRA, perspectissimum prisce potentie FORVM obstupuit: perque omne latus, quod se oculi contulissent, MIRACVLORVM DENSITATE præstrictus, allocutus nobilitatem in CVRIA, populumque pro tribunali, in PALATIVM receptus fauore multiplici, latitiâ fruebatur optatâ. Deinde intra septem montium culmina, per accliuitates planiciemque posita vrbis membra collustrans, & suburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat: IOVIS TARPEII delubra, quantum terrena diuinis præcellunt; LAVA-CRA in modum prouinciarum exstructa; AMPHITHEATRI molem solidatam Lapidis Tyburtini compage; PANTHEON velut regionem tere-tem spaciôsâ celsitudine fornicatam; elatosque vertice scanfili SVGGESTVS consulum, & priorum Principum imitamenta portantes, & VRBIS templum, FORVMQUE PACIS, & POMPEII THEATRVM, & ODAEVVM, & STADIVM, aliaque inter hæc DECORA vrbis æterna. En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu sequere, & ardorem (ita loquebaris) restingue. AVD. Iam risui & ioco me

habes palàm. Lips. Egóne? AvD. Tu, tu, & si noctua sim, sæpius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi designator, enarrator, interpret? Lips. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit, non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Rostris*, sed potiùs à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumque ortus, præcant, & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij*, *Panthéon*, *Vrbis*, *Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primum hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa Romæ* fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere primæorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorsus est, siue *Capitolino*: non quia pulcherrimum fortasse, sed quia primarium, & Dei principis; itemque quia multâ substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenset, hoc omittit: imò idem quasi irridet veteres, quòd

Lib. xlvj. Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur. Sed id non eâ mente dictum, quâ videri possit, non, inquam, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus, sed substructiones tangit, quas L. Tarquinius Priscus magnas, & *insanas*, vt ipse loquitur, circum collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo solo ingentibus lapidibus muro educto suffulcit, & complanat denique in vertice, & fundamenta iacit. Hæc Plinius tangit, & Dionysius clarè exsequitur: quem vide. Alioqui ipsum opus & ædificium non miratur mirabile visum: quid possit? cum semper inter eximia fuerit, & vrbis prima. Præter Ammianum in verbis dictis, etiam Cassiodorus sic attollit: *Capitolia celsa conscendere, hoc est INGENIA HVMANA SVPERATA vidisse.* Et res sanè dicit & facies, quam etsi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes, tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuisse Arnobius tradidit) in æto, dum fundamenta moliantur. Sed hæc nota, non vulgo nimis illud, duplex *Capitolium* fuisse, *Vetus & Nouum*. Illud in *Regione sextâ Circi Flaminij*. Victor & Notitia Imperij locant, istud in *Regione octauâ Fori Romani*

Romani. Valerius illud intellexit certò, cùm inter sacerrima & vetustissima loca, adiurans nominat: *Per Romulicam, perque VETERIS Capitoli humilia tecta, & aternos Vesta ignes*. Ait *Vetus*, Lib. 1111.
cap. 1111. ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & sublimè illud conuenire potest. Puto & Martialem hæc distinguere, cùm in hominem ludit plurifariam habitantem:

Esquilis domus est, domus est tibi colle Dianæ,

Et tua Patricius culmina vicus habet.

Hinc vidue Cybeles, illinc sacraria Veste,

Inde NOVVM, VETEREM prospicis inde Iouem.

Cerni ab eo vtrumque Capitolum vult: *Vetus* è colle Auentino siue Dianæ, *Nouum* ex Esquilis & Vico patricio. Et si fortasse *Nouum Iouem* Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertius: *Capitolum Vetus*, quòd ibi *Sacellum Iouis, Iunonis, Minervæ*: & id antiquius, quàm *edis quæ in Capitolio facta*. Ecce, dicit illud *Vetus*, æuo prius esse quàm hoc *Nouum*, & ostendit in alio item loco fuisse. Sed dices, si prius, si alibi: vnde *Capitolum*? nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomē istud habuerit, nec ipsum illud templum in monte. Respondeo, Varronem hoc occupasse & soluisse lectori vigilanti. Nam idèò, inquit, *Capitolum* non auctor aut conditor, sed posteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dii Præsides item colebantur. A similitudine igitur & hoc *Capitolum* est dictum, sed cum discrimine, *Vetus*. Quæras amplius, quis autem condidit? & hoc dicam, suggerente Cassiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolum quoque à fundamentis construxit*. Ignaro lectori tenebræ sint, & falsi Cassiodorum arguat. quis enim vnquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et sanè distinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim est: ille auctor illius, vnde unde hoc hauserit Cassiodorus, sicut *Novi*, Tarquinius Priscus. Is complanato, vt dixi, monte, struere cœpit, ex voto quod voverat bello Sabino: idq; opido Apiolis capto, vt Plinius ex Antiate refert, è manubiis & prædâ. Sed fato præuentus, absolendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo; etsi Seruium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor

Lib. 1111.
cap. v.

ctor operis Superbus. qui, vt Liuius inquit, *Suessâ Pometiâ è Volscis captâ, diuenditâ prædâ, cùm quadraginta talenta argenti auriq̃ue recepisset, concepit animo eam AMPLITVDINEM Iouis templi, quæ digna deûm hominumq̃ue rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestate esset.* Scribit *quadraginta talenta: quæ nobis xxiiii. millia Philippæorum essent: sed an non quadringenta rescribendum, aliquis ex Dionysio iure controuertat.* Nam ille, vt in re non dubiâ: *tantum prædæ, inquit, repperit, vt quinque minæ argenti obuenerint singulis militibus, decimæ autem diis sacratæ fuerint non minus * quadringenta talenta.* Ea essent, *ducenta quadraginta millia Philippæorum: pecunia, haud nego, satis grandis, præsertim è solis decimis: sed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre est) hoc persuadent, tum & ipsum opus eâ amplitudine institutum, quam Liuius deprædicat, & quam exiguâ summâ nemo fabricetur.* Nec tamen vel Tarquinius supremam manum imposuit: & *gloria operis (ait Tacitus) libertati reseruata. Pulsis regibus, Horatius Puluillus Consul dedicauit, eâ* MAGNIFICENTIA, *quam immensæ postea populi Romani opes ornarent potius, quàm augerent.* Vides & à Tacito laudari, & consummatum hoc opus Puluillo adscribi. Quid igitur est, quod in Li-
 uio, multis annis post lego, in Tribunorum militarium imperio? Eodem anno, ne priuatorum tantum operibus vrbs cresceret, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus VEL IN HAC MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, post Romam à Gallis captam, & cùm ea instaurata à ciuibus fuit. Ergone tunc denique Capitolium saxo quadrato structum? nego de ipso ædificio, fateor de monte. Itaque attende, *substructum* dicit, non *exstructum*. Est illud ipsum opus, de quo prædixi, L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt, & secto quadratoq̃ue splendidius confecerunt. Igitur Pliniana illa, de quibus item antea, magis fuerit ad hoc posterius opus referri: & istæ sunt *insana illæ substructiones*, è quarum ruinis vastos lapides erutos patrum etiam ætas vidit. Sed ipsum Tarquinij Capitolium quale fuit? Describit his ferè verbis Dionysius: *Situm est in altâ crepidine, habetq̃ue in ambitu octo iugera: sic vt latera singula ducentorum ferè pedum sint, exiguâ latitudinis & longitudinis differentiâ, nisi quoddâ ista illam vincit vix pedibus quin denis.*

Quâ

* In Plin.
sarcophag.
non eadem.

iii. Hist.

Lib. vi.

Quâ parte frons eius meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus cōmunionē parietum clausæ. Media est Iovis, & utrimque altera Iunonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemq; tecto. Ita Dionysius: & verba, si placet, examinemus. Octo ingerum ambitu fuisse dicit: id est pedum octingentorū: sed sic ut quadrum esset, imò pæne quadratum, nisi quod longitudo quindecim pedibus superaret. Fuit egregia capacitas, si consideras, & aptâ proportionē. Ait, frontem ad meridiem spectasse: id est, Forum Romanū & Palatium versus, frequentissimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte centum gradus, quibus (ut Tacitus, atque alij) superbè adibatur. Quos tamen continuos fuisse non arbitror, & retractiones suas habuisse, ut Vitruvius appellat: id est, arcolas, ubi fessi pedem figerent, & respirarent. quas post singulos septem aut novem graduum ordines solere interponi, architecti notarunt. Gradus autem isti haud dubiè ad maiestatem: eoque & in aliis templis, etsi pauciores, soliti usurpari. Sed ibi ratio, hîc necessitas & locus editior voluerunt. Addit columnarum triplicem ordinem: quas L. Sullam Athenis aduexisse, è templo Iovis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionysij tempore ipsas existisse, facile arbitror: post incendium, à Vespasiano mutatas, verbum Plinij dat suspicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruvius videndus. Antamen eiusdem locus non huc facit? Lib. III. cap. III. Format Pycnostylos, Systylos, Diastylos, Araostylos, Eustylos ædium species: iis enim Græcis vocibus utuntur: & in Araostylis, inquit, nec marmoreis nec lapideis epistylis uti datur, sed imponende sunt trabes de materiâ perpetuâ: & ipsarum ædium species sunt baryce, barycephale, humiles, lata, ornantq; signis fidei libus, aut arcis inauratis fastigia earum, Tuscanico more. uti est ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitolij. Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipse Pompeius manum admovit, aut potuit: nisi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & colonia, uti scimus, Capitolia sua habebant. Sed tamen, quia utitur hîc Romanis exemplis (vide alia:) non displiceat distingui, *Herculis Pompeiani, item Capitolij*. Itaque Capitolium fuerit inter *Araostyla*, id est raris colum-

Lib. III.
cap. III.

Q

colum-

* Hefsch.
Eand. in d.
vige vi.
vige vii.

columnis distincta. Pergit Dionysius, *tres in ipso cellas esse, siue ut ipse appellat* * *omnes*. Ea res nota est, & versus Ausonij,

Trina in Tarpeio fulgent consortia templa.

Quod imitabantur item in coloniis: eoque Arnobius scripsit: *Nonne vides in Capitolio omnibus virginales esse species Minervarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in isto templo; excipio Iuuentutem, & Terminum: qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. *Itaque eorum ara* (ait alibi Dionysius) *continetur templi ambitu, atque una in vestibulo cella Minervæ est; altera in ipsa cella iuxta pulvinar.*

De Spectac. Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium demonum templum est.* itemque in P. Victore: *Capitolium, ubi omnium Deorum simulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium:* ea inquam omnia, de ipso monte capienda sunt, qui passim & pæne totus deorum aris, statuis, templis infessus: quod facile tibi inter legendum obseruitare. Sed dixerat etiam Dionysius, *cellas istas à lateribus communi pariete clausas.* Quid hoc est: ut nullum discrimen aut interpositio parietum fuerit? imò opinor fuisse, aut certè columnatum, & sacelli atque ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, *περίτοιχος τῆς ἀδελφῆς* (in verbis, quæ iam verti) *vestibulum adis Minervæ, & ut sic dicam pro templum.* Ita & Liuius: *Quadrige inauratæ posite in Capitolio, in cella Iouis, supra fastigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum dixit: Proserpinæ tabula fuit in Capitolio, in Minervæ delubro, supra ædiculam Iuuentutis.* Distinctio igitur: sed mens Dionysij, tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiam censeret, *Ædiculas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete, ad statuas illocandas: quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo faciam, si prius distinxero inter Capitolia, quæ quattuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuere. Nam primum illud Tarquiniorum, bello civili Sullano, incendio perijt, negligentia custodum; Alterum ipse Sulla instruxit, sed non dedicauit: *quod unum Felicitati suæ defuisset*, ipse apud Plinium fatetur, & Tacitus adnotauit. *Latarij Catuli nomen,* ait Tacitus, *inter tanta Caesarum opera, usque ad Vespasiani mansit.* Et si Dio talne scribit, Cæsari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: *ut nomen eius Capitolio inscriberetur,*

scriberetur, deleta Catuli: idque eum admisisse. Sed Taciti assertio firmior, mihi quidem, fideliorq;. Tertium fuit à Vespasiano. nam illud Catuli arsit civili iterum bello Vitelliano: atque iste teparavit iisdem vestigiis, sed & dedicavit. Dedicavit inquam, & Plutarcho scribenti hoc aecredo: magis quam Victor, qui Domitiano tribuit: *Multa, inquit, opera inchoata per patrem, vel fratris studio, atque imprimis Capitolium, absolvit.* Non vinces hoc, ô Victor. Vespasianus absolvit, dedicavit: sed à morte eius, sub Tito, statim arsit (Suetonius, & Dio in Tito), atque ita quartum Domitianus instauravit. Habes igitur quaterna Capitolia, sed in eodem loco reposita semper, & innouata. Tacitus & Dionysius quoque, id notarunt: sed verba illius: *Isdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto CCCCLXXV. annorum spatio, L. Scipianus, & Nero Coss. flagrauerat.* Hoc de Sullano: de Vespasiani, idem: *Pas- sim iniecta fundamentis argenti auriq; stipes, & installatum primitia nullis fornacibus vitæ. Prædixere haruspices, ne temeraretur opus saxo auròve in aliud destinato.* ALTITUDO adibus adiecta. id SOLVM religio annuere, & prioris templi magnificentie defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat. Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, stipibus coniectis. Ille enim finis. sicut & in Cicerone scriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operisque imperatis, GRATIS exadificatum atque effectum esse, ita ut ex arario nihil darent.* Quod equidem miror satis, sed quinto in Verrem ita scripsit. A V D. Religiosum sæculum, præ nostro. sed quæ aut quanta illa multitudo hominum est, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum ducentorum, reddentur fientque in arcâ pedes quadraginta millia. Da singulis insistentibus pedes quaternos (sufficiunt, cum militi in acie locato & armato Polybius det non nisi senos) da inquam quaternos: nōne vides decē millia potuisse retineri? Sed tolle aliquid, si vis, in columnas & alium apparatus: largiter tamē supererit pro octo millibus. A V D. Hem! magna capacitas, & rara talia nostra templa. LIPS. Semel omitte de nostris: vincimur, si comparatur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid esse potest, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quæ potest? Sed Tacitus *Altitudinem* adiecta, super priorem, disertè scribit: quæ

fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingen-
tem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicat de
illo Domitiani:

Aurea Tarpeii ponet Capitolia rupe,

Et iunget nostro templorum CULMINA CAELO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam et si
à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacra aut temple-
res diuina apud Romanos constabat: & nulla CAPITOLIA CAELO
CERTANTIA, sed temeraria decessisse altaria, & vasa adhuc Samia,
& Deus ipse nusquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lips? LIPS. Quid
ni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euer-
runt paulloantè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomo-
do illud sit, & cum tribus suis diis, si tunc nulla templa, si nullæ
statuæ? LIPS. Bene obseruasti, & de industriâ plura illa verba
(vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: &
ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & calo certan-
tia: nostra humilia cur destruat? * Nam vt dem statuas non-
dum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen do templis
idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refel-
lant. qui disertè *Termino, Fides, Vesta* templa à Numâ posita ad-
firmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ, cur non &
ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cul-
tui deorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo:
quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Pan-
théo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Hæus tu, in
loco Taciti etiam menenit, quòd ait *altitudinem adiectam*: & de-
buisse, quòd *tanta vi hominum retineretur*. Quid ergo altitudo fa-
cit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut in-
ædificationes superiores aliquæ, vt hodie in quibusdâ templis.
LIPS. Apage, nihil disforme in vniformi isto opere: sed Taciti
mens, iuuisse & decuisse altitudinem vbi multitudo, vt aër la-
xior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui,
vbi arctatio & compressio, scimus quàm subito animo malè
fiat. Quod tamen ad Porticus, non in ipso templo, sed circà
fuisse, pro communi structurâ, facillè credam: & Tacitus indi-
cium facit. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen
varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Limbo
haurire

haurire est sparsum. ut libro X. *Funeratores aliquot multati, & ex eo quod in publicum redactum est, Aenea in Capitolio LIMINA, & trium MENSARVM ARGENTEA VASA in cellâ Iouis, Iouemque in CŪLMINE cum QVADRIGIS Aediles posuerunt.* Iterum libro XIX. *Quadrigæ AVREAE eo anno in Capitolio posita ab Aedilibus.* Et libro XXXV. *Aediles multos pecuarios damnaverunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Iouis adis posuerunt.* Denique libro XXXVIII. *Seiunges in Capitolio AVRATI ab Cn. Cornelio positi: Consulē dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea arata (lego aurata) ab Aedilibus sunt posita ex pecuniâ quâ frumentarios damnaverunt ob annuam compressam. & duo item signa aurata.* Hæc ex Liuiio: istud è Plinio, post Carthaginē euerſam, *laquearia in Capitolio inaurata esse: id est, totum illud internum cælum & camerationem.* Nec plura, dici quidem digna, notavi. Quid verò in Catulī? omnia haud dubiè, in istis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, quòd sua aetas (Plinij verba) *variè de Catulo existimauerit, quòd TEGVLAS Capitolij AEREAS INAVRASSET primus.* De quibus & in Senecā patre: *Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, præluces Capitolium.* Sanè hoc magnificum & verè splendidum fuit: & quis ille fulgōr, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra æruginem aut rubiginem inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, Vasa, & quæ tu tibi subiicias: sed quod ex Dione omnino obſeruandum, omnibus his detractis, ex Egyptiacâ prædâ alia victor Augustus reposuit: detractis ex Sc.* & ut tam multis his nouis & melioribus locus fieret. Etſi quædam veterum retenta, non ambigo: sed ordine & iudicio Augusti disposita, ut apta & concors tota facies effet. Id verò ipsum tempus fuit, quo *vnâ donatione in cellam Iouis Capitolini contulit* XVI. millia pondo auri, & quingentes HS. in gemmis: quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid censes in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio disertim dicit. Et vel ex eo discere opes & ornatū Capitolinum: qui quātingens & ADMIRANDVS fuit, si vnus modò Principis, & vno tempore, tot dona? Pleraque tamen horum periēre incendiis, ut opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo columnas Pentelicas fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent (ut & illæ Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ scribit: cum hoc iudicio, quòd

Lib. XXXII.

Lib. II.

*1600000
Philip.
*1200000
Phil.

pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Romæ dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent. Cetera quæ & quanta, ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur: qui ait in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum. Ea sunt nobis septuagies bis centena millia Philippæorum; siue septem milliones, & quod excedit. AVD. Hui! verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assiduè vulnera accipis, & oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta Pelias est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit non in Lacunaribus solùm, sed in Tegulis æreis, ut illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, vbi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

Εἴζον ἀρειότεροι χάρεις καὶ τολίδ' αὐλῆς,

Εἰ καὶ χαλκείων δέσφρων ἀμαρύγματα πέμπεις:

Cede etiam melioribus ô Tarpeia rupe,

Et si ex æratis iacis aurea fulmina tectis.

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum, cum alia decora Romana secum in Africam vexisse, tum et partem tegularum Iouis Capitolini inauratarum dimidiam.* Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ Fores auratæ, & crassis lantinis obductæ: quæ mansere ad Honorij Imp. æuum. Tunc in pecuniæ inopiâ, *Stilicho mandasse perhibetur* (scribit Zosimus) *ut fores in Capitolio Romano, quæ auro MAGNI PONDERIS erant obductæ, laminis iis spoliarentur.* Cum autem qui hoc facere iusserant, id agerent; in parte fori scriptum reppererunt, INFELICI REGI SERVANTVR. Quod euentus docuit. nam Stilicho paullo pòst infelicer periit. Ita Zosimus: nec velim nimis te, ut singularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè *aurea templa* non semel appellant: & auctor libelli De causis corruptæ eloquentiæ: *Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cemento, & informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent, & auro radiantur?* Marmore in parietibus, auro in tectis. Ideò Micantia Rutilianus dixit

Confunduntque vagos delubra micantia visus,

Ipsos crediderim sic habitare deos.

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAP.

CAPVT VI.

Item de templo Panthei, Urbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam fluxâ memoriâ censes, vt oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim *Panthéon, Urbis, Pacis*. Dic de singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. LIPS. Sed ex vno illo specimine, facile de aliis iudicare. Tamen fidei meæ causâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Augusti structû fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consularu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio post & dedicauit, anno urbis DCCXXIX. vt est in Dione. Quæ causâ nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: *Panthéon sic fortasse dicitur, quia plures deorum imagines in simulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego censeo, à formâ illâ deuexæ rotunditatis, & quia calum referret*. Prior explicatio pluribus placita, etsi non ipsi Dioni: & lego in Glossis illis priscis, *πᾶσι θεοῖς, omnium deorum*. Sed & Athenis, atque alibi, *τὸ κοινὸν τῶν θεῶν* fuisse, *commune Deorum templum*, ex Pausaniâ disco. Cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi deorum sacro: de quo Festus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter sacrificabatur*. Sed Dio tamen aliter: & mouit cum, credo, quod pauca & certæ in eo statuæ essent, neque diis communiter positæ. Fuit enim *Martis, Veneris, & Cesaris Iulij*: ipsius *Augusti* in vestibulo cum suâ posuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Iouis* omisisse: cum Plinius scribat, *Panthéon Ioui Vlsori ab Agrippâ factum*. Itaque ille præcipuus, & præses ibi Deus, fuisse videtur: sed & plures alij, eoque nomine haud malè *Panthéon*, etsi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum. Lego autem & *Pantheus & Panthea*, pro ipsis Diis: sed aliâ significatione, itemq; scripturâ, nec aliud est, quàm *omnino-Deus*, aut *Dea*. Idem Dio scribit, sororē Caligulæ *Drusillam consecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam*. In lapide item veteri exstat: DIVO. PANTHEO. EX. V. Sed de nomine satis: in re ipsâ etiam quid me diffundâ? nisi si lingua potest in istis, quod non oculus: atque ecce Romæ exstat, & imagines circūferuntur.

AVD.

* In cuius
auribus se-
tus famo-
sus ille vno
Cleopatra.
Plin. lib.
XXV.

* Voss.

AVD. Ita est. sed de ornatu qui periit, ecquid habes? LIPS. Pauca. sed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recensuit: quid mirum vel ab ipso isto corpore, sic spoliato & nudo? Nam artificium & symmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio singularis; vt Sebastianus Serlius, vir peritissimus talium, habendum censeat hoc velut vnicum exemplar consummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par est, pedum CXLIII. Amisit de specie, quod rudera locum sustulerunt, & gradibus in templum nunc descenditur: atqui antea ascendebatur. Tectum & ipsum æreis regulis, quæ prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuisse. Plura haud dixerim; & omnia membra eius descripsit & mensus est Serlius, quem fas videre. Admonco exustum fuisse, magno illo incendio sub Tito, cum & Capitolium tertio arsit. Id ita in Dionis compendio scriptum: & refecit Domitianus. de quo Cassiodorus capiendus in Consulatu eius IX. *Insignissima Roma facta sunt; Forum Traiani, Therma Traiani, Meta sudans, & Panthéon.* Sed nec diu post, Traiani anno XIII. (quod in Eusebij Chronico est) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano restitutum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non foli ij restituerunt, qui in fronte operis hodieque insculpti leguntur, *L. Septimius Severus, & M. Aurelius Antoninus*: sed iam dicti. Mutauit & transiit in melioris templi vsum, & à Venere ad nostram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, sub annum Christi DCVII. Is petiit Phocam, ait Regino, *vt in veteri fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exstructum, Ecclesiam sibi facere liceret; quod annuit Imperator.* Ista de Romano Panthéo. sed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in pago Betheliâ (vnde ipse oriundus) ditionis Gazensium, Panthéon fuisse ait, antiquum & apparatus templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce situm, totum pagum despectabat: atque addit arbitrari se Syricâ voce Betheliam inde dictam, quod Græcè *ἡ ναὶ δέων* sonat, siue *ναὶ δέων ἀνθρόπων*, *deorum domicilium*. Ita ille scriptor Eccles. Hist. lib. v. cap. XLIII. Sed transeo iam & Iustro obiter templum VRBIS. Quod istud est? inquires. nempe *Domine vrbis*, illius *Æternæ*, & *Celestis*. O infaniam! ædificiis & inanimato corpori non vitam solum attribuere, sed numen! Atqui

Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ sedes tanti imperij, tanquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius meritò irridet:

— colitur nam sanguine & ipsa

More Deæ, NOMENQUE loci, cum NVMEN, adorant.

Inuentio & adulario à Græcis Asiaticis est: apud quos Smyrnei (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum)

111. Hic.

primi templum VRBIS ROMÆ statuerunt. Nec defuerunt alij sequi exemplum: statimque Alabandenses in suâ vrbe struxere. Quo fine? ut propitiam sibi non Urbem, sed Urbis incolas

Circanum vrbis
DLV111.

& rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire, & in Liuiio, apud Senatum *Alabandenses templum ROMÆ se fecisse commemorant, & ludos anniuersarios instituisse ei Diuæ.* Etiamne ludos? ita sanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt.

Quàm credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Græcanicis adulationibus? ego haud minùs censeo, quàm cum Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pileatus, limen curiæ oscularetur, adoraret Senatum, & *Libertum* se clamaret *populi Romani.* Ita igitur initium, sed in prouinciis. imò

nec sub Principibus statim *Romæ*, in ipsâ Româ, templum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ transtulit, & Colossum stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo nunc templum VRBIS est, ingenti molimine, ita ut operi XXIIII. elephantes exhiberet.* Ait, Colossus stetit in loco ubi nunc Urbis templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipse tamen Princeps fecit: imò hanc causam arbitramur translatis Colossi.

In Dionis Compendio est: *Hadrianum struxisse Veneris & Romæ templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) ut ostenderet & absque eo INSIGNE OPVS posse perfici. quasivitque ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Templo, quòd sublimius & magis cauum capaxque fieri debuisset: uti & in viam Sacram*

conspicius ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ subito & ex improviso in Theatrum induci possent. Hæc ita in Græco. nam interpretes, quod mirere, solum *Veneris templum* posuit, *Romæ* omisit. Atqui iunctæ deæ fuere: & sic *Notitia imperij, Templum Veneris & Romæ* nominat. Prudentius:

R

Atque

*Atque Urbis Venerisq̃ue pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.*

Nec ineptè Venus iuncta, Æneadum mater, cum suâ prole, Vbi fuerit, ex Dione licet coniicere, qui *Via Sacra* adiungit: & Notitia in *Regione templi Pacis* ponit. Claudianus in *monte Palatino*. Nam de illo capiendum est, cùm in laudibus Stiliconis facit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Lib. II.

*Conueniunt ad tota Dea, quæ candida lucent
Monte Palatino.*

Crederem igitur ad radices montis fuisse, circâ aut in Comitio: & in diuisione tamen urbis accensitum *Regioni Pacis*. De *Machinis* autem, quod in Dione est, ad *Pegmata* pertinet: de quibus in Amphitheatro olim scripsimus: & videntur in templis opportunis disposita, composita occultè (quò admirabiliora ex inopinato essent) & sub tempus educta. Sed sequitur nunc *Templum ipsum PACIS*. AVD. Paulisper mane. & nōne *Genij publici* templum etiam lego? LIPS. Legis, sed distinctum ab isto urbis: & hoc verecundiùs paullò & minùs insolenter excogitatum. Nam *Genium* locis, regionibus, ciuitatibus tribui, satis est frequens & notum. Itaque in Dione *νείας τῆ πόλεως τῆ δ' ἡμέρας, templum Genij populi*, aliquoties nominatur: sed diu antè *Urbis*, & quidem ab anno DCCXLI. ante Principatum Augusti. Sed & *Antiochiæ*, *Alexandriæ*, atque alibi *Templum Genij* leges. AVD. Amplius etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano: qui *Bona dea* eadem transtulit, & *Colossum*. Sed quæ ista *adis translatio*? si communis, vt alibi dirutam poneret, quid miri aut narrâdi est? siquid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Nescio. sed ædes totas transferri, mihi nouum non est, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinatham, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificium posset) *funibus & machinis, multorumque hominum manibus admotis, in pristinum restituit, firmam & rectam*? Quod Tiberius aliiq̃ue nimis mirati sunt: etsi ille inuidiâ motus, nec nomē quidem eius *Actis* inseri sit passus. Quod ad *Colossum* autem, nōne Roma nuper in Obeliscis simile vidit? Sed hoc hîc notabile, quòd iste architectus, nec inclinauit eum quidem, sed *stantem*, vt ait, transtulit & *suspensum*. At tu ex-

tra

tra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu distulisti. **AVD.** Egone illam? ô ubi es, non Dea quidem, sed summum à Deo bonum. Veni, veni, reuise miseros Belgas, tot iam lustra ciuilibus exterisque bellis iactatos. **LIPS.** Iam venit, confide: sed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Vespasianus Romæ consecrauit, magnâ spe & animo mansuram, post ciuilia tunc quoque bella. Id à Claudio Incohatû aliqui tradunt: sed abnuuit Suetonius, & *Fecis NOVA opera Vespasianus*, inquit, *templum Pacis, foro proximum.* Habes & locum: ac nunc vestigia exstant, & ex iis operis ipsius forma. Grande fuit, & longitudo *trecentos* pedes attigit, latitudo *ducentos*: igitur supra Capitolium ipsum. Hac causâ meritò Herodianus id appellat *μαγνόν τε καὶ κάλλιστον ἔργον* & τῆς πόλεως ἱερών: **MAXIMUM & pulcherrimum omnium in vrbe operum.** Additque: *disissimum* item fuisse, *ornamentis auri & argenti exculsum.* Fecisse id sub initia imperij, & post triumphum, ex Iosepho discas: cuius verba lubet dare, ad vniuersam eius notificationem. Libro VII. Excidij ait: *Post triumphos, & firmam imperij constitutionem, statuit templum facere Paci: fecitque citò admodum, & pulchrius meliusque omni opinione perfecit.* Magnis enim opibus in hanc rem vsus, & priscorum etiam præclara omnia adhibens, pieturis & statuis pulcherrimis adornauit. **OMNIA** enim in hoc templum collata & disposita sunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, antea per **TOTVM ORBEM** vagabantur. Posuit & hic è Iudeorum templo vasa aurea, in iis sibi placens: et si Legem ipsorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ suâ posuerit, ibi custodienda. Hæc Iosephus; & Plinius consonat, qui passim pulcherrima aut rarissima operum adnotat fuisse in templo Pacis. Vno etiam loco scribit: *Ex* Lib. xxiij
cap. vii. *omnibus quæ rettuli, clarissima quæque in Vrbe iam sunt, dicata Vespasiano Principe in templo Pacis, aliisque eius operibus, violentiâ Neronis in urbem conuicta, & in fellariis domus aureæ disposita.* Quod magis impressiusque refero, vt tristius damnum cognoscatur, quod factum est templi huius incendio sub Commodò. Tunc enim, vt Herodianus refert, leuiteræ motu præuio, siue ictu fulminis, siue igne è terrâ exspirante, subito & improvisò totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo sanè augurio, vt tunc Romani haud vanè interpretabantur, periisse sibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta,

R 2   perit

penit & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A. Gellio memoria exstat.

CAPVT VII.

Fora Romana descripta, & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregrimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpto. Quid opus est? inquires. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc *Fora* parum, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantum est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia; denique vt priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis *Foris*, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS & DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora* constituunt, CREBRISQVE COLUMNIS, & lapideis aut marmoreis epistylis adornant, & supra AMBVLATIONES in con-
 Lib. v. ca. 1. *ignationibus faciunt*. Atque hæc ipsa, vt addit, Romani, nisi quòd non quadrata equaliter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: & (vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpositis ædificiis, vt *Templis, Basilicis, Chalcidicis*, magis ornabant. Vt tamen formam aliquam capias, ambitus ipse *Fori* porticibus claudebatur, viis relictis & spatiis ad intrandum: exterius deinde, *Templa*, & quæ dixi circumponebantur, & latè super *Porticus* illas eminebant. In paruo exemplo, nōne *Bursam*, vt vocant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse: habes (quod ad *Porticus* attinet) imaginem prisce alicuius *Fori*. Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt latiùs inambularetur. Tamen nec de illâ nego, cum satis clarè addat, & præcipiat: vt superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores constituentur: propterea, quòd oneri ferundo, quæ sunt inferiora, firmitiora debent esse, quàm superiora. Ergo & duplex columnatio in altum solita usurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie, & super-

& superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: quod in Porticum Flaminiam, usque ad Pontem Mulvium parauerat ducere, ut *trastiche* fieret, aut etiam *pentastiche*. Intellegit quaternos aut quinos istos ordines: qui tamen rari haud dubie erant. Iam super istas Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi Bursâ. At reliqua iam, quam imaginem hodiernam admittunt, *Basilica* & *Templa*: nullam. Quid *statue*, & interior ille ornatus: nullam. Talia igitur Fora, ut communiter hoc præmiserim: veniamus ad ea magis singillatim. Fora duorum generum Romæ: & in uniuersum xvii. numerant descriptores Urbis. Erant *Ciuitia*, erant *Venalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut species certæ venales. ut *Suarium Forum*, *Piscatorium*, *Pistorium*, *Boarium*, *Holitorium*, & talia. In utrisque & coetus, ac circuli, ac sermones hominum erant, ut solet in vacuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, *Romanum*, *Iulium*, *Augustum*. Seneca ad hunc numerum: *Infirmitates, furta, fraudes, quibus tria non sufficiunt fora*. Martialis:

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Et si idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & postea Nerua absoluit, ab eo *Nerua* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Lubet breuiter lustrare singula, & quædam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obseruare. ROMANVM igitur est, quod *Vetus* appellant, ad spectu ad hæc posteriora; itemque *Magnum*, quia, ut videtur, spatio superauit. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: sic ut templa Capitolina ei imminerent, Palatii variæ structuræ, & varia in ambitu templa. Sed hæc postea fuere: Romuli æuo, simplex planities; L. Tarquinius Priscus postea exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tam multa & varia (quia quisque opus suum in conspicuâ maximè & celebri parte exstare cupiebat) addiderunt: ut multæ & curiosæ curæ sit singillatim recensere. & iam Antiquarij nostri in parte maximâ fecere. Strabonis hoc audi. qui ubi *Campum Martium* valde laudasset, addidit, *Quæ omnia si quis viderit, dicat censeatque reliquam urbem, non nisi addit agrentum campi huius esse*. At idem si in FORVM VETVS deinde progressus, alia aliis

herentia & consequentia videat, Basilicas, Porticus, Tempia, tum Capitolium ipsum, & in eo templum, tum Palatium, & Livia Ambulacris is facile priorum obliuiscatur, & omnium quae viderat extra urbem. Sed & Statius quaedam recensuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex aere colossæum illum, & se in seflorem constituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo suo carmine:

Quæ super imposito moles gemmata colosso

Stat Latium complexa forum?

Nam Latium Forum, hoc nostrum Romanum est: sed quæ moles gemmata? nam gemmas & lapides in ære isto fuisse, nugæ. An igitur, nitida & splendens? ut idem alibi, — *nitidis gemmantia saxis Balnea*: & alij, *gemmantibus alas pauonis*. Etsi alia in his caussa & aspectus, & quod olim diuinaui, in libro scripto etiam reperi, *geminata*. Omnino geminata & duplex illa moles, ipsa crepido siue basis altior, tum vir cum equo impositus super eam. Verba qui pensitatè examinat, assentietur. Sed reliqua etiam carmina poëtæ notanda antiquariis, ad sedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi sedes, hinc obuia limina pandit,

Qui sessus bellis, assertæ mittere prolis,

Primus iter nostris ostendit in aethera Divis.

At laterum passus, hinc Iulia templa tuentur,

Illinc belligeri sublimis Regia Paulli,

Terga pater, blandoque videt Concordia vultu.

A fronte facit fuisse Limina Iulia. nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cum à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarum, dicat? Et est ipsum templum Iulij, nisi fallor. A latere deinde Basilica Iulia, quam Festus ad Seruilium lacum ponit. Nam quod vulgò legitur, & ego recitavi, *Iulia tecta*. Enimverò hæc *Ædes Iulij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & ut medium aliquod templum decorè esset, mox disces. Adiungo IULIVM FORVM, quod C. Cæsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & arcem emit, ac purgavit. magno fanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum, inquit, de manubiis incubatum, cuius area super HS. millies consistisset.*

sisset. Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te aestimatio-
nēs iam oportuit) viciſquiescentenū millium. Tantūne in
ſolam aream? inquires. Tantum. nec mouet, quōd viri docti, ſed
trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuire vellent: fal-
luntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eādē re ſic nu-
meranti? Pyramides regum miramur opera, cū ſolum tantū foro
exſtruēdo HS. millies Cæſar Dictator emerit. Nōne ipſā narratione
& comparatione oſtēdit ingentem aliquam, nec in ſimili re tri-
tam ſummam? oſtendit. nec mirum, cū ædes plures in vrbe
intimā emerit, diſiecerit, ad aream purgandam. Ne diffidamus
igitur, ſed faueamus magno huic Cæſari, qui & antequā tan-
tus, concipit hæc magna. Imò verò Dictator tunc erat, dices: er-
go iam Princeps. Nego fuiſſe. nec Plinij ea mens eſt, qui addidit
quidem illū titulum, ſed vt hominem designaret & diſcerneret,
non vt emptionis tēpus. Credamus Suetonio, palām hoc inter
Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit, ſed
bellis impeditus aut tardatus, non niſi poſt bellū Africū per-
fecit. Appianus: Cæſar, poſt triūpbos, Veneri Genetrici templū ſtruxit, 11. Civil.
quod vouerat in prælio Pharſalico: & aream circū templum addidit,
ibiq; voluit Romanis Forum eſſe. non id quidē rerum vanalium, ſed ad
LITES aut negotia conuenientium, ſicut & Perſis forum erat quoddam
vel iuris petendi dicendiq; cauſā, vel & diſcendi. Dio Caſſius de eo-
dem ſub idem tempus narrat: Cæſar forum, quod ab ipſo dictum eſt, Lib. XLII.
exſtruxit. quod PVLCHRIVS ROMANO eſt, etſi dignitas illius auxit ex
iſto, factūq; vt MAGNVM diceretur. Atque hoc Forum, vnā cum ade
Veneris Genetricis, auctoris ſui generis, dedicauit. Nota in eius ver-
bis, pulchrius Romano fuiſſe: quod equidē credo, vel quia à Cæſa-
re, vel quia poſteriora opera prioribus ferē antecellunt. Quod
tamen ex Ammiano vix dixeris: qui Iulium hoc ſilet, Romanū ex-
tollit: & priſca potentie forū appellauit, & Cōſtanti ioculos in eo, mi-
raculorum denſitate, præſtrictos. Fuit autē hoc Iulium haud longē ni-
miſa Romano, poſt tēpla Pacis & Fauſtinæ. Tranſeo ad AVGV-
STI FORVM: quod nominatim Plinius inter maxima operū collo-
cavit. Profectò gradatim ſcādimus, & meliora ac maiora in his
damus. De iſto Suetonius: Forū cū ade Martis Vltoris ſtruxit. Cauſ- Aug. cap.
ſa exſtruēdi, hominū & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, nō ſuffi- XXII.
ciētibz duobus, etiam tertio indigere. Ergo Mars hīc Vltor in medio,
vt an-

vt antè *Iulius*, aut *Venus*. Ouidius *Bisulforem* cognominat: quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit, & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe *Aeneâ* essent; in alterâ, Romani Reges, aut Ducès clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

v. Fast.

*Hinc videt AENEAS oneratum pondere caro,
Et tot IULAEAE nobilitatis auos.*

* Tropae-
orum spo-
lia Acto-
nis onusta.

*Hinc videt ILIADEN, humero Ducis arma ferentem,
Claraque dispositis ACTA subesse viris.*

Aug. cap.
xxi.

Ille ab utroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Suetonius. Proximum à Diis immortalibus honorem memoria Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent:

& STATVAS OMNIVM, triumphali effigie, in VTRAQUE fori sui PORTICV dedicauit. Nam etsi Romanos Ducès modò nominat, sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet: Inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque eius Tituli & Acta. Velleius: *Diuis Augustus, præter Hispanias aliasque gentes, quarum TITVLIS FORVM EIVS prænitet.* Ergo illuc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestæ breuiter & Index; quod Acta poëta dixit. Atque istæ nouæ statux: quot deinde veteres, & priscae raræque artis?

In Anecd.

Paufanias prodidit, *Minerua Alæa signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stetit*: additque in eâ occasione, & ipsum, & reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium vndique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse. Situm autem hoc forum, supra ipsum Romanum, ad latus Capitolij, post eodem hodie *Diæ Martine*. Quartum iam est, *Nervæ*. quod Domitianus incohauit, iste perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *No- uam adem in Capitolio excitauit Ioui custodi; & Forum, quod nunc Nervæ vocatur.* Quomodo igitur tunc? *Transitorium*, vt opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas colossas, vel pedestres nudas, velequestres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Nervæ, quod TRANSITORIVM dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis AEREIS, quæ gestorum ordinem continerent. exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas, in foro suo, è MARMORE collocauit, additis GESTIS.* Locus & ad ista, & priora, notabilis. videsque imitari

Augu-

Augustum in ornando hoc Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere. & cum ille statuas non nisi è marmore fecisset, iste ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an quibus, loco basium, insisterent, & Acta inscripta essent? an & alias intellegit, quæ seorsum Porticus sustinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de quibusdam ædificiis ex ære solido, differente: lego, inquam, fuisse talia, ut Mineruæ templum Spartæ, quod *Chalciacon* idè dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui æui exemplum, καὶ παλαιόν, inquit, ἡ ἀρχαὴ μεγέθους ἴσκη, καὶ καὶ Lib. x. καὶ ἀνδρῶν τῆς ἀλλοτῆρας, ὅσα παρῆχται τοῖς θεοῖς χαλκῶν. Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet tectum & camerationem æream. Quod istud Forum tecto æreo, vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ capiendum: nisi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appellabant, quodq; Foris solet adiungi. Nam de tecto suspicari, æreis saltem tegulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda. Istud porro fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalem colles: dictumque idè *Transitorium*, quod per id in alia opportunè velut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod quatuor portarum ibi fuisse Seruius tradidit: & Martialis libro x. de eo capiendus:

PERVIVEXIGUOS habitabas antè penates,

Plurima quàm medium Romaterebat iter:

Nunc tua Casareis cinguntur limina donis,

Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in angusto olim, quadrifariam peruium, hūc Ianum fuisse, nunc in foro Neruæ, cingi porticibus, & quæ alia ipse struxit: sed & ab eo iter & ad spectus ad alia fora esse. A V D. Vide Lipsi. non enim Iani in medio foro templum, sed Mineruæ fuit. Nam ita Victor clasè: Nerua imperio se abdicavit, dedicato prius Foro, quod appellatur Peruium: quo ades Minerva eminentior consurgit, & magnificentior. LIPS. Sistis, & pænè retroāgis me profectò. An igitur ad latus alibi Iani illud templum? an hoc Mineruæ non in ipso medio? tale dicendum sit. sed pergamus ad Quintum Forum, VLPIVM siue Traiani. Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc Cassiodoro, Domitianum vel cœpisse. Nam is qui-

S

dem

vt antè *Iulius*, aut *Venus*. Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit; & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe *Æneâ* essent; in alterâ, Romani Reges, aut Duces clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

v. Fast.

Hinc videt ÆNEAN oneratum pondere caro,

Et tot LVLAEAE nobilitatis auos.

Hinc videt ILIADEN,* humero Ducis arma ferentem,

Claraque dispositis ACTA subesse viris.

* Tropae-
phorâ. So-
lus Acto-
nis onus sũ.

Aug. cap.
xxi.

Ille ab utroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Suetonius. Proximum à Diis immortalibus honorem memoria Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent:

& STATVAS OMNIVM, triumphali effigie, in VTRAQUE fori sui PORTICV dedicavit. Nam etsi Romanos Duces modò nominat, sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet: Inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque eius Tituli & Acta. Velleius: *Diuis Augustus, præter Hispanias aliasque gentes, quarum TITVLIS FORVM EIVS prænitet.* Ergo illuc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestæ breuiter & Index; quod Acta poëta dixit. Atque istæ nouæ statux: quot deinde veteres, & priscae raræque artis?

In Acad.

Pausanias prodidit, *Minervæ Alæa signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stetisse:* additque in eâ occasione, & ipsum, & reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium undique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse. Situm autem hoc forum, supra ipsum Romanum, ad latus Capitolij, post eodem hodie *Diæ Martine*. Quartum iam est, *Nervæ*. quod Domitianus incohavit, iste perfecit & agnominavit. Suetonius in Domitiano: *No- uam adem in Capitolio excitauit Ioui custodi; & Forum, quod nunc Nervæ vocatur.* Quomodo igitur tunc? *Transitorium*, vt opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas colossas, vel pedestres nudas, velequestres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Nervæ, quod TRANSITORIVM dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis AEREIS, quæ gestorum ordinem continerent. exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas, in foro suo, è MARMORE collocauit, additis GESTIS.* Locus & ad ista, & priora, notabilis. videsque imitari

Augu-

Augūstum in ornando hoc Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere. & cū ille statuas non nisi è marmore fecisset, iste ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an quibus, loco basium, insisterent, & Acta inscripta essent? an & alias intellegit, quæ seorsum Porticus sustinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de quibusdam ædificiis ex ære solido, differente: lego, inquam, fuisse talia, vt Mineruæ templum Spartæ, quod Chalcidæcon idè dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui æui exemplum, καὶ ῥωμαίων, inquit, ἡ ἀρχὴ μετέθους ἔτιχα, καὶ καί τινος τῆς ἀλλης, Σπῶνα οὖσα, παρέχεται τὸν ὅμοιον χαλκῶν. Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet testum & cametationem æream. Quod istud Forum testum æreo, vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ capiendum: nisi de alio ædificio, quod Chalcidicum appellabant, quodq; Foris solet adiungi. Nam de recto suspicari, æreis saltem regulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda. Istud porrò fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalem colles: dictumque idè Transitorium, quòd per id in alia opportunè velut eransitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod quatuor portarum ibi fuisse Seruius tradidit: & Martialis libro x. de eo capiendus:

PERVIVS exiguos habitabas antè penates,

Plurima quàm medium Roma terebat iter:

Nunc tua Cæsareis cinguntur limina donis,

Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in angusto olim, quadrifariam peruium, hūc Ianum fuisse, nunc in foro Neruæ, cingi porticibus, & quæ alia ipse struxit: sed & ab eo iter & ad spectus ad alia fora esse. A V D. Vide Lipsi. non enim Iani in medio foro templum, sed Mineruæ fuit. Nam ita Victor clare: Nerua imperio se abdicavit, dedicato prius Foro, quod appellatur Peruium: quo ædes Mineruæ eminentior consurgit, & magnificentior. LIPS. Sistis, & pænè retroāgis me profectò. An igitur ad latus alibi Iani illud templum? an hoc Mineruæ non in ipso medio? tale dicendum sit. sed pergamus ad Quintum Forum, VLPIVM siue Traiani. Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc Cassiodoro, Domitianum vel cœpisse. Nam is qui-

S

dem

dem in Domitiani IX. consulatu, facit eum *excitasse opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani*, voluit *Nervae* dicere: & iam à nobis demonstratum. Quale autem hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans SINGVLAREM *sub omni calo* STRUCTVRAM. Quid amplius? *etiam* NVMINVM ASSENSIONE MIRABILEM. Deus bone! an & cælites terrestri hæc mirentur? etiam timeant fortasse. nam addit, GYGANTÆOS *contextus fuisse, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus* * appetendos. Satis ostendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta antea habebamus. Quid autem Cassiodorus? consentit. *et Traiani forum*, inquit, *vel* SVB ASSIDVITATE *videre, miraculum est*. Nihil potest efficacius dici aut concipi ad elegantiam, & raritatem: quæ rara scilicet & elegans esset, etiam in assiduo aspectu. Hæc communiter adferre possum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus postea, liuore quodam ductus, occidit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gyganteos contextus* Ammianus diceret? Et sanè altitudo *Columna*, quæ in medio sita fuit, hodieque appâret, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTAE. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porticus ipsas fuisse. In quarum fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium de quibus Agellius: *In fastigiis fori Traiani SIMVLACRA sunt sita, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA equorum, ac signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubus*. Nota hæc omnia inaurata fuisse: & probabiliter etiam Statuas quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus numero auxit: *qui nobilibus viris (in Capitolino) bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit*. Ibidem & *Templum*, & *Equum æneum* fuisse, Victor ostendit, & circum *Bibliothecam*, alij. Sed de *Equo* etiam Ammianus. cum scribit attonitum *Constantium* *hesisse*, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: *Traiani tamen EQVVM solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle dicebat*. Cui propè *astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili*, ANTE, inquit, IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Libetè hoc *Hormisdas*, & verè. quid autem posteri manibus tale

* Id est, imitandos, aut sensandos.

Lib. XIII.
cap. XIII.

tales aliquid conderent? vercor ut nos, & nostri architecti, vix mente.

CAP. VIII.

De Balneis Thermisq̃ue, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno antea habebam. LIPS. Fortasse nec ea quæ de *Lauacris*; id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruinæ me docent, ornata valdè aut magnifica, nòdum agnosco. LIPS. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nòne ea ipsa miranda in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, respicit, cùm scribit *Lauacra in modum provinciarum exstructa*: & quasi quæ, non vrbes, sed regiones totas æmularentur. Satis audax elatumq; dictum, fateor: sed causam habuit. & Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABLEM MAGNITUDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie *Antonini* Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas, & hæc Olympiodori dicent. Ἡσάν δὲ, inquit, λουὰ δὴν ἔκαστα πικρὸν γένη. αἱ δὲ Ἀρμενιανὰ ἔτι καλοῦνται, εἰς χεῖρας τῶν λουομένων καθέστας εἶχον ὡδὸν κεμέναι χιλίας ἑξακοσίας, ἐν μαρμάρῳ κατασκευασμένας ἑξῆς, αἱ δὲ Διοκλητιανὰ, ἐγγὺς διπλοῦσαι. *Erant lauacra publica INGENTIA. sicut Antoniniane Therme dicta, in usum lauantium SELLAS habebant mille sexcentas, è polito marmore factas. Diocletiani autem, circiter BIS TANTVM.* Audin' tu? Diocletiani habuerint *Sellas* (aliq; *Solia* maluerunt reddere) *ter mille ducentas*: quid nisi igitur tot personæ inibi simul lauari potuere? Vbi iam reliquum Thermarum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Vbi capaces & longæ illæ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes? Certè Ammianum iam capio & admitto, in tot ædificiis & varietatibus, cum *Provinciis* comparantem. Ipsum etiam Flauium Blondum, qui fortiter asseruit, *nec QUATTUOR MAXIMA ITALIAE PALATIA, simul iuncta, posse illas vnas Diocletiani adæquare.* Ecce igitur magnitudinem: & distinctè in partibus quedam, *Sidonij* epistola tibi dicet (lege, si lubido est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta, *Gymnastica artis.* De splendore porro

S 2 & pa-

* Lib. 11.
p. 11.

& paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis ORBIBVS refulserint: nisi ALLEXANDRINA marmora NVMICIS crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in PICTURAE modum variata CIRCVMELITIO pratexatur: nisi VITRO condatur camera: nisi PARIVS & THASIVS lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circumdederit: nisi aquam ARGENTEA epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cum ad balnea libertinorum pervenero? quantum STATVARVM, quantum COLUMNARVM est, nihil sustentium, sed in ornamentum positarum, & impense causâ? quantum AQVARVM per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, ut nisi GEMMAS calcare nolimus. Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè sub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, sed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex istis Statius, in Balneo Etrusci:*

*Ni ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed ARGENTO felix propellitur vnda,
ARGENTOQ. cadit, Labriq.ue nitentibus instat
Delitias mirata suas.*

Significat fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam Labra. Idem de Vitro:

*Effulgent camera, vario fastigia vitro
In species animosq.ue nitent.*

Lib. xxiiij.
cap. xli.
a. Fibulas
Analogis.

Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Iam verò pedagogia ad transitum civilitatis* custodiantur argento; semina lauentur, & nisi ARGENTEA solia fastidiant, eademque materia & probrie seruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, & STRATAS ARGENTO mulierum balneas, ita ut vestigio locus non sit cum viris lauantium. Sed de argento parum est: nonne & de gemmis substratis Seneca dixit? Quod si igitur Priuata hæc ita culta: credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos nō fuisse. Eiusmodi Publica & Gratuita balnea, duodecim P. Victor agnoscit Romæ fuisse: omitto alia Publica, quæ Meritoria licet agnominare. Nam paruo ære, & Quadrante, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius scribit M. Agrippam in Ædilitate suâ, gratuita præbuisse balnea centum septuaginta? atque addit Plinius: quæ nunc Romæ ad INFINITVM auxere numerum. AVD. Hem! tot igitur & Priuata*

Lib. lxxvi.

Privata & Publica balnea? & quo fine? LIPS. Quæris? ad equitandum scilicet. & quis nescit, quòd ad lauandum? AVD. Ne sic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam assidua lauatio? LIPS. Assidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cœnam. Artemidorus scripsit, *Balneum nihil aliud suo æno fuisse, quàm TRANSITVM ad cœnam*. Itaque qui sæpius etiam cibum capiebant, sæpius lauabant. Commodus Imp. notatur *septies aut octies in die lauasse*. Etiam inter Christianos, Sisinnius quidam Episcopus *bis in die*: non sine suspitione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille dicterio culpantes illudit, rogatusque *Cur Episcopus cum esset, bis lauaret? Quia ter, inquit, non possum*. Significabat bis se comedere, bis igitur lauare; tertio non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. LIPS. Noua, qui desimus hunc morem: nec scio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, si in parte seruassemus, & cum modo: quem ingestum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide sculptum.

* *B. V. V. corrumpunt corpora nostra,*

Conseruant eadem B. V. V.

* *Balnea,
Vino, Ve-
num.*

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce satis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu nescis, aut dissimulas, de *Theatro*, *Amphitheatro*, *Odéo*, *Stadio*, *Suggestu consulari*? LIPS. Scio, & memini: sed hæc per te satis te opinor scire. De *Amphitheatro* quidem scorsim libellum ego olim scripsi: idem in *Theatro* & *Circo* fit, si coner. Libri, inquam, res: quæso nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicenda: atque illud Plutarchus in *Pericletibi* describet, ad *Musica certamina spectanda structum fuisse, inferiore formâ sedilibus instructâ, & multis columnis: tecto declui, & ad imaginem atque instar tabernaculi regis Persarum*. AVD. Non aulam ultra te ducere. LIPS. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de *Suggestu* tria verba. LIPS. *Rostra* intellegi arbitror; sed ea quæ *Iulia* dicebant, siue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vsu. Sed cur *Suggestum* ea dicit à formâ, quam ostendit per gradus surrexisse cum dicit *vertice scansili fuisse*. Dicit & *imitamenta priorum Principum portasse*: id est vultus & statuas eorum, quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera,

Lib. vii.

dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, *ornata rostris nauium, ex Actiacâ victoriâ*, Dio Cassius me docuit: & inde igitur *Rostorum* nomen. AVD. Sed *Consulum suggestum* cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eòdem iterum, cùm deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illuc ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum æuo, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarerent, itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Rostra, hic suscipere, hic ponere magistratus, quàm dignum te fuit?* Præiuit etiam: *In Rostris, simili religione, legibus te subiecisti: iurasti in legem, attendentibus Diis.* Denique Claudianus de Stilicone Consule, inter sollemnia ponit:

Circumfusa tue conscendant Rostra curules.

Ergo & sedisse illuc in Sellâ curuli videntur, & sic se ostendisse, quasi auspicij causâ.

CAPVT IX.

De Statuis, & earum custodiâ.

Lib. viii.

AVD. Ah, quàm iuuant mehi aspectus! quàm doceo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deseri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porrò vel solusego ducam. AVD. O hominem & verba mellica! non voluptatem meam te dicam, sed salutem. perge siciiuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis multitudo, pretium, speciesque. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in totâ vrbe ADMIRANDVM elegantioribus ingeniis fuisse. Earum originem & augmentum breuiter in Cassiodoro habes: *Statuas primùm Thufci in Italiâ inuenisse referuntur, quas amplexa posteritas, penè PAREM POPVLVM vrbi dedit, quàm Natura procreauit.* Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuisse vult, quàm istos à naturâ. Ludit in verbo, in re seriò dicit. & P. Victor in fine Descriptionis suæ claudit, TABVLAE ET SIGNA SINE NUMERO. Planè sine numero. arque

atque ego tibi de *Tabulis* etiam oblitus eram dicere, sed hic monitor suggestit: quas scito magnorum illorum artificum fuisse, & ob quarum vnam alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* statuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas: dico *Argenteas, Aureas, Eburneas* fuisse. Et argenteæ quidem sub Augusto maximè increbuerunt, Plinio & Suetonio notatum: sed ille moderatus est, & suas conflavit: non ita alij Principes, & nominatim Domitianus. qui superbo arbitrio (Suetonius scripsit) *statuas sibi in Capitolio, non nisi aureas argenteasque poni permisit, ac ponderis certi*. Nota materiem, nota pondus: & ex solido utroque igitur metallo fuisse. Fortasse autem pondus in his Statianis versibus expressum:

*Da CAPITOLINIS æternum sedibus aurum,
Quo niteant sacri CENTENO pondere vultus.*

Statuam Domitiani consecrari poni que vult in *Capitolio*, & eam non minus *centum pondo*. In *Capitolio*, inquam. nam & hunc locum sacerrimum profanus Princeps statuis suis sedem eligebat. Plinius in Laudatione Traiani: *Itaque tuam statuam in vestibulo Iouis Opt. Max. vnam alteramve, & hanc aream, cernimus: at paullo antè ADITVS omnes, omnes GRADVS, totaque AREA, hinc AVRO, hinc ARGENTO relucebat, seu potius polluebatur, cum incesti Principis statuis permixta Deorum simulacra sorderent*. Quod autem ad illud pondus, aliæ etiam grauiiores, ne dubita. atque adeò Commodus Imp. *statuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quasi vrbs conditor*: quod in Dionis compendio est scriptum. Itaque nec pro magno aut vero satis habeam, quod est in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, sumptu suo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, statuam auream decem pondo collocavit*. Quid? Principi suo totus populus, & in tali loco, tantillam statuam ponat? Scribe, scribe, ∞. pondo: id est mille, & hæc quoque nota, *millenariam* notam in *Denariam* mutasse. Eidem Principi (idem Trebellius notat) *in Rostris posita columna est, & palmata statua superfixa; librarum argenti mille quingentarum*. Disce & hinc pondus grande in utroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam misceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum Lib. xvi. nobi-

Lib. vii.

nobilium: *Ex his quidam eternitati se commendari posse per Statuas aestimantes, eas ardentè adfectant, atque AVRO curant IMBRACTEARI. quod Acilio Glabrioni delatum est primò. Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expressum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano, vides studium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & simul repressum ostendit. Vrbs, inquit, statuis implebatur. quia licebat cuique passim in Tabulâ, Ære, Marmore, se publicare. quod Claudius Imp. vetuit, & plerasque iam positas locomouit, & aliò transtulit; edixitq; ne quis in posterum PRIVATVS poneret, nisi Senatus permissu: excepto, si quod OPVS PVBLICVM faceret, resciceret ve.* Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia: & urbem, vias, vicos, non ornabant, sed stipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permissio item à Senatu, fræna iterum laxant: & in vrbe quinon potuit, is se in villis aut agris publicabat. Ad summam, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item est Romanas ostendendas: & maximè si varias species Statuarum cogitas, Colossæas quasdam, Curules, Equestres, Pedestres, & habitu variante & diuerso. Quid quodequorum, leonum, sphyn gum, & variorum animalium? vt Obeliscos, & hæc talia omittam. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nam cur non fas è statuis illis aureis argenteisque Deorum vel Principum, aliquid transeuntem abraderè, vel rescicare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è statuis Principum? capite luisses violata illa sacra. Sed nec Priuatorum licuit. AVD. Nam quis sciuisset, aut dixisset? de nocte. LIPS. Disce, imperitus es, custodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, Urbanus ille & Vigilum ad templa, ad loca item publica: sed prætereà certus etiam Præfectus huic Statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, Comitiam Romanam. & Formula eius hæc in Cassiodoro legitur: *Si claustris domibus insidiari solet nequissimum votum, quanto magis in Romanæ ciuitate videtur illiciti, qui in PLATÆIS pretiosum reperit, quod possit auferri? Nam quidam POPVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, greges etiam abundantissimi EQVORVM, tali sunt cautelâ seruandi, quali & curâ videntur affixi.* Tum verò addit: *Quare per indictionem illam COMITIVÆ ROMANÆ tibi concedimus dignitatem.*

Officium

Officium tuum, & MILITES consuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas seipsa custodit. Atque hic est qui Comes Romanus appellatus, quia Romam, & eius opera, seruabat.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam solùm, sed quædam circa eam, ostendo? faciã, vt inter tantas Ope & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, præter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Via, Aquæductus, Cloaca.* AVD. Nō sustineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & sordes has inter illos splendores? Hoc verè est, quod poëta dixit: *stellis nebulam spargere cædidis.* LIPS. Non sic dices, vide & audi: imò & sub terrâ thesauros tibi ostēdam, & latentium quorundam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudicium de his tribus Dionysij. Scriptor ille sub Augusto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eã vidit, nouit, & (vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego sanè in tribus MAGNIFICENTISSIMIS operibus* Lib. 111. *Roma, & è quibus MAXIME APPARENT illius imperij OPES, pono AQAEDVCTVS, VIARVM munitiones, CLOACARVM structuras. Neque id solùm ad VTILITATEM eiusmodi operum respiciens, sed etiam ad IMPENDII sumptuumque modum.* Ecce, hæc tria vult velut specimen & argumentum esse Romanæ opulentiae & potentiae: siue ab vsu consideres, siue ab impendiis & sumptu. Quod ille censuit, tu accensebis, cùm singula dispicies & intentè lustrabis. Primæ sunt *Vie*, quas illi non in Vrbe solùm, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt. Stupor me habet, cùm vel vnā *Appiam* considero: de quā Procopium, non me, audi. *Belisarius, inquit, viā Latinā exercitum duxit, Appiā ad leuam dimissā. Hanc Appius Romanorum Censor ante annos nongentos struxerat, & à se dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum spatium vir expeditus possit emetiri. Ab vrbe Romā Capuam pertinet, eā latitudine, vt duo currus ex aduerso obuij, liberè queant peruadere & commeari. Et est sanè hæc via, præter ceteras, spectabilis. siquidem Appius ex aliā & longinquā tunc,*

Lib. 1. de bello Goth.

T

vi

ut reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suo pte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curauit. Quos planos deinde ac laues redditos, & quadratos incisione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inferendo. Sunt tamen ita connexi, & validè inter se harent, ut speciem visentibus praebeant, non coniunctos ita, sed congenitos esse. Et quamuis tot iam saeculis atterantur, assiduis plaustris iumentis quæ: tamen neque serie suâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut laeuorem suum amittunt. Hæc Græcus ille scriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum historiæ suæ accuratè inseruit, admiratione inductus, quæ stylum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, *Appium ante annos nongentos struxisse.*] Imò obtingentos quinquaginta circiter, quod Fasti dicent. Si autem strauit lapidibus Appius: quid est, quod in Liuiο legimus, *Q. Fulvium Flaccum & A. Postumium Albinum Censores, vias sternendas silice in vrbe, & extra urbem glareâ substruendas, marginandas quæ, PRIMOS OMNIUM locauisse?* Quomodo enim *primi omnium*, cùm hi fuerint Censores anno Urbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præcessit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè strata, & sub bellum Punicum secundum? An hoc Liuius sensit, *glareâ* tunc primùm stratas? an potius, *primos ipsos locauisse?* an denique ad *Censores* iunctim refert? per otium examinandum sit. Obserua autem in Liuij verbis, duplicem rationem sternendi, vel *Glareâ*, vel *Silice*. Quæ utraque & Tibullo notata, ad Messallam:

Lib. xli.

*Namque opibus congesta tuis hîc GLAREA dura
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte SILEX.*

Obserua amplius, *marginari* solere: quod caput sanè erat, & Agger ille viæ cùm altiusculus, & instar puluilli esset (ita solet:) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne difflueret & spargeretur. Hoc *marginari*, & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vsum duplicem: Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex iis in equum fas esset. Ij crebriores dispositi per totam viam: alteri autem rariores, qui ut *Columellæ* exstabant, & notis numerorum incisi, milliaria notabant. Vtrumque hoc G. Gracchus instituit, Plutarcho notante: & gratum in vulgus fuit. Cur non esset? experti nos peregrinantes sumus, nihil magis

gis ad tædium, & fatigationem esse, quàm ignaros spatiorum oberrare: & cōtrā, refici animum ac vires eā signatione. Quintilianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS spatia. Rutilius eodē pertinet:

Interualla via fessis prestare videtur,

Qui notat inscriptus MILLIA multa Lapis.

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, *Σημεία* vocant: id est *Signa*, siue *Notas*. Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum esse.*) Quid? vniuersæ eius Brundisium vsque? non opinor, nec res est: sed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: & verba Procopij ita dicunt. *Notauit & Frontinus: Appia aqua induc̃ta est ab Appio Claudio Censore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vsque ad urbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vltteriùs ille potuit, cùm nec vltiores tūc Romani fines. Quis autem longiùs, & Brundisium vsque muniuerit, in obscuro est: munitam tamen id constat. Ecce Strabo, *Viam Appiam Tarracina facit mare* Lib. v. *primum attingere, & Brundisium vsque stratam esse.* Tacitus Libonem consultauiſſe: *utrum habiturus esset opes, quis viam Appiam* Lib. 14. *Brundisium vsque pecuniâ operiret.* Denique & Horatius: *Ann.*

Brundisium meliùs Numici viâ ducat, an Appi?

Producta igitur: an à Iulio Cæsare, quem Plutarchus scripsit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecunie in eam impendisse?* an ab Augusto, qui plerasque omnes vias per Italiâ ipse, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, siueis Nepos est, *de Viris illustribus*, non possum: qui *Appium viam Brundisium vsque lapidibus strauisse* scribit, vnde illa *Appia dicta*. Nam hoc sanè certum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, *milliarium circiter CCCL*: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc trahat. AVD. Atqui nec Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo & parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, sed flexus etiâ suos & declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine, *ut duo currus peruaderent.*) Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus *viginti quinque pedes* patuisse. Ampliùs, de materie, *ex longinquâ regione lapides aduectos, eosque siliceos.*) Silicem

T 2

intelle-

intellegit, durum asperumque lapidem, & è rupibus: non illuin minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potius vënit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc ampliùs, *montes ostendi duos, ad Sinuessam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie FERRVM referentia, videantur excisa.* Fides penes illum sit, rerum veterum tamen curiosum, & satis peritum. AVD. Quid, quod apud nos simile? LIPS. Vbi? cupio audire. AVD. In *Hannoniâ*, vt nos vocamus (nam patres *Hannoniam* dicebant) ad opidum *Bauacum*. Columna illïc milliaria in Foro medio est, vt illa Romæ, ad quam viæ istæ finiunt, siue ordiuntur. Sunt autem glareâ & minutis silicibus strata, & ducunt in præcipuas Galliæ partes. Vestigia & reliquæ multis locis comparent. Quod autem dictum volebam simile, est non nihil dissimile: sed tamen & simile. Nam glarea & lapilli vnde aduecta, difficilis indagatio est: cum in vicinis agris nō gignantur: adeò vt Bouillus quidam, qui vidit & inquisiuit, censeat *vel ab humo ebullisse silices, vel ab alto athere depluisse, vel deniq; non humanâ manu aduectos.* Quod postremum & vulgus censet, feruntque *magicum opus*, & à reginâ *Brunechilde* exstructas: cuius & * nomen ferunt. LIPS. Ah, ignaros & incredulos Romanorum operum! qui hæc talia militari manu, & prouincialium item subsidio, supra omnem fidem patrabant. At in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratosque fuisse.*) Conspiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauerfus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtque *vnum corpus* appareant: sunt miranda magis, quàm explicanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: sed tu nempe vnâ & eximiam eligis, de quâ poëta,

* vocantur
Chausées
de Brune-
childe.

Appia LONGARVM teritur REGINA viarum.

aliæ non ad istam. LIPS. Mihi crede, ad istam. etsi hæc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Græciam, Asiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vsque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionem, pleræque similes: nec in Italiâ solum plurimæ, sed in prouinciis ipsis, Isidorus scripsit: *Pænos primos lapidibus*

lapidibus vias strauisse, quas postea Romani penè per TOTVM ORBEM disposuerunt. Et quomodo? excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ essent. Strabo: *Εστρωσαν δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς, πορθεύοντες ἐκκοπὰς τε λόφους, καὶ ἐγγράσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἀρμαμαζὰς δὲ χεῖρσι πορθεύειν φορτία: Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere possint & suscipere nauium onera.* Habes vias, & ornatum: mentior, & itane præcipuum me fugiat? præcipuum dico, si non in vsu, at splendore & voluptate. Id fuit, quòd monumenta & sepulchra passim ad viam assita, & latus vtrumque prætexebant. Quàm pulcher ille aspectus viantibus? quanta & seriorum, & iocorû, materies? Illic illustrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inscriptio: alibi libertorum, seruorum, scortorum superba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam detestari occasio erat: & quid in tot titulis & inscriptionibus pasci? Quædam enim à meliore ingenio, & scitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ spectabiles, & istæ quæ hodie exstant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundum aspectum! & ego si in tali viâ, remorer, subsistam, indormiam. LIPS. An non & hoc sapienter cogites, omnium illorum qui disparibus monumentis teguntur, pa rem in exitu sortem fuisse? *Æquat omnes cinis. impares nascimur, pares morimur.*

CAPVT XI.

Aquæductuum mira.

SED *Aquæductus* iam nostros videamus, & puluerem sordesque, si quas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus est in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re scripsit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma sine Aquæductibus, & Tiberis, ac si qui fontes natiui erant, sufficiebant populo, sed nondum sic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, & cum in collibus, procul à flumine, degerent; *Optimum rerum aqua*, vt poëta canebat, quæ sita, & per tubos ac Pind. canales, in fornicibus lateritiis, Romam aduecta. Id factum primò, anno Urbis ccccxi. cum Ap. Claudius Censor, idem qui

Vias sternere instituit, hoc quoque bonum inuēnit. Ab eo est *Aqua Appia*, per miliaria circiter *vndecim* deducta. Hoc initium: sed Deus bone, quæ mox incremēta? Nam egebat sanè ille populus aquis, non solum ad potum, sed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, ut quisque domi, aut in vicino, haberet copiam: scribitq̃, Strabo, FLVMINA per urbem & Cloacas videri fluere, atque VNAM QVAMQVE DOMVM propemodum habere fistulas & canales, quibus aquam inducat. De eadem re Plinius: Siquis diligentius aestimauerit AQUARVM ABVNDANTIAM in publico, Balneis, Piscinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, spatioque aduenientium exstructos ARCUS, montes perfossos, conualles equatas, fatebitur NIHIL MAGIS MIRANDVM fuisse in TOTO ORBE terrarum. Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum super omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Cassiodorus de istis! *Formas* ipse appellat hos Ductus, quod & Iurisconsulti, atque inferior ætas fecit. De iis igitur: *In Formis Romanis utrumque præcipuum est, ut & FABRICA sit mirabilis, & aquarum SALVBRITAS singularis. Quot enim illic FLVMINA quasi constructis MONTIBVS perducuntur? naturales credas alueos, soliditates saxorum: quando tantus impetus fluminis tot seculis potuit sustineri.* Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fidisque verbis effanti: MAGNITVDINIS Romani imperij, id PRÆCIPVVM esse indicium. Benè & verè. quia non Romæ tantum, sed in coloniis plerisque, & maioribus opidis, hæc fuere. Sed notimus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuere in urbem perducti *quatuordecim* (ut Procopius eos numerat) *cotili laterculo per priscos illos adificati, eâ LATITVDINE ac simul ALTITVDINE, ut vir eques commodè per eos possit incedere.* Vide an non verè alvei quidam fluminum dicatur, cum tam magnis amplisq̃ canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipsis modò est: quid Arcus & Fornices arbitraris? quos in quibusdam locis subleuatos centum nouem pedes, Iulius Frontinus affirmat. O rem stupendam! & magis, quod à tot miliaribus continuo opere (etsi non vbique sic alto) perducebant. Reperies quosdam à QVADRAGESIMO milliari perductos esse: & nèpe per valles, per montes, per tot inæqualia, supra, infra terram: o iterum rem stupendam! & Rutilium audi:

Quid

Quid loquar AERIO pendentes fornice riuos?

Quâ vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.

Hos potiùs dicas cremisse in sidera MONTES.

Tale GYGANTAEVM Gracialaudat opus.

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cum vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum *Aqueductus Claudiani* fornices, & ingentes pilæ sustentantes: quas Albertus Leander sedulò vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non posse scio, quin omnino incredibilis sit, nisi oculis v'surpetur, operis huius ratio ADMIRANDA.* Nec enim MAIUS QUIDQVAM excogitari posse HVMANO INGENIO arbitror, quàm quod hic Romani, effossis tanto spatio MONTIVM intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda NVNC TOTVS ORBIS infirmus futurus videatur. Siquis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet ævo suo aut suis fuisset: quid iste vir nouitius? quid in talibus & curiosus vnice, & peritus? Loquitur autem, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incubati à Caio Cesare (Caligulam intellegit) & peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam EXCELSITATEM, vt in OMNES VRBIS MONTES leuarentur, influxère Curtius atque Caruleus fontes. Erogatum in id opus HS. ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in summos Urbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, *Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentinicaput esse perductam, vt cum ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, septem nostri milliones, & semis) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ causa est? imò augendi causa, si quis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum (vt Romanis mos) accessisset. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis NECESSARIIS molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia, sed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minimè: hæc sunt, vt Plinius appellat, *verâ estimatione INVICTA MIRACVLA*, & quibus alius orbis

orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio supra, Aquæductus istos XIII. fuisse: sed auget P. Victor, & XX. numeravit. Plinius quædam de *Lacubus* aliisque additamentis Aquæductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate suâ, adiectâ Virgine aquâ, ceteris corriuatis atque emendatis, LACVS septingentos fecit, præterea SALIENTES centum quinque, CASTELLA centum triginta: complura etiam CVLTV magnifica. Operibus iis SIGNA trecenta ærea aut marmorea imposuit, COLUMNAS ex marmore quadringentas: eaque omnia ANNO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virum Augusto Principe dignum! O virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, nō item modestius & Principi aptius, exstitisse. Tales, tales sint vobis O magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamque simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, *ab eo*: sed plures longè fuere in vniuersum, & *mille trecentos quinquagintaduos* Notitia imperij collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset, etsi gratior æstimatorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum, Salientium, Castellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, *cum lictoribus, seruis, scribis, librariis, accensis, præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter Curatores. Sed præcipuum, quòd familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idem Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, *per seruos priuatos suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atque habuisse homines circiter CCXL. Erat autem & altera*, inquit, *Familia Cesaris dicta, & numerus eius CCCLX. quam Claudius, cum aquas in urbem perduceret, instituit. Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.**

CAP.

CAPVT XII.

Cloacarum mira.

QUAS Aquas nunc dimitto, & ad *Cloacas* te duco. Eas sci-
to à Tarquinio Prisco rege structas; quo nemo Regum
plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum
est, sordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: sed & ad
sanitatem, quæ illam amat. De magnitudine huius operis, quia
mirabaris nos mirari, Plinij & Cassiodori verba danda sunt:
qui vterque satis firmiter dicet, quid magni rarique in opere
isto fuit. Ille igitur: *Cloaca*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXI-
MVM, suffossis montibus, atque vrbe pensili, subterque NAVIGATA.
Fecit id Agrippa in *Ædilitate*, per meatus corruatis VII. annibus, cur-
suque precipiti, TORRENTIVM modo, rapere omnia atque auferre co-
actis. Qui insuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatunt,
aliquando Tiberis retrò infusi recipiunt fluctus, pignantque diuersi
aquarum impetus intus: & tamen OBNIXA FIRMITAS resistit. Tra-
huntur moles internæ tantæ, non succumbentibus caussis operis, pulsan-
t ruina sponte precipites, aut impactæ incendiis; quatitur solum terræ
motibus: durant tamen à Tarquinio Prisco annis propè octingentis IN-
EXPVGNABILES. Initio audis, operum omnium maximum fuisse: at-
que ego ac tu fortasse ridemus. AVD. Non audeo, etsi gestio: sed
verecor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ causâ etiam rideamus.
Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, ope-
rum omnium maximum, aut maxime admirandum. Quid? semper
ista maxima? & tamen res sic habet: vt quidque in manus su-
mis & examinas, super omnia admiraris: & caussas iudicij eius
dones. Vno verbo, omnia miraculum: nostrum nunc videamus,
& Plinij verba pensitemus. Ait, aut indicat, *navigatas has
Cloacas.*] Quid magni, si tam magnæ vt vehem fœni onustam largè
transmitterent? Id enim non Plinius solum ita scripsit, sed &
Strabo. cum Romanos ait trium maxime operum curam gessisse,
quæ neglecta videbantur à Græcis: *Viarum, Aqueductuum, Cloacarum.*
Additque: *Cloacas istas, LAPIDIBVS SECTIS ET AD NORMAM
POSITIS suffultas, spatium etiam currui fœno onusto ad transitum præ-
buisse.* Enimvero Marlianus, qui dimensus est, prodidit, pedum
XVI. latitudinem se repperisse: de altitudine vellem etiam addi-
disset.

diffet. nec minor sanè fuit. Dixit amplius Plinius, *Corrinatos VII. amnes.*) Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex iis defluebant & deriuabantur aquæ ac sordes, & in magnam vnâ confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuere quasi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana vrbis ferebantur. **Lib. I.** Liuium sic interpretor, de Tarquinio Prisco: *INFIMA vrbis loca circa Forum, ALIASQUE interiectas collibus CONVALLES, quia ex planis locis haud facillè euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis, siccant.* Has olim per publicum ductas idem Liuius **Lib. V.** alibi scripsit: *sed vrbe inquit, incensâ à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita CLOACAE passim priuata etiam subeunt tecta.* Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & causas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant, at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ varix & pondera incidentium ædificiorum, denique validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Et si tamè repararunt, aut fulserunt interim, quod **Lib. XXII.** omnino necesse fuit. notatque Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quâ nondum essent, faciendas locauisse.* Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud **Lib. III.** Dionysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talenta impendisse in redemptores.* Ea sunt sexcenta millia Philipperorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus. **SPLENDIDAE Romana ciuitatis CLOACAE, tantum visentibus conferunt STUPOREM, vt aliarum CIVITATVM possint MIRACVLA superare. Videas illic FLVVIOS, quasi montibus concavis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas structis NAVIBVS per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marina possint naufragia sustinere. Hinc ô ROMA SINGVLARIS, quanta in te sit potest colligi MAGNITVDO. quæ enim vrbium audeat tua culminibus contendere, quando nec IMA tua possunt similitudinem reperire? Pulchra conclusio, & in scito eo dicto conquiesco.**

CAP.

Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ ut sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium, & illîc in eius aquis lauemur. AVD. ATiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illîc cùm maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, aderit, cum legionibus suis copiisque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ? ô quàm Victoria mox applaudat & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio *Pontem* libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè Dio Cassius, & gratia sectori eius Xiphilino esto, quòd hanc partem non recidit. O quàm pulchras valentesque ille alias? nihil penè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem* EGO NEC DIGNÈ QUIDEM HABEO ADMIRARI. Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est SUPER OMNIA. *Pila igitur eius sunt viginti, è lapide secto & quadrato, quæ altitudinem habent CL. pedum, latitudinem LX. Distant inter se CLXX. pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis SVMPŦVM in istas admiretur? quomodo non & destituendi firmandique modum? idque in flumine MAGNO ET VORTICOSO, & fundo ipso infido & limoso. nam nec auertere quidem cursum fluminis licuit ullo modo. Nec verò de magnitudine fluminis ideò dixi, tanquam ibi maximum sit (imò verò alibi duplo maius est aut triplo, atque instar pelagi se diffundit:) sed quia locus ille artificissimus ibi locorum, & aptissimus ponte iungi, est tantus. Quo autem*

V 2 magis

magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rursum in latum se effundit, tanto nimirum & rapidius fluit, & profundius exsistit. Ut hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem constat, non tamen vsum nobis nunc præbet: sed pila dumtaxat stant, quasi in eum finem modò structæ, ut documento sint NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ transirent, an æmulatione in Optimum Principem, *iussisse superiora Pontis dirui: atque ita Pilas solas mansisse. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, se id posse. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare possimus. Putat tamen & censeret, omnia ab hoc opere superata: quod leuiter adsistamus, & inspectemus. Ait, Pilas viginti fuisse: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & stili scriptor, dicit etiam nunc triginta sex existare & conspici, in confinio Valachix & Transiluanix, ad opidum Severinum. Vtri credam? sanè si oculi nunc conuincunt ita esse, manus & herbam do, videant modò & dicant, qui adsident & possunt arbitrari. Sin rationem & scriptionem Dionis sequor, adferam audacter de viginti: quia signanter notat, fluuium ibi arctissimum (ut in iis locis) esse. Atqui descriptio ista viginti Pilarum, quæ sexaginta pedes latæ sint, quarum fornices, centum septuaginta: quid efficit & colligit, nisi fluuij latitudinem quatuor mille septingentorum septuaginta fuisse? id est, paullò minus, vnius miliaris. Si aliter, aut si grandius, videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus rescribere & reformare ipsum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum nescisse, aut de opinione ista scripsisse, ipse opinetur & erret. cùm vir ille insignis peritiâ rerum & honoribus, in ipsis iis locis Præses fuerit Dalmatix, Pannonixque. Itaque scire omnino potuit, & debuit, in curâ istâ rerum scribendarum. Vereor ut Iouius sit, quod etiam alibi, auditionum facilis, & parum diligens examinis aut veri. Sed ut dixi, vicini aut inspectores arbitrantor. Ait Dio amplius: *Pilarum intervallum fuisse centum septuaginta pedum.*) Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis spatium, nec efficiendum, nisi altitudo illa Pilarum accessisset, & tardè ac lentâ inclinatione fornix surrexisset. Præterea, mirari se quomodo in talis profun-*

profundo flumine & verticibus Pile firmata.) Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cùm neges auerti flumen potuisse aut derivatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis è lapide: si sublicarum & materiæ res esset, aliud esset. Sed heus tu Hadriane! si citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me sit, fortasse & punitio: quòd talem pontem vix benè structum destruxisti. Dicam tibi verum vel mortuo? Invidisti optimo maximoque Principi, & habere super omnes gloriam voluisti magis, quàm meruisti. Valetè *Opera publicà*: quin tu etiam, mi Auditor, in crastinum vale aut salve.

CAP. XIII.

Privatorum hominum Urbana aut Rustica ades.

AV D. Ego verè nec valco nec saluco. (da veniam immodetiæ:) nec amoliris me, nisi nomine plenè persoluto. An non, post *Publica opera*, pollicebaris *Privata*? & certè ita disponebam, nec tam madidâ memoriâ sum, vt hoc effluerit. Lips. Disposui, haud nego: sed fatigor, nisi quòd in extremâ tamen calce, vt cursores, spiritus & vires excitabo ad spectu ipso metæ. *Privatis* igitur *Operibus* duo nunc considero, *Domos & Villas*. Illæ fuerunt in tam splendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & vt pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificæ, ornata, instructa, columnis, marmore, auro, statuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eadem etiam laxæ, patentes: quod docuerint satis Valerij hæc verba, de Cincinnato, *cui quattuor sola iugera aranti non solum* (vt Lib. 1113. inquit) *dignitas patrisfamilie constitit, sed etiam Dictatura delata est.* cap. 1113. Et tum comparatione quadam & indignatione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Nec est in sermone supergressio: reuera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas totâ vrbe quadraginta sex millia sexcentas duas, Domos mille septingentas octoginta* fuisse: harum longè minore numero, vt quæ tanto grandiores, instructioresque essent. Enimverò grandes instructæque: &

De Du So-
crat.

Apuleij hæc attende. Igitur illas ædificiorum species, in quas PATRIMONIA SVA profuderunt, amœnissimas & exstructissimas deprehendas: aulas AEMVLAS VRBIVM conditas, domos VICE TEMPLO-
RVM exornatas. Sed clariùs Olympiodorus (in Bibliotheca Phorij:) Οτι ἱκαστος τῶν μεγάλων οἰκων τῆς πόλεως, ἀπαντα εἶχε ἐν ἑαυτῷ, ὁποῖα πόλις σύμμετρον ἦδ' ἐλάττω εἶχε· ἱπποδρόμιον, καὶ φόρους, καὶ ναυλὸν, καὶ πηγάς, καὶ λυτὰ δέματα. Ἰδὲ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀπεφθέκετο.

Εἰς δὲ οὐκ ἄνυστο πόλιν ἄνυστο μέγα τὸ εἶδος.

Quaque magnarum domuum omnia in se ipsa habet, quaecumque MEDIOCRIS VRBS possit continere: nempe Circum, Fora, Tempia, Fontes, Balnea diuersa. Idèd & poëta dixit,

Vna domus VRBS est. vrbs OPIDA PLVRIA claudit.

Lib. xii.

Examina & nota, mira sunt: sed Martiali etiam paucis versibus comprehensa, In habentem amœnas ades:

Daphnomas, platanonas, & aërias cyparissos,

Et non vnus Balnea solus habes.

Et tua centenis stat Porticus alta columnis,

Calcatusque tuo sub pede lucet onyx.

Puluerumque fugax Hippodromon vngula plaudis,

Et pereuntis aquæ fluctus vbique sonat.

Sunt ipsa, quæ Olympiodorus dixit, exceptis Foris: quæ intellegas fuisse hypæthra quædam & subdiualia, inter illas Porticus, & statuis alioque ornatu, in Fori faciem. Plinius: Mox Forum & in domibus priuatis factum, atque in atrijs. Honos cliētium instituit sic colere patronos. Hoc ille, vbi de Statuis, in priuato ita dispositis. Sed vt in re maneam, talis igitur laxitas: quid Apparatus & in-

Epist. xcvi

structio? Communiter ita Seneca: Quid inter pueros & nos interest? nisi quod nos circa Tabulas & Statuas insanimus, carius inepti. Illos reperti in litore calculi laues & aliquid habentes varietatis delectant, nos ingentium macula COLUMNARVM, siue ex Ægyptijs arenis, siue ex Africa solitudinibus aduecta, porticum aliquam vel CAPACEM POPVLI cenationem ferunt. Miramur parietes tenui MARMORE inductos, cum sciamus quale sit quod absconditur: oculis nostris imponimus. Et cum AVRO recta persundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare. Primum in ipsâ domo est, Columnarum dispositio, & è lōginquīs petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, si quis volet, legito, & de generibus

ribus pretiisque earum totus liber eius existit. Et quidem notat in vnâ Cœnatione *Callisti*, Claudiani liberti, *triginta* se vidisse, easque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & nouitas. Idem, in atrio *Scauri* collocatas maximas, atque adeò duodequadragenum pedum, *Lucullæi marmoris*. Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti*: quod genus *Incrustationes* Latini, Græci *Μαρυαρώσεις* dicunt. Primum autem Romæ *parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ, in Calio monte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabriūm Cæsaris*, Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quam marmor in tenues crustas sectum parieti imponere scitè, & pro tectorio ei dare.

Lucanus: *Nec summis crustata domus sectisq̃ue nitebat
Marmoribus.*

Declamator apud Senecam patrem: *In hos ergo exitus, varius ille secatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Isidoro) *arenâ, & ferrâ, in pratenui lineâ versante arenas, tractuq̃ue secante.* Et nos in Italiâ hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tectâ perfundi.* Significat laquearia inaurari tota solere, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Musonius apud Stobæum: *τί δ' αἱ ἀφείσδυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χεῖρες, τί δ' αἱ χρυσόφοροι στήλαι;* Quò pertinent hæc atria Columnata? quò varia ista colorationes? quò aurata lacunaria? In secundo enim membro (vt mea versio est) *χρῶσες* legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus imposita referam, vel etiam ad Musium opus. Nam ita & Mamertinus, ad Iulianū: *Neque ei comparanda sunt PICTVRATAE marmorum crusta, & SOLIDO AVRO tectâ laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubat.* Ibidem & *solidum aurum* in Lacunariis notes: quod passim in poëtis, vt in Statio:

*Et nondum CRASSO laquearia fulua METALLO,
Montibus aut altè Graijs effulta nitebant
Atria.*

Qui montes etiam *Graios* poëticè nominat, grandes illas sublimesq̃ue columnas. Idem de vtroque:

*Pendent innumeris fastigia nixa columnis,
Robora Dalmatico lucent sociata metallo.*

Sed & Lucanus, de Cleopatraz regîa:

* Vulgo
salina.

Ipsæ

*Ipse locus, templi (quod vix corruptior etas
Exstruat) instar erat, laqueataque tecta ferebant
Diuitias, crassumque trabes absconderat aurum.*

Quibus versibus. tamen plusculum etiam latet, & trabes quidem auratas fuisse vult: sed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad splendorem & varietatem: praesertim in templis (cum templo aurem Lucanus comparat) ut quasi caelum imitarentur. Arnobius de templis ipsis differens: *Sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmae, & sidereos euomant variata interstitione fulgores: terra sunt haec omnia, & ex face vilioris materiae concreta.* Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum supra ornatum. De eборе autem, in Ciceronis Paradoxis: *Tecta eборе & auro fulgentia.* In Propertio:

*Quod non Tanaribus domus est mihi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.*

Ad Gaudet.

Epist. xxi.

* Ita iam-
pride publi-
cè legendum
docuimus.

Non leues portò inductiones, aut ut poëta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui SOLIDO AVRO tecta laquearia commemorat, & poëtae supra, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autem in Epistolâ quadam, longius etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuiamus quasi alterâ die morituri, & edificamus quasi semper in hoc saeculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & aliâ atque aliâ subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia cenationum laquearia ita coagmentant, ut subinde alia atque alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutantur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes tētas & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum Colossum centum viginti pedum posuit. Hoc principiū: deinde porticus triplices milliaria, item stagnum, maris instar, circumseptum edificiis ad urbium speciem. Rura insuper, aruis, atque vinetis, & pascuis, siluisq; varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus, cuncta auro lita, distincta gemmis, vnionumque conchis erant. Cenationes laqueata tabulis eburneis versatilibus, * ut flores, & fistulatis, ut vnguenta desuper spargerentur. Precipua cenationum rotunda, quæ perpetuò, diebus ac noctibus, vice mundi circumageretur. Ita verbatim ista Suetonius:

nus: multa ADMIRANDA, si tu singillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum insaniâ (ita appellanda est) Plutarchi testimonium suffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendiosâ structurâ cum disseruisset, addidit. *Quod si quis hunc Capitolij magnificum instructum miretur, idem si Domitiani in aulâ vnam Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum Dietam viderit; exclamet cum Epicharmo,*

Non liberalis aut benignus tu clues,

Profusione gaudes.

Dicit satis clarè, oinnia illa Capitolina (quæ & quanta, antè diximus) nugas & quisquilias videri, præ vno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem stuporem incutit, non dissimulo: & iam lingua hæret. AVD. Soluam eam quæstiunculâ. Dixti auro distincta vel ebore laquearia, an non & siluis? id est, an non ibi tales species, & intermixtæ veræ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

Quid loquar INCLVSAS inter laquearia SILVAS,

Vernula quâ vario carmine ludit auis?

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potius, vulgatam phrasim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, sed *circumdæmonis* inter tecta & domos includit eas silvas. Luci enim & arbuta in magnis istis ædibus erant: imò & super ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt solet, castigans & increpans suum æuum: *Pomaria*, inquit, *in summis turribus serunt, quorum silvæ in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortus radicibus, quò improbè cacumina egissent.* Atque ego Bruxellæ meæ (quam vt alteram patriam colo) hoc vidisse memini, sponcione ita factū, sed in breue aliquod tempus, & cum domus oneri illi non diu esset. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! sed hæc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudunt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aëre & aquis non me rectreo? Da deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ lustremus, vt vel disposui antea, vel promissi. De iis hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Liguria scribit: *Esse ibi lapicidinas & materiem ad ædificia vberem, sed quam Romani ad ædificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt:*

X

Villis,

Epist.
CXXIII.

Villis, inquit, *in quibus velut more Persarum* REGIAS QVASDAM *struunt*. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Persarum*, referunt: quid maius ampliusq; in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ*, DVCENTAS COLUMNAS *vnoperistylō habens, quarum quinquaginta Carystea Claudiana, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidica, pari mensurâ sunt*. In quâ BASILICAE CENTENARIAE tres: cetera HVIC OPERI CONVENIENTIA & THERMAE, quales, præter urbem, nusquam in orbe terrarum. Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltra non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquæ exstant: quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi apud Ostiam & Ardeam rudera: & per silvas illas aut vepreta, quot Columnæ, aut earum fragmenta, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernentem? Sed definimus de *Operibus* & *Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisque cum stupore horrendo, de Fama querebatur ut inualidâ vel malignâ, quod augens omnia semper in maius*, ERGA HAEC EXPLICANDA, QVAE ROMAE SVNT, OBSOLESCIT. Si fama non potuit adæquate, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tenuous coniecturas eunte? Sed tu, aliiq; nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hornisdâ: qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsentī, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quod didicisset IBI QVOQVE HOMINES MORI*. Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia præclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides, vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? peruisse vides. Cogita, & tibi applica. nos ipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, pulvis, umbra, nihil. Nunc vale, & abi.

L LIPSI

I. L I P S I DE MAGNITVDINE R O M A N A L I B E R I I I I.

C A P V T I.

Transitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere predicata.

V D. Meridies abiit, ego me tibi sisto. LIPS. Video, sed quid ita tristiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi censent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem? ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etsi ab his notis propemodum iam scio *Petrum Pythæum* esse. AVD. Diuinasti. obiit. LIPS. At tu me vulnerasti. sed quo fato? AVD. Suo, & illâ quam Augustus optabat, *ὁ δὲ σωσὶα* ^{* morte faci-} _{cili.} LIPS. Virum magnum Gallia amisit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoque licet ponas. Sed ab exemplo disce, quàm non temerè heri clausurim & monuerim de morte. AVD. Profectò præsagium fuit: sed tu perge ad nostra. LIPS. Inter hæc tristitia, ad illa amœna? durases. AVD. Quid ergo? dum vivo, non vis me vivere? Et ego Pythæo nostro benè esse spero, & gaudere ac ridere in beatis illis locis: cur dolcam? Theodosius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cùm mors instaret, inscribi sepulchro suo hoc vnum verbum iussit, *ΥΓΕΙΑ*: id est, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & asylum malorum est: & in mundi his fluctibus portus, quem sapiens nunquam fugiat, imò (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, sed potius vtilia aut sapientia dices, & vt partitio erat, de *Viris* ac *Virtutibus* Romanorum. LIPS. Ita est, quartus hic noster limex: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento.

X 2

Cur

Cur apud te dissimulem? finis & fructus præcipuus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placet, ambulantes. Amat valetudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Cōmuniter igitur primū (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & distinctiūs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in TOTO ORBE præstantissima vna, & in OMNI VIRTUTE, haud dubiè Romana existit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuib. & grauib. verbis, *Romam imperij VIRTVTVM QVE OMNIUM larem* dixit. Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma VIRTVTVM OMNIUM latissimum templum.* Profectò sedes suas per aliquot sæcula ibi habuere, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxere HONORI pariter ac VIRTUTI. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam: id est (vt rectè interpretemur) Prouidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm presso nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augetur sublimibus incrementis, fœdere pacis æterna VIRTVS CONVENIT atque FORTUNA, quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtrique suum opus facere niteretur, & pænè dissidium esset in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim edisseruit: & breuiter ac neruose Annæus Florus extulit, *Ad constituendum Romanum imperium, VIRTUTEM ac FORTUNAM contendisse videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, si Rutilium iudicem capis, ipsa Virtus. Nam ille sic Romam adfatur:

*Quot regnas, minus est, quàm quod regnare mereris,
Excedis FACTIS grandia FATA tuis.*

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, siue cælitum illum fauorem; sed habuit à causis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexusque, præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primū vniuersè qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *Virtutes*.

CAP.

CAP. II.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in sua parte laudabilis.

Viros confidero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis fuerunt, id est *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora etiam membra*, id est Populum & eos qui paruerunt. Dico utrosque egregios fuisse, nec quibus alia gens faciliè aut ex vero (de Religione, hæc non est sermo aut quisitio) comparatur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores Equitesque*. Illos si inspicias, qui propriè sedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, sapientia, maiestas? Ut qui ordinem cum *Ex REGIBVS constare dixit, vnus veram eius speciem cepisset*, Liuius videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cum urbem lustrasset, atque etiam blandiloquentiâ & munificentiâ variè tentasset, vndique repulsus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hostium sede sentiret? Urbem* *TEMPLVM sibi visum, Senatum REGVM esse confectum fatebatur*. Profectò talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degenerauit. Cassiodorus de suo æuo: *Vrbs ornata tot EXIMIIS SENATORIBVS, beata tam nobilibus populis*: etsi tunc quidem fateor discessisse ab illâ præstantiâ, & ut grande ædificium, paullatim mole suâ defecisse, & mox ruisse. Erant autem in illo Senatu, ut cum Lucretio hoc dicam,

Ductores Danaum dilecti, PRIMA VIRORVM:

eximij, inquam, ciuium, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant: nec temerè viles aut sordidos (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos rarò admittebant, aut si tales, non tenebant. Censores enim (ô laudabile & diuinum institutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegebant: & si quis loco eo indignus, aut si quid in privatâ etiam vitâ turpe aut maculosum, notabant & emouebant. Quomodo id fiebat? silentio, & sine accusatione ullâ, aut causâ apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu, quod publicè & sollemniter fiebat, nomen eius præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cum in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Causa

X 3

quidem

quidem iis mouendi semper erat, & hanc subsignabant, & volentibus edebant: sed certare de eâ lite, nihil opus erat. iudicium sufficiebat: quod à tam grauibus viris (nam primores ferè Senatus erant) bonum meruisse, laus & approbatio habebatur, culpa & damnatio, trille. AVD. Pulchrum, bis pulchrum: sed cum eâ lege, si viri illi boni essent. quid si per affectum iudicassent? LIPS. Rarenter, aut vix euenisse legimus. Nam voces statim omnium damnassent, & exagitassent: & fac tamen semel iterumq. euenisse; quid magni mali, præ magno illo bono, erit? Non enim alia pœna, quàm Ignominia: facillè aut contemnenda, aut eluenda, qui publica iudicia aut testimonia pro se haberet. Denique alij Censores mox reponebant. Nam & hoc scire debes, non in grauibus & grâdibus peccatis hanc Censuram interuenisse: ea enim legibus & iudiciis seruabantur: sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis. à quibus vacare & castos esse primos illos Ordines maximè volebât, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterum exclamo, Pulchrum! Sed die fodes, multi igitur isti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti, & *Patres*, iidemq. *Senatores*, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Postea ad *trecentos* creuère, & in liberâ Republicâ sic mansère, vsque ad Liuium Drusum. Is in Tribunatu, cum opes Senatus vellet extollere, eosdem iudiciis etiam præponere, numerum auxit, & ad *sexcentos* fecit. Mansisse ita ad Cæsarem opinor, qui per bella ciuilia non opes solum, sed honores multis largiturus, amplificauit, & vel ad *mille* alлегit. Displicuit Augusto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties reensione, purgavit: & denique ad modum veterem, id est *sexcentos*, redegit. Qui sanè satis amplus numerus, etsi in amplo illo imperio: atque ex his plerique, non solum consiliis publicis semper adhibebântur, sed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur. Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipse, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc urbem, domibus & tectis, & congestu lapidum, stare creditis? Muta istac & inanimata intercidere, ac reparari possunt: AETERNITAS RERV, & PAX GENTIVM*

1. Hist.

GENTIVM, & MEA CVM VESTRA SALVS, *incolumitate* SENATVS *firmatur*. Et elogia ista de Senatu, res & meritas multis distant. In Cicerone leges: *Senatum* PRINCIPEM SALVTIS, PVBLICAEQVE MENTIS. In Ammiano, ASYLVM mundi totius. In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum*, MORVM QVE LUMINA. In Petronio, RECTI BONIQUE PRAECEPTOREM. Iam in Tacito etiam dicitur, CAPVT IMPERII, & DECORA omnium PROVINCiarVM. Cui nominatim de *Prouinciis*? quia iam sub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et ut ditissimi honestissimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos sub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ causâ scripsit: *Pars melior HVMANI GENERIS Senatus*. Cassiodorus: *Quidquid HVMANI GENERIS floris est, habete Curiam*. Et Panegyricus scriptor: *Setsisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse regiam, cum ex OMNIBVS PROVINCIIS, Optimates viros Curiae tuae pigneraueris, ut Senatus dignitas, non nomine quàm re esset illustrior, cum ex TOTIVS ORBIS flore constaret*. Alter autem ab hoc ordo est *Equitum*: qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec si Censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. seruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos inequestrem locum redegit, asserens SENATORVM SEMINARIVM equestrem locum esse*. Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Censum equestrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id est, decies mille Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplius, ut tunc opes plerisque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres id quoque Censores fecère, siue in *Transuersione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cum ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabant: quiq; primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. planè, ut qui in Senatu primus recitatus, *Princeps item Senatus*, augusto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & senes

senes erant: sed causa & origo, quò olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè nisi filij Senatorum. Creuit paullatim, largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: sed nomen tamen *Iuuenum* mansit. Sed & iuuenes antiquis dicti. *Annus XLV. AVD.* Iam semel iterumque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? *LIPS.* Caue erres: distinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, si Principum tempora adspicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, vt *Optimus*, & intra *sexcentos*, sub Augusto quidem: at iste, latius patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, sed & alij equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorij, qui ius lati clauis à Principe impetrassent: id est, insigne ipsum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, sed sententiæ ius fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, quod ipsis *Suetonij* verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celerius reip. assuescerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curia interesse permit.* Hoc ita Augustus, sed restrictè, in *Senatorum liberis*: postea Caligula etiam aliis quibusdam equitibus permisit. Permisit dico, aliique Principes, sed sic vt ab ipsis peteretur. Talis est ille *Iulius Montanus* apud *Tacitum*, *Senatorij ordinis, sed qui nondum honorem capeffisset*. Hos ipsos *Senatores* interdum dici reperio. vt in *Tacito*: vbi *Togonius Gallus* censet, *Principem diligere Senatores viginti, sorte ductos, ad custodiam sui*: & *Tiberius* custodes oblatos hos amolens, *Nam quos omitti posse, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes?* Intellegit hos nostros *Iuuenes*, qui nondum propriè *Senatores*, sed, vt ita dicam, *Senaturiebant*. Hi sunt, qui *Illustres equites* à *Tacito* eodem, atque aliis, ad discrimen dicuntur: & palàm ipse *Tacitus* cum *Senatoribus* iungit, aut coæquat. *Augustus*, inquit, *inter alia dominationis arcana, seposuit Ægyptum, vetitis ingredi, nisi permissu, Senatoribus, aut illustribus equitibus Romanis*. Sed ne abducamur à nostris *Equitibus*: genus igitur diffusum, & in vario discrimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui *Equo publico*, tempore *Dionysij Halicarnassæi*, id est *Augusti*, ad *quinque millia* erant, aut supra, vt ipse vidit ac numerauit. Qui in *Iudiciis*, haud pauciores: imò plures ex *Plinio* scribente, *Iudicum non nisi quattuor Decurias fuisse primò, vixque singula millia*

in De-

in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admissis. Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures suo æuo fuisse: cum & Caligula Quintam Decuriam addidisset. Quid iam dicemus in reliquâ classe eorum, qui immunes, fuisse? Atque isti Equites, quos Perseus rex apud Liuium ita laudat & insignit: *Equites enim illis*, Lib. XLII
PRINCIPES iuuentutis, equites SEMINARIUM Senatus, inde lectos in Patrum numerum, Consules, inde Imperatores creant. Quæ omnia satis clara tibi, ex iis quæ dixi. Superest tertius ordo Plebis. de quo quid singulariter dicam, nisi triplici discrimine fuisse, Ingenuos, Libertinos, Libertos? Et in militiâ discrimen erat ab hoc Genere, itemque à Censu, sicut & in aliis muniis, siqua publicè subirent. Vita etiam Censuræ permissa: quam tamen neglexisse postea (malo sanè publico) Imperatores video, contentos duplicem illum priorem ordinem recognosse. AVD. Satis decora & utilis tota hæc Ordinum distinctio: sed vulgò & in occurso poterantne agnosci? LIPS. Poterant, & statim quidem, ab habitu. Nam etsi toga communis omnium ciuium vestis esset: tamen discrimina aliâ, ab aliis notis. Vt solis Senatoribus, aut istis quasi Senatoribus, ius *Lati clauis* gestandi erat: quod non aliud, quàm velut bullæ è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inserta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait, à plebe distinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

CAP. III.

Iustitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidisti, & in classes suas distinctos: ire per Magistratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum sit, nec nostri nunc sermonis. Etsi omnia ea optimè & prudentissimè instituta, siquâ vnquam in Republicâ: sed omittantur, & quod propositum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potiùs ADMIRABILES fuisse dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciui*li. Illam in imperio & republicâ iure considero, vt tutelam eius, imò augmentum: sine quâ frustrâ aliquis status aut commune se iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iustitiam* ac *Fortitudinem*, miror.

Y. Quod

Quod ad illam, nescio an alia gens consideratiùs, & caussis in Rationis trutinâ libratis, bellû suscepit, quàm ista: Nam plerique, aut Regum suorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter. & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius, nisi cognitio & iudicatio sacerdotum publicorum interuenisset, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio sumptâ arma, posita arma: & religio, non solum iustitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionysius: & *Græcos suos caruisse* eo dicit: & *se se idè obiter expositurum, quid muneris & iuris habuerint: ut, inquit, quibus ignota hætenus fuit Romanorum in bellis religio, mirari desinant felices euentus plerumque habuisse. Nam omnium bellorum initia & causas, apparebit iustas fuisse: atque idè Deos meritò propitios sensisse & fauentes.* AVD. Prudēs & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itane omnia bella iusta, & à talibus caussis? Mirum sanè. cùm video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas, atque adèò in paucis annis, cùm extra Italiâ pugnare cœperunt, domitum pænè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio vel opportunitas, si omnes sic ordinelæserunt aut lacefferunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus nata, Ambitione & Avaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in OMNES habet, in eos acerrima, quibus victis SPOLIA maxima sunt.* Et iterum: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, VNA & VETVS bel-landi causa est, CUPIDO profunda IMPERII & DIVITIARVM.* Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? *RAPTORES ORBIS, postquam cuncta vastantibus defuere terra, & mare scrutantur. Si locuples est hostis, AVARI, si pauper, AMBITIOSI. quos non ORIENS, non OCCIDENS satiauerit.* Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facillè hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non possum) quî non rideam? qui verba tedare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum?

Mirum

Mirum autem, si ij benè honesteque de Romanis loquantur aut sentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & eversum. O tuam dissimulationem! quasi nescias decorè hæc historiis inferi, non quia probè aut verè, sed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non desunt, nec vnquam decrunt, magnis imperiis obiectari. Miserales enim ferè victi sunt, & fauemus imbecillis, & passi iniuriam videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaserunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læsisse vis? incipere bella, in alienâ manu est: non ponere cùm lubet, & vt lubet. Amittere sua non iniustè incipit, qui aliena aut alios iniustè læsit. Sed enim ordo iste mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas, Ego tecum hoc sentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidentiam diuinam. Itane serie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis subactæ? Illa causas dedit, aut permisit: & semper duplici hoc titulo Romani vsi, vt aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorum ageretur, pro istâ, vbi Sociorum. Et hoc de Sociis latè patuit, & est illa catena, quæ bella & terras coniunxit aut subiunxit. Cicero verè & liberè: *Noster populus, SOCIIS defendendis, TERRARVM OMNIVM potitus est*. Verè inquam: & vis pauca exempla? Ecce Carthaginenses validi sunt, imò æmuli virium Romanarum. obstant crescentibus: quid fit? remouendus ille obex, & causam ipsi præbebunt. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: isti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, subueniunt, pellunt eos, & quæ sita iam ipsis ad se trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, concessu ipsorum. Vides augmentum? Sed enim iam sistimus, & illi manent ac florent? non. in Hispaniam malâ cupidine transcendunt, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum sociumq; Romanis opidum euertant. Bellum ergo iterum iustum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulsi, Hispaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam desunt. Vis iustè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos simul lacesset: atque isti eos aduocabunt, & sibi primum, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipso Mithridate. qui sceleratissimus non regum,

sed mortalium, quid de fraude vel iniustitiâ Romanorum queritur? ut volet, ipse ab illis & nobis audiet, *Va victis*. Non dicam pereant, sed tamen parcant, qui vincere aut quiescere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: sed ex animi tui sententiâ? LIPS. Ex sententiâ: saltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam civili bello nondum infectis &, ut sic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iusta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *caussis, nec PACE superbâ,*

Nobilis ad SUMMAS gloria venit OPES.

At postea degenerarunt, Avaritia & Ambitio quædam distarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remissius, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem superbè* dedisse? Imò rarò dedit, aut impotenter & superbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quosdam populos puniuit, fateor; sed non nisi imperio suo, & stipendiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulsit, si uti eâ potuissent, aut voluissent? Ipsi Carthaginensibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cum pellere, terris in eorum manu esset; contenti fuerunt restringere, & ut imagine hac utar, pennas incidere, ne temerè & lasciue sic euolarent. Sed satis super iustitiâ.

CAPVT IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

Fortitudinem in militiâ nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundar? nōne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam causâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni ævo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille obtingentorum*, ad quæcumque bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *obtodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel calum dicere* eas potuisse? Ecce gygantes novos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere, Agmine, Acie,* paulisper

paulisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant, aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In * Poliorceticis meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstros, utensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm opus esset, in plenìs armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id constat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignauia suâ aut culpa? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & ci-* Lib. ix.
uilia bella sileant, numquam ab EQVITE hoste, numquam à PEDITE, numquam APERTA acie, numquam aquis utique locis laborauimus. Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulantur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cùm Romanæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me regere!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adolescentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad temp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem opere pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplina vos, ô Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contra hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primum committitis & exercetis. Ita fit vt COTTIDIE STENT IN ACIE, nec vnquam quisquam LOCO CEDAT, sed vt in aeterno & celesti choro, quisque stationem suam cognoscat & seruet.* Reuera ita est: & de statione quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandum,

vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vitâ erat abire: vt seueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parabat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parum prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus infederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: *Consul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent, interea tu, si vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Me ipsum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus conualuit, & sæpe vtilem operam rei publicæ postea nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis? Spartanos tamen excipio, solos dignos qui cùm Romanis comparentur, si vires & copiarum maiores fuissent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum classem, pedites in mare se coniicientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt. Paullò vetustiora ista sunt: ecce magis noua exempla. Bello Africano civili, Centurio Cæsaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduersarium Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam statim offerre & honorem, si deficere à Cæsare, & pro se stare vellet. Ille autem contrà, hortari vt ipse desisteret, neu contrariam inuictum virum & copias pugnaret: *Qua*, inquit, *cuiusmodi sint, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortibus vnâ, quam putas esse FIRMISSIMAM, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, NON AMPLIUS DECEM sumam: tum ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Ita Hirrius, siue Oppius, siue Balbus, castè & puriter hæc narrauit. AVD. Légi equidem, & memini: sed quid nisi militaria & vana hæc verba sunt? Nam

Nam vt *decem* contra *quadringentos* consistant, nulla ratio aut exempla dicent. LIPS. Rationem nunc omitto, etsi ea quoque in veterano isto robore est: sed exemplis hoc firmari potest. Non tu in eodem Hirtio legisti, *Numidarum copias, in corona modum, Caesaris copias cinxisse? Casariani interim, inquit, NON AMPLIUS TRES aut QVATTVOR milites veterani si se conuertissent, & PILA VIRIBVS CONTORTA in Numidas infestos coniecissent, AMPLIUS DVORVM MILLIVM, AD VNVM terga vertebant.* Hoc etsi mirum, tamen verum est: & nisi fallor, ipso illo scriptore arbitro & inspectore gestum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis nostris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites MINVS TRIGINTA Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentque in opidum.* Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui *centies & vicies* in aciem descendit? *sex & triginta* spolia ex hostibus rettulit? *octo* ex prouocatione occidit? *quinque & quadraginta* vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Cassium Scæuam? qui in Britannico litore, cum quattuor commilitonibus in scopulo relictus, cum mari abeunte hostibus adire fas esset, atque ij confertim irruerent; desertus ab aliis, solus impetum sustinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis suis onustus, solo scuto abiecto, in mare se dedit, & ad Cæsarem natauit. Qui stupens ad viri virtutem, laudare parabat, at ille disciplinæ memor, *Da veniam Imperator,* inquit, *quod scutum reliqui.* O dictum, factis illis ipsi laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus solum, non spes? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrhachium castello præpositus, solus in portâ consistens, contra Romanas, Romanas dico legiones & copias, id seruauit. Quo tempore oculus ei effusus, humeri traiectione & femur, scutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: sed nos res dicimus, tam hercules quàm cum *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites istos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannesi prælio, cum vulneribus confectus, manus etiam mutilatus esset, spoliare se conâti Numidæ ceruicem brachiis inuadens, ad se traxit, & naribus atq; auribus corrofis (cum alia tela non essent, aut tractare non posset) deforme cadauer aspicientibus

tibus reliquit. De vno loquor: sed *quínam illi viri fuerunt* (Flóri-
 verba dabo) quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prælio accepimus?
omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis immortui, omnium in
manibus enses, & relicta in vultibus mina, & in ipsá morte ira viue-
bat. Vide mihi istos, non homines, sed Martes, si fas dicere: &
 nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, transeo ad
 Duces: etsi quomodo non isti omnes Duces? Imò quod Thu-
 cydides de Lacedæmoniis scitè dixit, ὅτι ἄρα, πλὴν ὀλίγων, τὸ στρα-
 τικὸν αὐτοῖς ἀρχοῦν, ἀρχοῦντες εἰσι: quòd, paucis exceptis, exercitus eorum
 DVCES DVCVN essent: id profectò in Romanos conueniebat.
 Sed tamen Duces etiam aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*,
 vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Cursor*, quem vel Alexandro
 parem (si venisset) *Liuius* opponit, vt *M. Claudius Marcellus* ig-
 neo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, salubri tarditate; vt *P. Scipio*
Africanus prior, diuinâ felicitate; & posterior, diuinâ virtute; vt
 denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius*
Cæsar: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, super
 omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus:
 si post Cæsarem, tamen vnum addidero, alterius Cæsaris ô fi-
 dum vtilemque ministrum! Is *M. Vipsanius Agrippa* fuit, vir bel-
 lo prouidus & fortis, & vel caussa victoriarum Augusti, vel in-
 strumentum. Nec post eum, flaccescente iam Romanâ indole,
 quos mirer habeo, nisi fortè *Germanicum Cæsarem*, sed propera-
 ta mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, suo & proprio elogio
 OPTIMUM MAXIMUM QVE.

CAPVT V.

Pietas, Probitas, Constantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ spe-
 ctandam. Eam per omnes ordines diffusam triplicem ma-
 ximè reperio, *Pietatem, Probitatem, Constantiam*. *Pietas* eminet,
 vana illa quidem dixerit aliquis, sed ramen in assiduo Numi-
 nis cultu (pro ipsorum captu) reuerenter occupata. Incredibile
 est, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, admini-
 strata, patrata: vt totam ciuitatem sacris operatam & addictam
 possis arbitrari. Atque id secundum vetera instituta, nec noui-
 tati

tati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc Dionysius: quòd quanquam * sexcenta nationes panè in urbem fluxerant, quibus singulis sacra sua ritusque patrîj essent; tamen ad suum ævum (inquit) nulla peregrina religio publicè suscepta, aut si qua oraculorum monitu introducta, ea ipsa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis. Quò valdè faciebat, quòd Sacris præessent, & ipsi non interpretarentur solùm, sed administrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honesti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura spernebant. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & in primis illa *Probitas*, quam nominaui, id est animi morumque integritas quædam & candor. Sine fuco, sine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in proverbium abierat, *Homo Romanî ingenij, Romana simplicitas, & Romana fides*. Incerti, sed Romani scriptoris, verius sunt:

CIVE ROMANO PER ORBEM nemo viuit IVSTIVS.

Quippe malo vnum Catonem, quàm trecentos Socratas.

Et sanè disserere alibi de virtute crebrum, hîc vsurpare. Quâ in re alienum testimonium audiamus, & Polybij, id est hominis Græci. Deus bonæ, quàm ille dilaudat, & suæ genti præfert. *Apud nos*, inquit, *si cui talentum concreditum sit, & essent decem syngraphæ, decem signa, his totidem testes, tamen fidem vix est seruare: apud Romanos autem, cùm in Imperiis aut Legationibus plurimum pecunie in manibus habeant & dispensent, tamen officium & fides constant, solâ iurisiurandi religione inductis*. Vides probitatem in hac parte? sed & in bello candoris fuit, & rarò astu aut fraudibus victoria quæsitâ aut parta. Tangit grauitè M. Aquillium Imperatorem noster Annæus Florus, quòd is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, addeditionem quarundam urbium. *Quæres*, inquit, *ut maturam, ita infamem fecit victoriâ, quippe cùm contra fas Deum, MORESQUE MAIORVM, medicaminibus impuris, in id tempus SACROSANCTA Romana arma violasset*. Iam & huic Probitati *Abstinentia*, siue etiam *Continentia*, adherent: non fœdè aut iniuste appetere alienum, parcè & modicè suo vti. Et illius quidam (*Abstinentiæ*, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerso populo editum, Marianâ & Cinanâ proscriptione? Quippe cùm ij hostium suorum penates,

Z

omni-

* Nota ad
copiam ex-
ternorum.

omnibus opibus aut elegātius plenos, vulgi manibus diripien-
dos vltro obiecissent: nemo inuentus est, nemo, qui iniustam
hanc prædam è ciuibus peteret, caperèrve: sed, tanquam à sacris
ædibus, omnes manus & cupidinem abstinuerunt. Et quid in
togâ miramur hæc exempla, cùm in ipso bello, & inter hostes,
prædæ abstinētia fuerit? quæ non nisi permissu capta, & sic quo-
que tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles,
si cibum, vestem, aut externa alia spectes? Plinium & Plautum
testes habemus, populum Romanum per aliquot sæcula, non
nisi farre & pulte vulgò vsum. Quòd si nuptiæ, festiuitas, aut
lærius conuiuium esset, pro magno pauci pisciculi, & porcinæ ali-
quot pondo, in obsonium adiecta. Similis in vestibus frugali-
tas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui
& albidì coloris, nisi quòd ditiorum splendentes paullo magis
& nitidæ à fulloniâ arte essent. Nam Sericum, Holoericum,
ipsa Lintea, serò innotuerunt, & timidè etiam in vsum pauco-
rum venerunt. Adderem Modestiae laudem, & reuerentem Se-
natus & procerum suorum populum: nisi Tribunicia interdum
procellæ turbassent, quam ego pestem vnicam & labem
reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Constan-*
tiam feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in aliis pa-
res alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim
oraculum protulit: *Et factre, & PATI FORTIA, Romanum est:*
quasi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipsa est Constantia)
peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispice. Vmquàmne vnum
aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes casus, ro-
boris ostendisse, quàm populū hunc vniuersum? Exemplis do-
ceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum noui generis gen-
tisque copiis, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor
grandibus præliis erat, Italiam percurrerat, & à trigésimo pænè
lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet,
& pacem petunt? Imò oblatam vltro respuunt, & legatos eius
cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copiis*
excedito. vbi excesserit, de pace si volet, agito. Ni excesserit, arma & vi-
ros, & aciem expectato. Neque destituros ab incæpto se, etiam si SEX-
CENTOS LAEVINOS (ea verba Plutarchus poluit) *pugna vicisset.*
Qui animi isti, aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra
fortu-

fortunam, & pænè dixerim cælum, dimicantium. Et si mos ille eorum semper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largi- Dionys.
lib. VII. ri armato hosti: sed vbi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles illi visi, tunc demique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec expectatas. Generosorum hoc est: ire in aduersos, parcere aut ab- sistere iam abiectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhū fuit, spontè Italiā illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellū Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cum Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & viuis venisset in hostium potestatem. Nouæ aliquot in mari: cuius antea expertes & imperiti, classes plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, & ipse miratur, *septingentas quinqueremes ea bello amissas fuisse*. Satis autem iacturam eam æstimas aut intellegis? in quaque eorum (Polybio sic ordinâte) *trecenti remiges ferme erant, milites centum viginti*. Hos tu si vnâ computas & colligis, videbis paulo minus *trecentis hominum millibus* periisse. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O constantiam, ô robur, & ô fortunâ! nam hæc se vertit, & puduit tam mercedibus non se dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellū tertium. Annibal summus ducū in Italiam ipsam venit, siluam excindere parat, in quâ stabulabatur Martiales isti lupi: & pænè fecit. Tribus præliis magnis victor, & vltimo illo Cannési, quid nisi totum virilē sanguinem Romanum exhaustit? Heu cladem! *quingenta millia* selectorū militum, vnâ cum altero Consulū, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacēt: & tu Roma adhuc spiras? quibus freta? senibus, puerisq;, & feminis, quos solos pænè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera spiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere isto suscitabuntur *rerum domini Romani*. O insanas, dixerit aliquis, cogitationes! sed res & exitus docuit, constâtes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *sed SEMPER IN MALIS MAIOR, resurrexit*: & pueros, senes, victos, seruos armauit: & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura possem, nam in omni Romanâ historiâ propriæ huius virtutis exempla sunt: sed quid maius istis possum? Claudianus cœcludat:

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, & *terrâ nullo
Vulnere, post CANNAS MAIOR Trebiamque fremebat.*

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduersis propè rebus* ADMIRABILIOREM, *quàm secundis esse.* AVD. Atqui vnum miror, & pænè dolco, à te omitti. LIPS. Quod illud est? AVD. De Varrone. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor & caussa tantæ cladis (nec falsò) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias agas, quòd de Republica non desperasset?* Siqua alia hæc plebs fuisset, itane gratias funesto & furiali capiti è sputa, saxa, tela, nec vnâ mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Constantiæ proprium, mæderi malis potiùs, quàm irasci. LIPS. Est & minutum aliud. Nam cùm urbem ipsam Annibal obsideret, & terreret: fundus, in quo castra eius posita, publicè sub hastâ Romæ vaniit: nec minoris, quàm si liber, nec inessus ipse aut Italia ab hoste essent. Item alterum. eodem illo tempore, cùm ad vnâ portam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, humana non fuit: à Deo inspirante vênit.

C A P. VI.

Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quadam.

ET hæc sufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius custodes & sacerdotes si viritim recenseam, quando finiam? te, & certè me, fatigem. AVD. Numquam me, nec si Iliadem sermonis tui texas. Sed tamen si arbitrari me dicta tua vis, non solum audire: habeo quæ speciosè aut firmiter obducam iis & opponam. Itane Virtutem hanc attollis? Pieratem omitto: etsi ea externa tota, & miseratione magis, quàm refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxisti: an non ipso animo tuo alibi retinente, aut refragante? Proh sancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomē admissa? *Cancei* populus Hispaniæ satis potens & notus fuit. qui cùm pares Romanorum armis & violentiæ non essent, legatos supplices in castra ad Lucillum Imperatorem miserunt, pacem & foedus quacunque lege facturos. Ille obsides imperat, & argenti statim ^{*60000} talenta centum

*60000
Pbil.

centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt sedulò & obnoxiè. Imperat tum amplius, vt *duo millia* militum in urbem suam accipiant, præsidij causâ. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, vt muros portasque occuparent: atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tubâ signum datum, vt sine discrimine, senes, pueri, viri, feminae interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipsa *viginti millia* hominum, per summum scelus, interempta. O candorem, ô simplicitatem! & ecce aliam, in eadem Hispaniâ, similem. Sulpicius Galba Lusitaniam hostiliter ingressus vastabat, mirâribus illis nec causæ aut culpæ satis consciis. Legatos mittunt, fœdera priora renouant: illo recipiente, & vltro miserante, quod sic affligerentur. Sed, inquit, *egeſtas fortasse vos impulit prædâs agere, & belli speciem præbere: me debor. Tripartitò vos diuidam, & in agro ac solo pingui collocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum liberis: in talem vallem, talis illa pars. assignabo.* Veniunt miseri, læti ac securi, & in triplici regione distincti. ad quorum primos cum accessisset, arma ponere quasi amicos sociosque iussit: & iis positis, milites immisit, & fidem ac deos implorantes; ad vnum omnes occidit. Idem alteris, tertiisque celeriter factum, & priusquam fama prioris facinoris ad eos venisset. Aspicio te Lipsi, & oculis vultum ac pectus verbero, si tale aliquid infidum & barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc sunt, dicēs, & reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à bello Punico secundo, cum Respublica moribus legibusque vel maxime floruisse cenſetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Ausonum gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo satis certo crimine, excisa. Liuius ipse narrat, suspectos & delatos à paucis, quasi deficere ad Samnites vellent: præuentos autem à Romanis, qui occultè submissis militibus, quibusdam & togatis, portas trium opidorum occuparunt: & eadem horâ, cædibus promiscuè factis, vrbes & gentem deleuerunt. Audistu ini doctor? quid istis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ nostræ niues. Iam & *Abstinentiam* ac *Continentiam* laudasti: & vt leuissimè dicam, subrisi, aut & irrisi. Nam quæ, aut vbi, hæc Abstinentia? Romæ & inter ciues fortasse? credo, & ex veteri dicto, *Cornu cornu oculum non eruit.* Sed an eadem in prouinciis, & vbi

occasio aut facultas peccandi? O dii deæq; (si fas sic exclamare) quæ illi occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ cōtactu & vnguib; omnia diriperēt, aut fœdarent: in re, isti Romanorū Præsides fuerūt. Optimus & bellissimus quisq; ita se gerebat, vt bella omnia domū auferret. Demades olim dictitare solitus, cū ad Tribunal aut Magistratum iret, *ad Auream messē se ire*: mihi crede, isti ibant, & Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de vno Verre? pleraque talia in aliis, & miseri prouinciales non nisi præda & spoliū Præsibus suis erant. Quod si in pace talia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abstinētiā eorum laudas. O iustē, ô meritō! & tuā veniā, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Asiā, cū communiter *viginti milliā talentū* exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud se diuertēti *sedecim drachmas* in diem daret, cænā in super ipsi, & sodalibus quot vocasset, Centurio autem acciperet in diem * *quingenā drachmas*, vestem præterea duplicem Domesticā & Forensē. Hæc Sulla, inquit, homo nequam, & natus ad Disciplinā militarem dissoluen-
 dam. Benē est, accipio excusationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniā vicit, inter optimos ciuium? Destinatum ei Epirum totā diripere, & in prædā militibus dare, quia cum Perseo rege sensissent. Quid facit? ipsis Liuij verbis, *Centuriones in singulas vrbes submittit, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirota, sicut Macedones, essent. Denos principes e singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cū denuntiasset, vt aurum & argentum in publicum proferretur, per omnes ciuitates cohortes dimisit, sic vt vno die in omnes peruenirent. Edicta Tribunis Centurionibusque erant, quæ agerētur. manē omne aurum argentiūque collatum: horā quartā signum ad diripiendās vrbes datum est militibus: tantaque præda fuit, vt in equitem * quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitū humanorū abducta. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere opida circa LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abstinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones submittit, per speciem liberandi, decem primos euocat, vt consilio & ducibus spoliēt: candidum factum! Milites deinde immitit, diripit, cædit: ô clemens abstinentisque factum! Sed pulcher-*

* 30. Phil.

Lib. XLV.

* 40. Phil.

pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sauitum, & diruicaiussa. In vicinâ Græciâ, quid Hortensius Prætor patrauit? Legati Abderitæ in ipsâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querentesque, opidum suum ab Hortensio expugnatum direptumque esse. Caussam excidij fuisse, quòd cùm *centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, spatium petierant, quòd decâ re ad Hostilium consulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Consulem se peruenisse, & audisse opidum expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ ceteros vanisse.* In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterum dicit: *In CORPORA, in LIBEROS, in CONIVGES, INFANDAE contumeliæ edita. Lit idines, & non dicenda habes: iam avaritia (inquit) ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri.* En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus æquitum, titulo tenuis, Scaptius, cùm pecuniam deberi sibi à Salaminis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, *quinquaginta equites ab Appio Proconsule impetrat, inclusum in Curia Senatum habet. in multos dies, adeò vt interierint nonnulli fame.* Hæc Cicero ita narrat, & simul æquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen. qui scribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, *omnes obuios occidi iussisse, nec vt vlli parcerent.* Tum addit, sollemnem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim, inquit, terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes diffecari, & aliarum animantium membra truncari.* Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. XLIII

* 10000.
Phil.Lib. VI.
ad Attic.

CAP.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? *Lips*. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt *Mithridates* aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. *Avd*. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed priùs & istæ audi. *Continentiam* igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè veterum, si laudas: ego succino, & *Fabricios*, *Curios*, *Quinctios* tecum miror. Sin longiùs trahis; vt non ego, lectio tua & obseruatio tacitè refellent. Quid? leges illæ *Sumptuariæ* ab antiquo latæ, & sub bellum *Punicum* secundum, non ostendunt morbos in eâ parte fuisse, cùm ad publica hæc remedia decurrendum? Ipsæ cænæ, & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiscere *Pontificiæ* illius cænæ apud *Macrobius*, vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera: reminiscere & *Sallustij* verborum de *Metello Proconsule*, in *Hispaniâ*: *Cænæ, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis adibus per aulea et insignia, scenis quæ ad ostentationem histrioniam fabricatis. Simul croco sparsa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, sedenti in transfennâ demissum Victoriæ simulacrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quasi Deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquisitissimæ, neque per omnem modò provinciam, sed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita antea, plura genera. Considera cænaculi apparatus, cænantis habitum aut honores, cænæ ipsius exotica fercula: quis ganeonum & lurconum, possit velausit imitari? Quis nostrum hodie aues aut feras trans mare, cænæ causâ, conquirat? Atqui olim non *Metellus* solum aliquis, sed iam vulgus lautiorum. *Petronius Arbiter*:*

*Ingeniosa gula est, Siculo scarus aequore mersus
Ad mensam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchyliæ canis,
Vt renouent per damna famem. iam Phasidos vnda*

Orbata

Orbata est aubus, mutoque in litore tantum

Sola desertis adspirant frondibus aure.

Pulchrè & floridè, sed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæsitore & censor, auget & attollit. *Non est necesse* (inquit, ad sæculi sui mores) OMNE *perscrutari profundum, ac strage animantium ventrem onerare, nec conchylia VLTIMI MARIS ex ignoto litore eruere. Dii deaque istos perdant, quorum luxuria tam inuidiosi IMPERII FINES transcendit. Ultra PHASIM capi volunt, quod ambitiosam popinam instruat: nec piget à PARTHIS, à quibus pœnas nondum repetimus, aues petere. Vides affectum & stomachum viri, & sine bile hæc nec in sermone quidem vsurpantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem. & tum addit imaginem prioris sæculi: Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parum se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rose innassent, nisi æstiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregissent. Horum gula angustus erat orbis noster. namque appositæ dapæ, non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos EXTREMVS ORIENS, aut positus extra Romanum COLCHVS imperium, aut famosa naufragiis maria misissent. Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantum illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circà: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, *Non posse saluam esse urbem, in quâ piscis pluri, quàm bos, vaniret.* Attende mi Lipsi. hocne nostro æuo sit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico, pluri quàm decem boues vœniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos *Barbos* hodie, aut *Regulos marinos* vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis quinque, sex, octo, decem millibus HS. reperio emptum. Seneca iocose narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fauore. *Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adicio, & aliorum gulam irritò? quattuor pondo & sebras fuisse aiebant) Tiberius Caesar missum sibi, cùm in macellum deferri & vanire iussisset. Amici,* inquit,*

Consol. ad
Helv.

Epist. xcv.

* *ducentis
Philipp.
cap. lxxiiij.*

inquit, omnia me fallunt, nisi istum nullum aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicie Octavius, & ingētem consecutus est inter suos gloriam, cum HS. ^{* quinq.} quē millibus emisset piscem, quem Caesar vendiderat, ne Apicius quidem emerat. Notetur hīc, quāso, non pretium solum piscis, sed Tiberij intransibilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere, sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, *Asinius Celer*, ē consularibus, hoc pisce prodigus, vnum mercatus est octo millibus. Atque id quasi summum pretiū Plinius habet, cum tamen in Suetonij Tiberio sit, Principem eum grauer questum, tres mullos triginta millibus nummum vanisse. Si numeri recti, certum est excessisse, & singulos ducentis quinquaginta Philippicis sterisse. An falsus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vereor non longus solum, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi causā, & corriges, sicubi ego, aut testes mei, extra fines veri ibunt. De Apicio, quem iam nominavi, res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, vt alia silcantur, mors sola iudicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Apicius*, inquit, *nostrā memoriā* (sub Tiberio) vixit, qui scientiam popinae professus in eā vrbe, ē quā quondam philosophi pulsi fuerant, disciplinā suā seculum infecit. cuius exitum nosse, operæ pretium est. Cum HS. millies in culinam congefisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit. Superfuturum sibi HS. centies computauit, & velut in vltimā fame victurus, veneno vitam finiuit. Quam luxuriam, & quam effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui centies HS. (id est, ducenta quinquaginta millia Philippæorum) paupertas & desperatio fuit? O quā multorum millium improba vota hodie sint, vel quinquagies habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen transferūt huius vitij: Claudium Æsopum addamus, histriōnem. De eo Plinius: *Maximè insignis est in hac memoriā, Cladij Æsopi, tragici histriōnis patina*, sexcentis HS. taxata. in quā posuit aues, cantu aliquo aut sermone humana vocales, nullibus sex singulas coemptas, nullā aliā indolens voluptate, nisi vt in his imitationem hominis manderet. Behē hæc postrema fortasse: sed an non acrius, imitatiope hominem manderet?

* *Duo mil-
liones &
semita.*

seret? Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues comederet, cum hominem non posset, humanas. Æstimatio autem ea vnus patinæ est, *quindecim millium* Philippæorum. Atque iste etiam fuit (alii ad eius filium referunt) qui *margaretas sorbere solitus* aceto solutas. O scelus, in mare deportandum! LIPS. Ne nimis, ne nimis: & an me cò vis? nam ne nescias, & ego margaretas, vel potius margarettulas, arte liquefactas, valetudinis causâ, soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa est. AVD. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, vt viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatrz spon- sione non meministi, cum hæc se *centies* HS. vnâ canâ dice- ret absumpturam? Ille negare, & rem *adulator* censere: ad ^{* qua fieri non posset.} summum, iudex & sculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, sequenti die illa canam apparat pollucibilem, siquis vnquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cum illa arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & simul ex composito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vni- o- nem quem aure dextrâ gestabat, singulare naturæ opus, de- tractum in phialam demisit, eumque, vt natura est, statim liquefactum absorbit: parata & in alterum, quem sinistrâ gerebat, manum iniicere, ni prouidè & propere Munatius, victum Antonium clarè pronuntiaffet. Quidni victum? cum solæa gemma vel *centies* HS. esset? siue, vt nostra æstimatio, *ducentis quinquaginta millibus* Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc consecuta est, vel astu: an re ipsâ & simpliciter Caligula, de quo Seneca? C. Cæsar, quem mihi videtur Natura edidisse, ^{Contol. ad Hicla.} vt ostenderet quid summa vitia in summâ fortunâ possent, *centies* HS. canauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quomodo prouinciarum tributum vna cena fieret. Nam si margaretz vel lapilli absumendi, quid ingeniis magnis aut inuentis opus? via strata & nota iam erat, per vestigia Cleopatrz. In Suetonio tamen sic lego, de ipso isto Caligulâ: *Commentsus est portentosissima genera ciborum; vnguentis calidis, frigidisque lauabatur, pretiosissimas margaretas, aceto liquefactas sorbebat; conuiuiis ex auro panes & ob- sonia apponebat. Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium*

Lib. xlv.
* 21000
Phil.

altissimus gurgesi de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo* * *decies* HS. (ita libri veteres) *condidit patinam, cui facienda fornax in campis exedificata erat.* Ego malletm (sed tu iudica) *condidit patinam*: quia non de ipsâ lance, etsi grandi & pretiosâ, sed de instructo eius & obsonio est sermo. Scripsit autem Suetonius: *in hac scarorum iocinera, phasianorum & panonum cerebella, linguas phœnicopterium, murenarum lactes, à Carpathio vsque, fretoque Hispanie, per nouarchos ac triremes petitarum, cum commiscuisse.* Vbi optimus quidam liber à Parthiâ vsque (non à Carpathio) habet: & considerandum est, ex Senecæ & aliorum suprâ verbis. Etsi tamen structura videtur hæc ad *Murenarum lactes* referre. Idem verò Vitellius, non ipse solùm prodigus, sed alios impellens, *indicebat aliis eâdem die, ientacula, prandia, cenas, commissationes, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine.* Quod Suetonius cùm rettulisset, ita addit: *nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummum constiterunt.* Heu illosum vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt *decem millia* Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Panegyrico obscure quosdam Principum perstrictos: *Vt taceam, inquit, infami dilectu scriptos in provinciis aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes, militasse conuiuio: nōne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sepe, sed fercula, HS. millies aestimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse?* Nec satis firmiter scio, quem aut quos tangat: puto Vitellium tamen, si in verbis eius emēdes, HS. mille aestimata. Nam de illo millies, quis credat in vno ferculo absumptum? quod nec Cleopatraz aliquot, aut Caligulæ iuncti fecissent. Immane hoc nimis est: at illud mille planissimè conuenit, cum Plinij suprâ notâ de vnâ Vitellij patinâ *decies* HS. aestimatâ. Nam millena HS. & *decies*, Romanis idem sonant. Iam de Heligabalo quid dicam? de quo Lampridius: *Numquam minus* * *centum* HS. *cenasse, hoc est argenti libris xxx.* Aliquando autem * *tribus millibus* HS. *cenasse, omnibus supputatis quæ impendit.* *Cenas verò Vitellij & Apicij vicisse.* Vbi tamen non *argenti libras xxx.* legi calculus vllus admittit, vt paries cum *centum* HS. sed potius CCL. quæ pura veritas esset. Atque ego in isto super omnes stupeo. LIPS. Quid ita? nam Cleopatra, imò Caligula superauit. A v D. At enim hoc mihi magnum & stupendum,

* 2500.
Phil.
* 75000.
Phil.

dum, quod sumptus isti in Heligabalo cottidiani, & *numquam minus* (verba Lampridij) *centum Hs. cenauit*. Essent *septuaginta-quinque millia* Philippæorum in mensem: quid iam conuiuia, quæ eiusdem totius summæ, in vnum diem interposuit? Ita enim & Lampridius addidit factum. Sed iam monstra omit-
timus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina rei publicæ, abiuerunt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cæ-
næ, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat lautitiarum, & quòd esset *non ganeo & profligator, vt plerique sua haurientium, sed* Tacit. de
erudito luxu. Cepit cupido Ciceronem & Pompeium cogno- Petronio.
scendi, sed inopinatò, & vt seriò discerent quomodo in dies vi-
ueret. Inueniunt in foro, salutant, cænam indicunt: Sed *heus tu,*
aiunt, eâ lege nequid præmandes. nam sumptum sumi in nos, non pla-
cet. Ille tergiuersari primò per simulationem, & *Cras potius*, in-
quit: cum negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo*
triclinio cenaturi simus? Permittunt. Ille altâ voce, *Abi, dæ in*
Apollinis cenaturum. Mox sequuntur: omnia lauta, splendida,
regia, cum stupore duorum conuiuiarum. Sed causam nescie-
bant scilicet, & totam vim habuerat ad apparatus, vnum illud
Apollinis verbum. Nam homo ita disposuerat, vt cænacula suis
nominibus distincta essent, & in quoque tales cibi, & impen-
dia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cum Dispen-
sator aut Coquus audissent id nomen, sciebant statim quid, &
quantum, opus esset. Summa enim taxata huic cænaculo, ait
Plutarchus, *quingenta milliū drachmarum* erat: quæ sunt *quin-*
que millia Philippæorum. Quid plura ego adferam? vnum hoc
Senecæ, ad xui sui mores aptum: *Quid est sumptuosâ cenâ flagi-* Epist. xcv.
tiosus, & EQVESTREM CENSVM absumente? & tricies tamen Hs.
adualescane frugalissimis viris constituerunt. Hic vnus ictus, Lipsi,
te conficit: vulgò *census equestres* insumpti: & ab ipsis *frugalissi-*
mis viris, tricies Hs. Quantum hoc postremum est? colligit *se-*
ptuagintaquinque millia Philippæorum. O frugalitas in vno con-
uiuio ADMIRANDA. & quis Principum hodie vel in nuptiali
pænè epulo tantum prodigit? Silebam Lipsi, & stupebam: nisi
quòd de *Veste* etiam aliquid sit addendum. Sumam à Censore
nostro Senecâ: *Quidquid est boni moris, exstinguimus lenitate &* Lib. vii.
politura Nat. Quest.

politusâ corporum. Muliebres mundicias antecessimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri sumimus. Tenero & molli ingressu suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur. Ista de viris: quid de iuuenibus? Patet illius Senecæ: Torpent ecce ingenia desidiose iuventutis, nec in ullius rei honesta labore vigilatur. Cantandi saltandique obscena studia effeminatos tenent: & capillum frangere, & ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundiciis, nostrorum adolescentium specimen est. Quis aequalium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, imò quis satis vir est? Emolliti enervescque, quod nati sunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitie, neglegentes suæ. Dei fidem! luculenter utramque ætatem, ab utroque scriptore, laudatam! Fortasse de feminis addam, quas scimus cum veniâ peccare, ubi viri gradum struunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit census induta nepotum.

Seneca iterum: *Videò uniones non singulos singulis auribus comparatos: iunguntur inter se, & insuper alij bini superponuntur. Non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi BINA AC TERNA PATRIMONIA auribus singulis pendissent. Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. ut Manilius:*

Perque caput ducti lapides, per colla, manusque,

Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla.

Pedibus etiam aurum, ut ait, sed & gemmæ: ac Plinius scribit, non crepidarum tantum obstragulis, sed & totis socculis addi. Neque enim (inquit) gestare iam margaritas, nisi calcent, ac per uniones etiam ambulent, satis est. Addit pro fastigio insanix, Visam à se Lolliam Paullinam, ne serio quidem ac sollenni carimoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cenâ, smaragdis margaritisque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo, manibus, digitisq; quæ summam quadringentes HS. colligebant, ipsâ confestim paratâ mancipationum tabulis probare. O monstra! ô aruspice, non te vindice Lipsi, digna! Vna mulier, in vno cultu decies centena millia Philippicâ habeat? habuit: & pauca hæc satis ad Vestem & cultum. Nam cingi te iam aut suspicor, aut vereor: neque fortasse deceat nos iuvenes non dicam tam libere, sed
tam

tam liberaliter, nec in vos, sed apud vos loqui. At tu si peccavi, puni: quomodo? contemptu & silentio, quæ pœna maxima mihi erit.

CAPVT VIII.

*Excusati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sani-
tia, obiter.*

NEVTRVM ego faciam, ò mi Auditor. Contemnam vel te, vel tuum hoc discendi studium: nam ita oppositionem hanc interpretor. Vel scilicet etiam? quod non aliud sit, quam causam non solum perdere, sed prode: quod esse non potest, nisi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non est magnum hoc opus, ne erra: quæ tu coaceruasti, vnius alteriusque manus impulsu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi isti muri. Triplex accusatio à te structa, in Probitatem, in Abstemiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuere; rapaces quidam aut crudeles; luxuriosi in eibis aliqui aut veste: sed quidam, sed aliqui: & hæc prima responsio sit, & scutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot sæculis, alios viciososque nominatos? Fuisse non miror: nec id prodigium aut monstrum, ut tu aliquoties dixisti, imò esset, si non fuissent. An tu in hac sæpe nostrâ hominum, puram meramque virtutem aliquam vis? Soles nobis imperiorum lucere, sine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuere ista, nec erunt: & Deus in superis illis locis & liquido æthere, serenum hoc habet, & seruat; cetera omnia inferiora, miscentur, & turbant. Galbam aut Lucillum aliquem in Hispaniâ nominas, Hortensium, aut Pleminium alibi: quid ista sunt, in tot millenis Præsidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt si guttas aliquot aceti in magnû vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis istis imperiis, magis sentitur bonorum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos sic mitigat & componit: *Quomodo sterilitatē aut nimios imbres, & cetera nature mala, sic luxum, vel auaritiam dominantium, tolerate.*

tolerate. VITIA ERUNT DONEC HOMINES: sed neque hæc continua, & meliorum interuentu pensantur. Hæ sunt non Cerialis, aut Taciti, sed Sapientiæ voces: tu, & alij isti queruli, audite. Atque hæc si locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cotidie enim occurrunt:) quidni magis in illo amplo, diffuso, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat, & quod procul ab vrbe dominâ & Senatu agerent, & vbi vix cerni vel nosci vitia sua posse arbitrabantur. Et tamen (quæ altera responsio) aduersa sæpe fuere, atque etiam animaduersa. Hoc excuset Senatum & imperij præfides, quod legibus pœnas dederunt, quicunque conuicti sunt leges alibi violasse. Nõne id in Galbâ, Hortensio, Plemínio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuersis fraudi aut culpæ sit, peccasse aliquos, sed impunè & liberè peccasse. Paullum Æmilium mihi etiam attulisti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, nõ enim culpâ, indignum. Cur tamen cum inuidiosè rem rotam narras, hoc callidè siles, Senatum ei iussisse? Ex præscripto id fecit: & qualecumque est, non iam ipse, sed Senatus potius accusetur. Cur tamen vel iste? audi & disce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perse steterant, Romanos oppugnaverant: quæ iniuria est, si hostes hostium pœnas luant? At nimias, inquires. Nollem factum, si me consulis, & clementia placeat: sed ad coercendas rebellionem aut defectiones, talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebus publicis facta, possim docere. Addis sollennem scuitiam Romanorum, vt putas, in expugnatione opidorum? homines occidi, canes dissecari, animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen, vt tu censes, referenda inter mea **ADMIRANDA**. Quid dissimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et causa aliqua huic rei est, *Terror*, quod Polybius dixit: & non facile alioqui manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum, frangendæ pertinaciæ, vsurpentur. At canes etiam dissecti. ô ridiculum te, si in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, sed absit vt supra nostrum genus. Hæc dici & excusari possunt, & verè possunt: non infiteor tamen, sub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæsare, & præsertim per civilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: sed mox attollendum ab Augusto,

gusto, aut si quem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, seueritas aut terror esse non poterat ad satis reprimendum. Leges erant: sed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *quæ vi, ambitu, postremò pecuniâ turbabantur*. Itaque sub Principe status iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præsidum sic impunè sentiebant.

CAP. IX.

Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excusavi: venio ad *Continentiam* asserendam, in quâ conuellendâ valdè te iactasti. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges Sumptuariæ ab antiquo latæ; & Exempla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmitus pro frugalitate argumentum esse. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale est? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc sententiam: *permitti diebus festis centenos aris; ceteris, denos*. O VERÈ ADMIRANDA æui continentia, cui satis esse potuit finitio iam dicta! Nam attendisti hoc mi Auditor? *centeni* illi æris, decem drachmas nobis reddunt, *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatus celebri, quibus Philippæus vnus sufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus pænè, non plus hodie absumpsit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat: & maximè autem sub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Asiaticæ deliciæ cognitæ: videamus igitur, & laxè lauteq; iam epulemur. Ita opinor, nam ecce tulit Sulla, vt *seriis sollēnibus triginta sefertios* liceret insumere, *ceteris diebus, ternos*. Hem, hem, hem quid istud est? itâne regredimur, & recidimus? ego autem iuro progredi, & accedere aliquid debere censebam. *Triginta* Hs. sunt, meo calculo, *septem* drachmæ & semis, id est, nondum Philippi-cus: *terni* autem, nec drachma. AVD. Ego hæc non credo Lipsi, nec fero: ridenda & explodenda sunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui sic copiosè vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipsa apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda sunt: & Hs. *trecenos* legendum.

Lib. II.
cap. XIII.

b

legendum, non *tricenot*. LIPS. O bonum promptumque Criticum! sagacitas magna est, viceris vel Luceium. Sed desine, desine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non nisi *triginta asses* (tres denarij) *permitti diebus festis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc sistimus? Augustus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & sub quo illa in ipso flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profestis diebus ducenti sestertij*; Kalendis, Idibus, & alijs quibusdam festiuis, trecenti; nuptiis autem & repotiis, milleni finiuntur. Sunt quinque Philippæi, profestis, festis, *septem cum dimidio*, nuptiis, vigintiquinque. Quid tu, cum hæc legis, non cogitas, tot illos illustres Equites & Senatores, & censum eorum vel Principum opibus hodie comparandum? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, ratò sollennius paullo conuiuium dari, quod nuptialem illam summam non excedat. En, abi nunc; & luxum obiice: quem totum satis reieci argumento ipso tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indiciu sobrii sæculi est, ubi tali præscripto legum, coërcetur expensa cenarum*. Atquin Apicius, Lucullus, Caligulas, aut Vitellios adduxisti. Quid ad me? cum Rempublicam laudauis, plurimos in eâ laudauis; nec adspicere debui, siquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbæ. Non obstant, quo minùs hæc seges bona & laudabilis sit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp. id est Sullanum æuum. AVD. Imò dedi Lipsi. nōne Catō de pisce exclamauit supra bouem? nōne *frugalissimis etiam viris*, vt Seneca dixit, *cenæ tricies* constiterunt? Hæc purganda sunt, si potes: aut labitur tuum illud legibus solis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catōnis occurrat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in linguâ*. Sed audi quod verum est, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem vèniisse vltra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipsas. AVD. Si hoc doces, rum ego dixerim vel me bouem esse. LIPS. Quid si amplius doceo, & ad Drachmam vnâ te duco? AVD. Habebo hoc caput & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quartusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, discas, & credes. Plinius

ita

ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est, eum L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos, ASSIBVS SINGVLIS farris modios fuisse, item vini congios, ficique siccae pondo triginta, olei pondo decem, CARNIS pondo duodecim.* Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non attendisti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis assibus vanisse:* & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaterne* aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera sunt, inquires. Nec id quidem, sed bello * Punico primo euenerunt: haud longè à Catonis æuo. Et demus postea aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicit. Ille, ipso Catonis æuo, scribit de fertilitate & copiâ Galliae Cisalpinæ: *suis etiam saepe temporibus, medimnum frumenti Siculum, quattuor obolis vanisse, hordei, duobus, metretam autem vini, tantidem quanti hordeum.* Ista magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi duabus Drachmæ partibus vanisse; metretam vini (* duodecim congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. * Anno Vrbis DII. Lib. XI.
 Addit etiam facetum corollarium, *Viatorem in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & lautè habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assen.* O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cum Lucullus prædas è Pontò egit, sic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis vanale esset; bos, vna, capra, oves, vestes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Sileo, & bos à tuâ linguâ transit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec tamen, vt seriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilitatem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quam leges illæ Sumptuariæ satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi irrisio & illasio eæ sint? facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & progener Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cum, inquit, imprimis lautus esset eques Romanus, & non parû liberaliter in*
* Libra mē.
(iurales) 200
domum

domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quàm terna millia aris, per æquè in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus. Hæc notanda profectò. Attricus inter planè diuites erat, inquit, idem inter liberales, & domus eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quàm *tria millia aris* absumpsit. Sunt *triginta Philippici*: ergo in diem, *Philippicus vnus*. Hæc in florentissimâ re Romanâ facta: & Martialis æuo non dissimilis etiam vilitas, sed, vt opinor, in anni aliquâ vbertate:

Amphora vigessis, modius datur ære quaterno:

Ebrius & crudus nil habet agricola.

Obserua. amphora XLVIII. sextarios continet, siue congios octo: itaque congius hac ratione sit *duorum assuum & semis*, non longè nimis à Varronianâ vilitate. Et simile in Modio. Sed iam ad tuum illud, ne subterfugere videar, de *Frugalissimis viris*, qui *Tricies* absumpsêre. Sed heus tu, satin' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, cōtra luxuriam differens: *Non in factò laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cenâ sumptuosâ flagitiosius, & equestrem censum cōsumente? Quid tam dignū censoriâ notâ, si quis, vt isti ganeones loquūtur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamen HS. adiciales cenæ frugalissimis viris constiterunt. Eadem res si gulæ datur, turpis est, sin honori, reprehensionē effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in causâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulæ aut vanitatis causâ: alius dat, sed legis & moris causâ: ille peccat, hic minimè, quia nō cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in *Adicialibus epulis*, viri etiam frugales multū impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quæ sint istæ *Adiciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino scribo. Intellego eas, quæ in *aditu* honoris, & auspiciis quasi primis, etiam nunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde *Pontificiæ, Saliaræ, Augurales, Diales* cenæ prouerbiis celebratæ: & Seneca hîc apertè de *Aditilibus* scripsit, *honori eas dari*. Talis illa apud Macrobiū, ex Indice Metelli Pontificis transcripta: *Ante diem IX. Kal. Septembres, quo die Lentulus FLAMEN INAVGVRA TVS est.*

Data.

Data igitur in ipsâ inauguratione & aditu, vt dixi: & quidni sic *Aditiales*, vt *Initiales*? Tranquilli nostri simile, in Claudio: *Sestertium* * *oëtogies* PRO INTROITV noui sacerdotij coactus impendere: * 160000. Phil.
 etsi Dio videtur hoc aliò ducere, & in summâ mutat. Sed tu ne aliò igitur traxeris ea Senecæ, nec à sollennibus sacrisque epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fine de Vestibus, & viros feminasque lasciuiisse. De his, non nimis nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus, ad seria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republicâ: sub Principibus cœpere, nec Principibus ipsis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generosos animos, vestium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum est: nec Augustus & sagaciores illi ignorarunt. Itaque Tacitus scripsit, *Luxus mensæ, à fine Aëtiaci belli, usque ad arma, quis Ser. Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumptibus exercitos fuisse*. Sed antea negamus: & cum Liuius totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla unquam Respublica nec maior, nec SANCTIOR, nec BONIS EXEMPLIS ditior fuit: nec in quam tam SERAE Auaritia Luxuriaque immigrauerint, nec vbi tantus, ac TAM-DIV Paupertati ac Parcimonie honos fuerit.*

CAPVT X.

Doctrina studia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel adiumentum eius me adtexere *Doctrinam*. Nam & ea Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe, vel potius ante eam, si Dionysio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ institutos Gabiis fuisse*. Cur verò non credam? opéra & facta non abnegant expositum Romulum fuisse, & sequentes item Reges: & multa Græcanica instituta in moribus, verba ipsa in linguâ comparent. Atque adeò erat transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuisse tamen hæc paullatim, fateri debemus, & vsque ad bellum Punicum secundum, raras Romæ vel elegantias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Postea intrata & capta ipsa Græcia, victores iterum cepit, &

pit, & feliciter artes suas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, sed primò ad eloquentiam maximè: ut quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptissima gubernantibus esset. Mox & Historia successit, & Philosophia, & quidquid ad animos moresque colendos, aut honestè oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem & maximè, quia cum modo & temperie fuit: quod nec omnes passim se darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, sed primores ferè & ij qui vel erant in Republicâ, vel ad eam se præparabant. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adspirabat, neque erat harum rerum, Senatus & Equites, præter illam, animi cultum adsumebant, & mente non manu solum conspici volebant. Modum etiam plerique seruabant, nec ut mancipia quædam litterarum essent, sed ut quatenus opus, haurirent, & ad rem atque vsum transferrent. Talis Scipio ille posterior, talis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæsar, alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes postea fuerunt. Quod Thucydides Athenienses suos profiteri facit: φιλοκαλούμεν τε μετ' ἀντιλείας, καὶ φιλοσοφούμεν ἀντὶ μαλακίας: *Elegantes sumus, sed cum parcimoniâ; philosophamur, sed sine mollitie*: id, inquam, conuenientissimè Romani veteres sibi vindicarint. Itaque studium hoc Doctrinæ publicè viguit, & doctores paullatim, in priuaris primò Principum ædibus, mox & in publico, ac stipendiis publicis, auditu, conducti, & præmiis variè affecti. Quis nescit C. Cæsarem *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ essent, ciuitate donasse?* Qui summus extero honos, & nullâ pecuniâ æstimandus. Et si nec hæc defuit, primò quasi è priuatis oculis data: mox è fisco annuatim appensa. Primus id Vespasianus firmiter instituit: qui *Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena constituit*. Ea reddunt *bis mille quingentos* Philippæos: ubi hodie vel eximiis doctoribus largiēdos? Atqui & medicis *quingena* Hs. mercedem annuam fuisse Plinius docuit: quæ sunt *duodecim millia & quingenti* Philippæi: cur non igitur admittam vel *sexcenta* excellenti alicui honorarium fuisse? Imò fuerunt *Eumenio* Rhetori, & doctori in scholis Augustoduni: quem Constantius princeps sub Augustis Diocletiano ac Maximiano, *salarium in sexcentis millibus nummum accipere iussit*. Ita ipse semel iterumque proficitur in

Oratio-

Lib. 11.

Sueton.

Sueton.

Oratione, quæ exstat: nec *sexagena* rescribi mihi aliquis persuadebit. Scilicet alienum nimis à *MAGNITVDINE ROMANA* est, *quindecim millia* Philippæorum, singulari doctori, & qui Magister Palatii fuisset, dari nihil est: & credent mecum, qui veteres opes & animos satis sciunt.

CAP. XI.

*Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patria
Constantini.*

SED peregrisse cursum meum sermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidisti quàm magnum hoc imperium à *Finibus*, *Copiis*, *Opibus*, *Operibus*, *Virtutibus Viriisque* fuerit: & potuissem à *Tempore* addere, ac diuturno statu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tamdiu perseuerauit? Atque istud maximum, tot sæcula stetit: & reliquæ eius cum nomine, etiam nunc in Germaniâ & *AVSTRIACA* domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vsurpare: *Cum Fortuna alata sit ac vaga, & modò Assyrios, Medos, Persas, Macedonas, Carthaginenses lustrauerit, eosdè que reliquerit: videtur ad Tiberim alas posuisse, volubilem glabrum reliquisse; & urbem quasi perpetim inhabitatura intrasse.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile est:

Νῦν δὲ δὴ αἰνείας βῖν Ἰδίας ἀνδρῶν,

Iliad. γ.

Καὶ παῖδες, καὶ δῶν, τοῖσιν ἡρώωνες γένονται.

Nunc autem Troiana Aeneas sceptrum tenebit,

Et nati natorum, & quinascentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo sanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæsar. Et si autem mutatio aliqua status interuenit, tamen imperium mansit: primò sub Regibus, tum Cōsulibus, tum Principibus: & sub istis, scissum diuulsumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam translatum. Constantinus id fecit, quod non ignoras: & causam dedit ruinæ aut inclinationi deinde rerum. *AVD.* Oro te mi doctore, benignè & honestè de hoc viro loquamur, & qui ut sidus illustravit vicinam nostram terram. *LIP.* Ego verò loquor in omni alia re: & præ-

& præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terræ densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, ut dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britannia ortum hunc esse, & gloriam etiam redundare ad natalem terram? LIPS. Ego verò nescio, & ambigo, & propior sum ut negem. AVD. Tunc, contra cruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias seruitute, tu etiam nobiles ILLIC ORIENDO fecisti*. Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, cunctis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in re tam nobili, ignauè & scèdè apud ipsum errasse. LIPS. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ: sed quid dicit igitur? *Ortum illic Constantinum*: at non in tuam sententiam fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum: non Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resistas) hæc eius mens est: *Tu nobiles fecisti Britannias, quod illic ortus factusque es Imperator*. Prima imperij tui lux illic, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paullo ante idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator*. AVD. Percussisti me nouâ interpretatione: sed quid tu tamen contra communem omnium assensum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc scripsit. Mediæ aut nouellæ ætatis hæc assertio est, nec nisi ab illo imperij ortu orta: Quid? nōne Nicephorus, Ecclesiasticæ historiæ scriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Constantium, cum ad Persas legatus iret, Drepanum Bithyniæ venisse, diuertisse, Helenam hospitis sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse*. Cur autem ille hoc tam constanter, tam nihil ambigens, aut de varietate inferens, si variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini æuo. Is est Iulius Firmicus, qui Mathecon libros

Lib. VII.
Ecl. Hist.
cap. XVIII.

Nam patrem eius Constantium, cum ad Persas legatus iret, Drepanum Bithyniæ venisse, diuertisse, Helenam hospitis sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse.

Cur autem ille hoc tam constanter, tam nihil ambigens, aut de varietate inferens, si variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini æuo.

libros

libros scripsit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Augustus noster ac TOTIVS orbis Imperator, Pius, Felix, ac Providus Princeps CONSTANTINVS scilicet MAXIMVS, DIVI CONSTANTII Filius, augustæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberandum orbem à TYRANNICIS immoderationibus, & ad comprimenda domestica mala, favore propitiæ maiestatis electus est. APVD THARSVM GENITVS, à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ prosperis natus fuerat auspiciis, ROMANVM ORBEM salubri gubernationis moderamine sustentat. Ea de Constantino nostro accipienda esse, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Constantinum eius filium* capiendum, quoniam in libris vulgatis legitur, *Divi Constantini filius*: sed profectò id improbum est, & *Constantij*, ut recitavi, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuisse. atqui Constantinus ille, inter tres Constantini Magni filios, sorte duntaxat Gallias, Hispanias, Britanniasque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo extinctos; & quòd *Romanum orbem* salubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, ut dixi: nec eam ipsam diu tenuit, intra triennium occisus. Quid, quòd disertè mox idem Firmicus, *Constantinum Maximum Principem, & eius INVICTISSIMOS LIBEROS, Dominos & CAESARES* appellat? Certe non habuit tales minor ille Constantinus, & palàm ad nostrum hunc spectant. Ista præmissi, si quis (ut sunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Constantinum illum suum Principem *apud Tharsum* genitum. Quæ illa est? an nobilis in Ciliciâ? non est, sed in Bithyniâ ego eam inveni. Nam Stephanus de Urbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarsum* hanc (ita scribunt, sine adspirante litterâ) in Bithyniâ signatè ponunt, iuxta Nicomediam ipsam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* esse, quod Nicephorus nominavit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam sinus & curvatura maris est, quæ loca ralia communi nomine *Drepana* Græci, quasi *Falces*, à similitudine, vocabant. Indè passim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium nostrum vide. At proprium eius loci opidiq̃ue nomen, & magis restrictum, *Tarsus* fuit. Mea hæc*

c

coniecta-

coniectatio est: nec moueor, si posteri, aut Britanni scriptores, aliter de totâ retradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, scribenti natum Constantinum *ὡς τὴν τῆς Δακίας πόλιν, circa urbem Daciae*. Corrupta, aut falsa sunt: & quoties vanitatum manifestus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipsum istud Drepanum, *Helenopolis* appellatum postea, in honorem matris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*: sed & sedes imperij in viciniâ translata, nonne affectum in patriam testatur? Ipsum denique æuū Constantinī adiuuat, si consideras natum eum circa annū ∞ XXIII. urbis conditæ: quo tempore quæta adhuc Britannia, & turbæ post mortē, & pater adeas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, ut valent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

CAP. XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

AV D. O sermonem æternū mihi vtilem, & iucundum! & clarâ voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas ramen & istam: Fueritne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? **L I P S.** Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absoluerè & alleuare. Inprimis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gentium vbiq; fuisse? Nusquam arma, hostis, prædo; arabant, serebant, metebant, conuiuia, coniugia inibant, liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem læsis rumore belli. Nam si quod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præsidiis suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vnquam nunc creduntur existisse, ac pro commentis habentur à plerisque. Quòd si alicubi ad limites conflictus fuerit, (ut in magno & immenso imperio facile fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miseriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonisque suis nescie-*

T M S

runt vti) mox ista, tamquam fabule, cum omni memoria euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etsi militiam bellumque habetis inter patria instituta. Atque iterum idem (quomodo enim melius certiusque vetera repræsentem, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: *Uniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem letitiam liberè se conuertit. Et alia quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vtearum quæque pulcherrima & iucundissimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasiis, fontibus sine aquaductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinantem & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vrbes solum splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exulta. Vt miseratione planè digni videantur, si qui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant.* Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: et si non minùs vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquium: *Quippe immota, aut modicè lacescita pax: quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, viis vndique liberis commerciiisque? In animo tuo cogita, si tuò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria oculos pedesque ferretis? A y D. Affectum meum tangis. capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aspectus. L I P S. Optimus quisque in hac cupidine: & alti æthereique animi, vt ipse æther, gaudent motu. Sed sub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutius quàm Belgis nobis hodie, non dicam ab vrbe ad urbem, sed pænè per urbem aut circa eam ire. Visere illuc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inelyta ingenia; Athenas, Alexandriam, Rhodum, disertos aut sapiètes ibi viros; denique ad alia terrarum se conferre, disciplinæ aut animi causâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prædones aut piratas placantes, siue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo graui sub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res*

Lib. II.
cap. V.

longinquæ aduehebantur, ignotæ antea ostendebantur: & totus orbis cā communione, quasi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cū etiam omnes linguis diuisi, vnā Romanā iungerentur, atque ea cum imperio quaquauerſum se propagaret. Plinius hæc grauiter & meritò attollit, in Italiā dilaudandā: *Numine Deū electa, quæ calum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Iterumque alibi idem: *Videmus, inquit, alia aliunde, vtrò citroque, humana saluti* (nam de herbis & re medicā illic loquitur) *in toto orbe portari, IMMENSA ROMANÆ PACIS MAIESTATE, NON HOMINES MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, verumetiam MONTES & excedentia in nubes iuga, PARTVSQVE eorum & herbas quoque inuicem ostentante.* Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes antea feras, ob montes aut locorum naturam asperam, aut ob frigus aliāve causſam, sub imperium assumentes, easipsas ex diſiunctis & insociabilibus, vnā commerciis iunxerunt, & pro agresti vitā, civilem agere docuerunt.* Sed & Claudianus magnificè:

Lib. XVII.
cap. I.

*Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quòd veluti patriis regionibus utitur hospes,
Quòd sedem mutare licet; quòd cernere Thulen,
Rursus & horrendos quondam penetrare recessus.
Quòd bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem,
Quòd CUNCTI GENS VNA SVMVS.*

Overba & res pulchræ! & potestne maior esse voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges fere eadem; pondera, & mensuras, & numos: & plura, quorum bonorum sensus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio est, & effect maior, si leges & politia illic meliores. At nostra Europa misera, quàm iam à multis sæculis expers eorum est? iactatur assiduis bellis aut diffidiis. quare? quia regna aut dynastiæ paruis aut modicis finibus inclusæ, semper in vicinos causſam habent timendi vel sperandi, querendi vel vlciscēdi. Idem & ante Roma-

Romanum imperium erat, quod Plutarchus asseruit : & pulchrâ imaginē addidit, *Istud velut ANCHORAM fuisse fluctuanti mundo*. Quid propriè de nostrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetur*. Fuere mi Auditor, & nunc erunt, donec talis aliquis euentus. AVD. Per ignem sermones tui cunt, & vide ne amburare. LIPS. Ego verò apud te liberè, & vt Philosophi in scholis, de Republicâ dissero : neque sunt ista, neque erunt fortasse, & (dicet aliquis) nec debent. Deo euentus permitto : ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad subditorum omnium vsum, & denique contra communem Turcarum hostem fore, potens & validum caput vnum. Tu DEUS SALVS ET TVTELA RERVVM, da quod expedit, da, si non imperio, saltem fœdere coire ac iungi, da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adolefcens, dimitto.

NOTÆ IN LIB. I.

CAPUT II.

Pag. 16.
lin. 3.

Πυρόβουρεα.] Pro versu fortasse melius, *χρυσήν μίτρα* divi-
sim. Sed hoc leve: illud momentum habet, quod monitus
à viro doctissimo sum, totum hoc Carmen videri scriptum,
non in ipsam urbem Romam, sed *εἰς ῥώμην* (nam Græca
ambigua) id est, in *Valerianam* siue *Fortitudinem*, quasi Deam.

Acutum est: & argumentum habet, quod Erinna illa celebris vixerit cir-
ca Sapphus tempora, id est Tarquinij Prisci, priusquam Roma nostra sic
magna & admiranda. Sed mihi tamen seriò inspicienti, carmen in vr-
bem & Imperium nostrum scriptum videtur: & plures Erinnas fuisse,
quod in textu indicatum volui, indicio est dissensus in eius patriâ, de
quo Suidas.

CAP. V.

Pag. 31.
lin. 13.

Sed ubi, ignoro.] Ego verò firmiter nondum repperi, etsi Theodosiæ in
Bosphoro, portum fuisse vel centum navium capacem, Strabo me doceat
libro VII. Sed an ibi, an alibi (plures enim portus) siquis eruit, ostendet.

CAP. VI.

Pag. 35.
lin. 26.

Sed nec Velley iudicium valdè probo.] Cui tamen causam aliquam esse,
etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Velleius
suspiciatur aut timer. Hoc usus docuerit, longinquas aut externas colo-
nias, si coniugiis & stirpe cum indigenis misceantur, paulatim ipsos aut
posteriores transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum
vis? vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi
olim & nunc seruâr. Nec alia magis intima causa est, cur crescat assidue
ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseveret.

LIB. II.

CAP. II.

Pag. 43.
lin. 26.

In agros & in corpora eorum.] Illud ipsum conqueritur & exaggerat
Büundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: *ὃς πρὸς τὰ τ' ἄλλα
πάντα καὶ νέμεν καὶ γεωργεῖν ἐνεύοις, καὶ τῶν σωματικῶν αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φε-
ρόμενοι;* Nonne, prater cetera omnia, & pascitis & aratis Romanis, corpo-
rum etiam ANNVM tributum pendentes?

CAP. III.

Pag. 50.
lin. 2.

Pluscula cogitavi aut collegi.] Imò & quædam edidi, Commentario ad
Taciti librum I. Eruditissimus etiam Brissonus videatur, in voce *Capita*,
De verborum significatione. Veritas tamen, opinor, est, indictiones fuisse
in capita pro modo opum: quod genus hodie Galli *Tailles*, nos *Imposi-
tiones* aut *Estimationes* linguâ nostrâ vocamus.

Pag. 51.
lin. 3.

Qui diuinandi artem tener.] Nec ego inter istos: tamen peragrandogentes

gentes prouinciaſque ſubditas, & ratione colligendø, ſubduxi non infra trecentos millones hominum fuiſſe in Romano orbe. Et cauſſas ſententia poſſim dare.

Supra centum quinquaginta millones.] Percuſſerit hoc quosdam, qui noſtra aut noua cogitant tantum: ſed ratiocinãdo facilè quiuis adſtruat ex iis quæ dixi, & non etiam dixi. Pro magnis quidem iſtis vectigalibus, nõnne ſatis fecerit vel Suetonij locus, de Veſpaſiano? *qui initio ſtatim Principatus profeſſus eſt, quadringenties millies opus eſſe, ut Reſpublica ſtare poſſit.* Sunt ipſi (horreſco dicere) mille millones noſtro ritu: vnde ſic ſubitò parandi, ſi non tales tantiſque redditus? Sed & noſtro æuo, vt deſignant iſti miriones obloqui, Rex Sinarum accipere in tributo annuo aſſectitur *centum viginti millones*. Et Sinas aliquis ad torum Romanum orbem compareret?

C A P. VIII.

Si verè Plutarchus, viginti millia talentum intuliſſe.] Verba Plutarchi non ambigua: Αναφίρεται δὲ εἰς τὸ δημόσιον ἡμεῖον ἐνομίματι, καὶ κατασκευᾷ ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ, δις μύρια τέλαντα, πᾶσι δὲ ἵππῃς εἰς τοὺς στρατιώτας διδομένων. ὧν ὁ τελευχιστοὶ ἀξίον, κατὰ λόγον δραχμαὶς εἴληφε χιλίας πεντακοσίας: Intulit in ararium publicum in pecuniâ ſignatâ, itemq; auro & argento facto, viginti millia talentorum, præter ea quæ in milites expendit. *Quartum u qui minimum accepit, habuit drachmas mille quingentas.* Ergo gregarius quiſque miles accepit Philippicos *centum quinquaginta*. Magna ſanè donatio, in liberâ illâ republicâ: ſed quam minuit Plinius, vt i & ſummam illati publicè argenti, ſi eum audiuimus. Valdè, inquam, minuit. nam ſcribit lib. xxxvii. cap. ii. *Cetera triumphus eiusdem (Pompeij de Aſiâ & Mithridate) quàm virilis? Reipublicæ datum mille talentum, Legatus & Quæſtoribus, qui oras maris defendiſſent, Hs. bina millia, militibus ſingulis quinquaginta.* Sanè hæc nullo modo cõueniant, neque ſana ſunt; quamuis audaçter id dicam. Primum, de mille talentis illatis in ærarium; nugæ, & minuti gurgulionculi, vt ille inquit: & in Textu docuimus. Quid iam de Legatis & Quæſtoribus? dumtaxat bina millia Hs. ea eſſent, quinquaginta Philippai: atqui gregariis plus datum, non Plutarchus ſolùm, ſed Appianus (qui ex eo ferè haurit) oſtendit. Et omnino pro magnis illis exiguum eſt. quid in milites ſingulos? ait, *quinquaginta Hs. ij eſſent, duodecim denarij & ſemis*. Abiice hæc omnia, & indignũ eſt in Plinio tolerari aut legi. Primo numero legendum ſit ex Plutarcho, id eſt ex vero, *Reipublicæ datum vicies mille talentum*. Hoc ex coniecturâ: in alijs libri adiuuant, & adaugent. Nam ſcripti habent: *Quæſtoribus, qui oras maris defendiſſent, datum mille talentum: militibus ſingulis ſena millia ſeſtertiorum.* In quibus mirum eſt, & iuuat, ſic concorditer conſentire cum Græcicâ ſummâ illud vltimum, de ſenis millibus Hs. Nam ij ſunt, ipſæ centum quinquaginta drachmæ. At prius illud de Quæſtoribus, non rectum, nec poteſt: exorbitat. Scribò, *data decem talenta: quæ ſunt, ſex millia Philippum: & error eſt ex*

est ex notis ortus, denariâ millenariaque : quæ nimis sæpe alternant. Examinanti hæc apud Plinium, & cum nostris ac ratione conferenti, vera erunt: aut si quis aliunde firmiora, doceat, innitemur.

CAP. IX.

Pag. 67.
lin. 24.

Esse non ad usum tales.] Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Augusto Galli dederunt*, ut est in *Quintiliano*. Hæc in speciem tantum: imò plerumque nudo nomine, Pecunia ipsa data.

Pag. 68.
lin. 2.

Hoc prætextu rapinas extorsionesq; usurpatas.] Ita & *Plinius* igitur in *Traiani* laudibus ponit, non *spolius provinciarum*, & *extorto sociis auro*, sed *hostilibus armis, captorumq; regum catenis triumphum grauem*. Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

LIB. III.

CAP. III.

Pag. 113.
lin. 6.

Paullatim Italia panè deserta esset.] Vel *Lucanum* audi:

*At nunc semirutis pendens quod mania tectus,
Rarus & antiqui habitator in urbibus errat,
Horrida quod dumis, multosq; inarata per annos
Hesperia est, desuntq; manus poscentibus aruis.*

Idem *Linus*: *partem Italia erga stula à solitudine vindicare*. Sed & *Dionysius* pleraque opida olim frequentia, suo ævo lapsa aut vacua faretur. Causa profectò ipsa est, quam dixi, quòd *Roma* omnia ad se traxit & abduxit. Itaque (considera) vicina vrbi loca maximè in hac causâ reperies, longinqua pleniora.

CAP. VIII.

Pag. 139.
lin. 24.

Alij solia maluerunt reddere.] In Græco est *καθέρπας*, ut vides: quod magis est ut *Sellas* reddas. *Sellæ* autem in *Frigidariis* maximè, ex *Sidonio*: *Hinc Frigidaria dilatantur, ita ut ministeriorum sese non impediens famulatu, tot possint recipere Sellas, quot Solij sigma personas*. Quæ lectio mihi recta est, etsi alij mutant. Nam ita hîc *Sigma solij*, ut postea idem, *Solij capaci hemicyclum*. Quod planè dat intellegi formam *Soliarem*: & fallor, aut in ruinis *Thermarum* hodieque vestigia & *ιχνογραφία* sic apparent. Si tamen aliter, parum est: hoc addo, *Solia*, à Græcis solere reddi *ἑμβάρας* vel *ἑμβάσεις*: quòd in ea lauandi causâ descenderent. Nec aliud initio fuère, quàm lignea quædam vasa siue aluei, nostris quoque moribus noti: quod genus *Augustus* (in *Suetonio*) *Hispanico verbo Duretas* appellabat, atque ipse utebatur. Eiusdem tamen ævo alia reperta, in ipsâ terrâ effossa, & magnificè structa, in quibus fas esset, sedere, stare, natâre. Inuentio tributa, nisi fallor, *Mæcenati* à *Dione Cassio*. *ἡρώδες*, inquit, *κολυμβήσαι θερμῷ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατασκευάσας*: *Primum Solium* (siue *Natorium*) *aqua calida in vrbe struxit*. Planè huc pertinet, & notandum est. *Solia* autem hæc *capacia* fuère, ut *Sidonij* verbum erat; & *Martialis* ostendit, plures simul solitos lauari. Quid, quod *Oceani solium* postea, magni

magni maris nomine & quasi imagine dictum? Itaque nullo modo probabile, tot illa *millena Solia* in Thermis vnis fuisse.

L I B. I I I I.

C A P. X I.

Helenam hospitis sui filiam.] Itaque ipsam istam Helenam *Bithynam* Pag. 200.
lin. 32. faciunt *Acta Syluestri Papa*, quæ in Symeone Metaphraste habes. At alia Chronica mirè vacillant, vt Godefridi Viterbienſis: *Hanc Helenam*, inquit, *quidam ex patriâ Treuironum oriundam faciunt, alius de regno Persarum, ubi Constantius ad tributa colligenda transmissus eam legitur contigisse.* Miror de Treuiris, & quod idem nihil de Britannis. Sed nec Beda in Historiâ, cùm occasio vel maximè esset, & de patre atque eo scriberet, inclytum Principem asseruit suæ genti. At enim Galfridus Monumærenſis, & alij Britannici scriptores, id fecêre. Fateor, sed fidei nec hic, nec in aliis, satis certum. De Cælo regulo fabulantur, cuius filiam Helenam duxerit Constantius, & undecimo post anno mortem obierit, relicto imperio, quem ex eâ genuerat, huic Constantino. Ergo ex hac narratione, decem modò annos natus Constantinus fuerit, aut circiter, cùm imperium accepit: at constat ex Eusebio aliisque, supra *triginta* fuisse. Sed nec Guilielmus Cambdenus (accuratus scriptor, & qui omnia Britanniaë scrinia excussit) quidquam repperisse prodit de nato ibi Constantino: imò fabulam totam de Cælo, & hominem ipsum, explodit. Itaque videndum vnde alij adstruant: nam Panegyrici locus, meâ interpretatione, destruit. quam alius item firmat, ibidem: *Omnibus beatorum terris Britannia, quæ Constantinum Casarem prima vidit.* Vidit prima, sed non genuit.

d

INDEX

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMII.

- O**CCASIO & ingressio sermonis.
Cap. 1. Pag. 13.
Communiter Roma & eius Potentia
laudata, per elogia pauca veterum.
Cap. 11. 14.
Fines imperij Romani, quando maximi;
& Prouinciæ breuiter adnumeratæ.
Cap. 111. 18.
De Copiis & præfidiis sparsim circa li-
mites, itemque in ipsâ vrbe. Cap. 1111.
pag. 22.
De Copiis in mari aut fluminibus; de
Classicis variis earumque sedibus.
Cap. v. 28.
De Coloniais, & modus fructusque de-
ducendi. Cap. vi. 33.
Multitudo Romanorum, & ratio adsci-
scendi gentes, aut transferendi. Ca-
put. vii. 36.

LIBRI SECVNDI.

- De Præfide populi Romani vectigalibus,
Decumis, Quintis, Scripturâ, Porto-
riis. Cap. 1. Pag. 41.
De Tributis & Capitatione. tum iniqui-
tatum in Modum vectigalium, &
quid videatur reddidisse. Cap. 11. 43.
Iniquitatum item in Capitationis mo-
dum, & pensum vniuersorum Tribu-
torum. Cap. 111. 48.
De Ærario militari, & Vigesima, Vige-
simaquintâ, Centesima ad id explen-
dum. Cap. 1111. 53.
De Metallis, & argenti, auri, aliarum-
que rerum fodinis. Cap. v. 55.
De Vrinario vectigali & Chrysargyro,
item de Meretricio. Cap. vi. 57.
De opibus Byzantini imperij: & clausu-
la ac finis Tributorum. Cap. vii. 59.
Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum
inspecti æstimatique Cap. vii. 61.
De Auro Coronario, & Coronis di-
ctum. Cap. ix. 66.
Impensa publicæ in Militem Magistra-
tus, Populum: & de Frumentatione.
Cap. x. 70.

- Impensa in Ludos obiter ostensa. Ca-
put xi. 76.
Dona Principum effusa, & primò Iulij
Cæsaris. Cap. xii. 80.
Augusti Principis dona. Cap. xiii. 84.
Aliorum Principum dona. Cap. xiiii. 84.
pag. 88.
De priuatorum aliquot opibus, & mate-
riæ huius finis. Cap. xv. 91.

LIBRI TERTII.

- Ad Opera Romana transitum, & primò
de ligneis aut temporariis dictum.
Cap. 1. Pag. 96.
Diuturna opera, & caput omnium Ro-
ma. De situ eius, & in primis de ma-
gnitudine indagatum. Cap. 11. 100.
Magnitudo Suburbiorum Romæ, & ho-
minum in totâ Româ multitudo. Ca-
put 111. 107.
De ædificiis vrbis Romæ communiter,
& eorum altitudo. Cap. 1111. 113.
Decor & ornatus ædificiorum. Excer-
pta quædam, & primò de templo
Capitolino exactius dictum. Cap. v.
pag. 115.
Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis.
Cap. vi. 127.
Fora Romana descripta; & distinctè Ro-
manum, Iulium, Augustum, Transi-
torium, Vlpium. Cap. vii. 132.
De Balneis Thermisquæ, & breuiter de
Rostris. Cap. viii. 139.
De Statuis, & earum custodelâ. Cap. ix.
pag. 142.
De viarum magnis operibus, & nomi-
natim de Appiâ. Cap. x. 145.
Aquæductuum mira. Cap. xi. 149.
Cloacarum mira. Cap. xii. 153.
Traiani pons in Danubio. Cap. xiii.
pag. 155.
Priuatorum hominum Urbana aut Ru-
stica ædes. Cap. xiiii. 157.

LIBRI QVARTI.

- Transitum ad Virtutē Romanorum, &
ea in genere prædicata. Cap. 1. 163.
Triplex

I N D E X.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in suâ parte laudabilis. Caput 11.	165.	xu Romano: Cap. vii.	184.
Iustitia & Clementia in bellis. Cap. 111.	pag. 169.	Excusati Romani à prioribus: & primum in Rapto vel Sæuitia, obiter. Cap. viii.	191.
Fortitudo Romanorum militaris. Caput 1111.	172.	Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium. Cap. ix.	193.
Pietas, Probitas, Constantia Romanorum. Cap. v.	176.	Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores. Cap. x.	197.
Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quædam. Cap. vi.	pag. 180.	Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patriâ Constantini. Caput xi.	199.
Pariter contra Continentiam; & de Lu-		Conclusio, & Laudario magni Imperij. Cap. xii.	202.

F I N I S.

A P P R O B A T I O.

Quattuor hos I. Lipsij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos censeo, quòd eruditi sint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illustrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholice fidei aduersetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apostolicus ac
Regius librorum Censor.

d 2

P R I V I

PRIVILEGIUM CÆSAREVM.

RV DOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniz, Hungariz, Bohemiz, Dalmatiz, Croatiz, Sclauoniz Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriz, Carinthiz, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fidei dilecto LVSTO LIPSIO gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, ut tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram sequæ dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in literis ac disciplinis operam ponunt, præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, ut aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiz tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Literis possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita literarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, ut olim iuuenilibus adhuc annis præclara florescentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituiisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam aded & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitari, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, ut in eo quod tam feliciter tractes scriptiois genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verferis, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirifice recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animadum magis patrociniòq. nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcunque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aui

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, ut intra ut minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, cum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusve tuis, auxilio Magistratus, ubicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidam Fiscus nostri Procuratori, fraudis vindicæ: alter verò semissis, tibi hæredibusve tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscunque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiamve exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscunque modis coerceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuètere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millefimo, Quingentesimo Nonagesimo secundo. Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

R V D O L P H V S.

Jacobus Curtius à Senffrenaw.

Ad mandatum sacra Cæsarea M^{te} proprium.

Io. Basuitius.

Additum sigillum Caf. M^{te} in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louanienſi Profefſoris, & item Historiographi ſui libros quosunque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalẽſve habeat. Qui ſecũs faxit, præter librorum conſiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vt latiũs patet in litteris, datis Bruxellæ xiv. Feb. M. D. xcvi.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, pro amicitia qua mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE MAGNITVDINE ROMANA libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſine iureo, ex lege quam magnus Caſar & Rex meus dixerunt.

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XCIX.

ne rōis
b. n. can
nec rē
n. p. u. a
u. q. u. i

ne rōis

ne rōis
b. n. can
nec rē
n. p. u. a
u. q. u. i

IBR Nr. 3967
Jahr 1990

